

УДК 159.98: [378.016:005]

Березюк Тетяна,
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0002-6864-9055>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.352>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. *Стаття присвячена одній з актуальних проблем психології управління (менеджменту) – розвитку психологічних особливостей управлінської діяльності менеджерів, розкриттю сутності професійного становлення та позиції в цьому процесі професійно-управлінського самовизначення останніх.*

На основі аналізу новітніх психологічних досліджень стверджується, що проблема професійно особистісного зростання менеджерів носить комплексний характер та знаходить своє вирішення шляхом оформлення окремих наукових напрямів, актуалізації зміни дослідницьких пріоритетів, виникнення нових сфер дослідження й стратегій у вивченні традиційних проблем управління.

Враховуючи сформовану позицію психології щодо розуміння професійної самоідентифікації, авторка інтерпретує професійно-управлінське самовизначення як процес індивідуального та свідомого з'ясування індивідом власної сутності та власного місця в ситуації професійно-управлінського вибору.

З практичної точки зору в дослідженні здійснено узагальнення проблеми управлінського процесу щодо організаційно-діяльнісної складової функціонування сучасних організаційних систем, де ключовим компонентом їх удосконалення є формування генерації високопрофесійних керівників-управлінців, які особистісно ставляться до обраної професії – володіють не лише «відмінною» компетентністю в керівництві, але й ідентифікуються з правилами управлінської діяльності, які спрямовані на процес особистісного зростання через власний розвиток творчого потенціалу, постійну реалізацію власних ідей і концепцій у різних сферах життя та у професійному середовищі.

Авторка підкреслює важливість процесу трансформації системи вищої освіти у рамках впровадження європейської політики з використанням світової моделі забезпечення якості вищої освіти, яка має спільний вектор взаємопраці в обговоренні та визначенні фахових компетентностей як стратегічного взаємозв'язку ключового значення для розробки освітніх ступенів й підвищення якості процесу професійного становлення майбутніх менеджерів під час фахової підготовки у вищій школі.

У висновках, на основі аналізу досліджуваної проблеми, рекомендується розроблення конкретної психолого-педагогічної моделі консультування за діагностико-рекомендаційною стратегією щодо супроводу здобувачів вищої освіти з питань професійно-управлінського самовизначення.

Ключові слова: професійно-управлінське самовизначення, професійне становлення, менеджмент, менеджер, психологія управління, професіоналізація керівника, Євроінтеграція України у сфері освіти і науки.

Постановка проблеми. Організаційно-структурний підхід до управлінської діяльності, пов'язаний з професійно-управлінським самовизначенням менеджерів, вказує, що ключовим аспектом їхнього удосконалення та розвитку є формування наступного покоління

висококваліфікованих фахівців, які мають відповідні особистісні якості для здійснення успішної менеджерської діяльності. Зазначені характеристики менеджерів можуть варіювати в залежності від конкретної ролі та вимог управлінської позиції: *аналітичний розум, толерантність до стресу, емпатія, стратегічне мислення, лідерство, адаптивність, самоменеджмент*.

Удосконалення управління організаціями включає урахування багатьох чинників, що впливають на цей процес, не обмежуючись тільки зовнішніми факторами для досягнення стратегічних цілей. Визначальне положення в структурі займають психологічні аспекти – *особистісно-психологічні особливості індивідів та систематичність їх взаємодії в соціально-організаційному оточенні*.

Аналіз останніх джерел з досліджень. Глибоке вивчення проблеми професійно-управлінського самовизначення майбутніх фахівців потребує використання *якісної та кількісної стратегії дослідження*, а також застосування цілого комплексу різних психологічних методів і прийомів.

Враховуючи аналіз сучасного стану досліджень у цьому контексті, варто відзначити, що численні запити практики спонукають науковців до активного дослідження проблеми професіоналізації менеджерів, оскільки вивчення даного напрямку сприяє глибшому розумінню процесів професійного зростання керівників та розробці ефективних стратегій їхнього навчання та розвитку.

На теперішній час в Україні психологія професійного становлення фахівця представлена як потужна, динамічна і багатогранна галузь наукових досліджень. У рамках вивчення даної проблеми, важливим науковим внеском представляється монографія Столярчук (2018), яка присвячена теоретичному та емпіричному дослідженню взаємозв'язку між професійною підготовкою та становленням особистості фахівця, в контексті розгляду професійного універсуму як ключового чинника забезпечення готовності випускників до різних сценаріїв фахової самореалізації.

Аспекти теоретичного розгляду проблеми сутності професійного становлення менеджера та місця в цьому процесі професійно-управлінського самовизначення вивчали Кокун (2012), Діденко (2018), Макаренко (2015) та інші.

Мета статті. Аналіз розвитку психологічних детермінант професійного становлення майбутніх менеджерів, зокрема в контексті професійної самоідентифікації, та визначення ролі вищої освіти в цьому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. З теоретичної точки зору важливо надати психологічну оцінку ефективності дослідження психологічних характеристик та особливостей розвитку основних прийомів у діяльності майбутніх менеджерів, спрямованих на підтримку процесу професійно-управлінського самовизначення особистості у системі їх фахової підготовки.

Процес професійного становлення майбутніх менеджерів в умовах вищої школи має пряму залежність від розробки компетентностей в освітніх програмах, результатом чого є сприяння співпраці європейськими університетами новій моделі освіти, що є обов'язковою передумовою для підвищення конкурентних компетентностей на ринку праці, а також для готовності до суспільного «діалогу» щодо створення *єдиної Європейської зони вищої освіти*.

Розширення наукових розробок проблеми професіоналізації менеджера у психології пов'язане насамперед із виникненням і поступовим оформленням низки передумов, а саме (Карамушка, 2005):

- розвитком та послідовною гуманізацією ідей менеджменту;
- утвердженням з 60-х років на Заході, а з 90-х – в Україні управління в статусі окремої професії – менеджера;

- поглибленням в межах самої психології уваги до проблем особистості професіонала і, зокрема, її розвитку, самовизначення, професійного та життєвого шляху;

- радикальними соціальними перетвореннями в суспільстві, що є підґрунтям запитів на розв'язання прикладних завдань підвищення ефективності управлінської діяльності та формування професіоналізму керівника відповідно до особливостей культурного середовища, соціально-економічних умов, галузевих особливостей та ін.

Цілком слушною є позиція вітчизняної дослідниці Столярчук (2018), що наголошує на актуальності зв'язку з активізацією становлення особистості значних змін, які охоплюють її ціннісну, емоційно-вольову світоглядну та поведінкову сфери. Прикметними є зміни самосвідомості, що виражаються в акумуляції та диференціації знань про себе, самооцінки, кристалізації власної ідентичності як основи для реалізації життєвого плану. Платформою для цих особистісних змін постає статус студента та навчально-професійна діяльність як провідна.

Вважається, що готовність до управлінської діяльності передбачає формування в особистості стійких, свідомо вироблених уявлень про себе, моральних принципів і переконань, розуміння обов'язку, відповідальності, уміння аналізувати власний життєвий досвід, спостерігати за явищами та давати їм оцінку, здатність до самоконтролю та самоуправління, що значною мірою визначаються психологічними особливостями та рівнем розвитку професійної самосвідомості. Становлення керівника як фахівця управлінської діяльності залежить від його професійних домагань – прагнення досягти певного рівня професійної діяльності, знаючи свої попередні результати (Кокун, 2012, с. 75).

Виділено найбільш загальні *ознаки професійно-управлінського самовизначення* (Карамушка, 2001):

- установлення індивідом своїх управлінських схильностей, якостей, можливостей, здібностей, обмежень;

- вибір індивідом критеріїв, норм оцінювання себе як управлінця, «планки» для себе, точки відліку, координат на основі системи ідеалів, цінностей (що потрібно для соціуму, чого від мене чекають, що з вимог управлінської діяльності я приймаю для себе);

- визначення своїх, наявних на даний момент, управлінських якостей, що відповідають нормам діяльності, прийняття чи не прийняття себе як фахівця;

- передбачення своїх завтрашніх управлінських потенційних якостей, прийняття чи неприйняття себе відповідно до норм управлінської діяльності з точки зору майбутнього (що я можу зробити завтра, яким я можу стати завтра як особистість, як професіонал-керівник);

- побудова своїх цілей, завдань, планів (близьких, середньо віддалених, віддалених) для розвитку у собі необхідних для діяльності якостей, для прийняття себе як фахівця: чого я хочу і яким чином маю намір діяти;

- перегляд індивідом критеріїв управлінської майстерності й оцінок, що застосовуються, у зв'язку зі зміною цінностей, менталітету в суспільстві й діяльності, самостійний вибір цінностей на різних етапах;

- пересамовизначення – індивід наново приймає себе, потім цикл може поновлюватися.

Розкриваючи основні аспекти становлення професійно-управлінського самовизначення менеджерів істотно те, що його динаміка полягає у *зміні ставлення індивіда до себе як фахівця-управлінця і в зміні критеріїв цього ставлення*.

При дослідженні ключових аспектів формування професійно-управлінського самовизначення менеджерів, необхідно зробити акцент на вивченні *динаміці сприйняття індивідом себе як фахівця на шляху кар'єрного зростання*.

Вважаємо, що психологічна складова в трактуванні змісту професійного становлення майбутніх менеджерів розкривається через базове поняття «менеджмент».

Менеджмент (або «управління») – це процес планування, організації, мотивації та контролю організації діяльності на підприємствах чи в організаціях. Головна мета менеджменту – успішне та швидке досягнення координації людських, фінансових, природних і технологічних ресурсів, необхідних для ефективного виконання завдань, які є життєво необхідними для успішного функціонування. Також поняття «менеджмент» можна трактувати як самостійний вид професійної діяльності, спрямований на досягнення визначених цілей шляхом раціонального використання матеріальних, фінансових і трудових ресурсів з обов'язковим застосуванням економічних методів управління (Графська, 2023, с. 73).

В свою чергу поняття «менеджер» широко використовується в управлінській сфері. Термін «manager» походить від слова «to manage» – управляти, отже, менеджер – це управляючий (працівник, який забезпечує досягнення мети й результативність процесів шляхом створення відповідної структурної впорядкованості, тобто, він є організатором і виконавцем) (Задорожна-Княгницька, 2019).

Зауважимо, сучасне управлінське середовище вимагає від менеджерів широкого спектру навичок і якостей для здійснення успішної діяльності. *Основні вимоги (критерії) до сучасного менеджера* (рис. 1) носять змінний характер в залежності від бізнесової діяльності та організаційно-управлінських запитів.

Рис. 1. Вимоги (критерії) до сучасного менеджера

Важливо розглядати даний контекст та адаптувати власні компетенції відповідно до індивідуалізаційного оточення.

Однак необхідно врахувати те, що, незважаючи на широку мережу підготовки професійних управлінців в країнах Європи та США, а також активне впровадження в систему вітчизняної вищої освіти фаху «Менеджер організацій», доволі значний відсоток керівників готується в організаціях на базі перспективного планування, навчання та підвищення кваліфікацій працівників, які мають первинний не управлінський фах. Тому «істинний» процес професійного становлення керівника може відбуватися іншим чином (Карамушка, 2005, с. 116):

- перехід особистості на нові стадії професійного становлення може не відбутися через низку об'єктивних перешкод (відсутність можливостей в організації для управлінського зростання, звільнення з посади на початку освоєння діяльності тощо);

- окремі стадії професійного становлення можуть збігатися у часі (професійна адаптація і професійне навчання), або відбуватись в оберненій послідовності (спочатку професійна адаптація, а потім професійне навчання).

Зі сказаного раніше випливає, що під час фахової підготовки здобувачів, в умовах традиційної освітньої системи, останні не опановують високим рівнем готовності до професійно-управлінського самовизначення. Беремо сміливість стверджувати, що у контексті *Євроінтеграційних процесів України*, де головну увагу приділено зосередженні на створення та становлення стратегії набуття суспільствами знань, вища освіта є невід'ємною складовою в процесі професійно-управлінського самовизначення майбутніх фахівців з управління. І у зв'язку зі зростанням попиту на висококомпетентних фахівців, українська вища школа повинна створити функціонально-національну систему забезпечення якості, яка відповідатиме стандартам та рекомендаціям із забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти.

З 2014 р. Україна розпочала низку фундаментальних реформ в сфері освіти та науки, спрямованих на інтеграцію до європейського освітнього та наукового простору. Процес реалізації євроінтеграційних пріоритетів МОН передбачає (Шкарлет, 2020):

- запровадження механізмів та інструментів політики Відкритих інновацій, що сприятиме наближенню до політики ЄС у сфері розвитку інновацій та трансферу технологій;
- приєднання України до Рамкової програми досліджень та інновацій «Горизонт Європа»;
- участь в ініціативі ЄС «Європейський зелений курс»;
- обмін досвідом і запровадження кращих європейських практик цифровізації освіти;
- реалізація програми у сфері професійної освіти EU4Skills: Кращі навички для сучасної України»;
- імплементація зобов'язань Болонського процесу;
- активізація співпраці у рамках поточних та майбутніх програм Еразмус+;
- удосконалення умов підтримки міжнародної академічної мобільності з метою інтеграції українських дослідників до європейського науково-освітнього простору.

Отже, аналіз основних понять та підходів до проблеми професійного становлення майбутніх менеджерів вказує на те, що *професійно-управлінське самовизначення є важливою складовою розвитку особистості керівника.*

Висновки та перспективи подальших розвідок. Володіння особистісним ставленням до організаційно-управлінської діяльності дозволяє усвідомлювати процес прийняття рішення про виконання функціональних обов'язків не самоціллю, а засобом професійного вдосконалення, в процесі якого індивід виступає як суб'єкт управлінської діяльності.

Тому *розвиток професійно-управлінського зростання майбутніх менеджерів під час їх фахової підготовки є ключовим завданням психологічної теорії і практики*, так як в майбутній площині ринкової системи професійних відносин на них покладено зобов'язання найефективнішого засвоєння та успішної імплементації сучасних технологій шляхом використання різноманітного наукового досвіду в процесі власної фахової діяльності.

З метою виокремлення психологічних чинників та умов стимулювання процесу щодо ефективного розвитку особистісних та професійних якостей майбутніх управлінців, вбачаємо подальше вивчення проблеми розвитку професійного самовизначення спеціалістів

у процесі їх фахової підготовки шляхом створення *діагностичного інструментарію*, який дозволить емпірично дослідити рівень розвитку професійного самовизначення менеджерів на завершальних освітньо-кваліфікаційних рівнях навчання (бакалаврат, магістратура) у вищому навчальному закладі.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Графська, О. І., Перегіняк, Т. І. & Лещук, Х. О. (2023). *Менеджмент як складова ефективного управління*. Modern ways of solving the problems of science in the world, 4th International Scientific and Practical Conference. Warsaw, Poland.
- Діденко, М. С. (2018). Дослідження психологічних особливостей розвитку професійно значущих якостей майбутніх менеджерів організацій. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1, 26–35.
- Задорожна-Княгницька, Л. (2019). Директор закладу освіти : керівник чи менеджер (до дискурсу проблеми). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 23, 86–89. Взято з https://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/1191/1/dyrektor_zakladu.pdf.
- Карамушка, Л. М. (2001). Концептуальні засади дослідження підготовки практичних психологів до надання психологічної допомоги управлінському персоналу організацій. *Актуальні проблеми психології*, 2, 260–268.
- Карамушка, Л. М. (2005). Роль організаційної психології у психологічному забезпеченні діяльності організацій. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія : психологічні науки*, 31, 188–195.
- Карамушка, Л. М., Зайчикова Т. В., Винославська, О. В., Войтович, М. В, Івкін. В. М., Ковальчук, О. С., Щотка, О. П. (Ред.). (2005). *Технології роботи організаційних психологів*. Київ : Фірма ІНКОС.
- Коқун, О. М. (2012). *Психологія професійного становлення сучасного фахівця*. Київ : ДП Інформ.-аналіт. агенство.
- Ліштаба, Л. В. (2015). Теоретичні підходи до визначення компетентності менеджера. *Економічний аналіз*, 2, 75–81.
- Макаренко, С. С. (2015). Психологічні особливості професійно-управлінського самовизначення майбутнього керівника. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, 2, 232–239.
- Столярчук, О. А. (2018). *Психологія становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму*. Кременчук : ПП Щербатих О. В.
- Шкарлет, С. (2020). *Реформи МОН направлені на євроінтеграцію України*. Взято з <https://mon.gov.ua/ua/news/reformi-mon-napravleni-na-yevrointegraciyu-ukrayini-sergij-shkarlet>.

REFERENCES

- Grafska, O. I., Perehinak, T. I., & Leshchuk, K. O. (2023). *Menedzhment yak skladova efektyvnoho upravlinnia*. [Management as a component of effective governance]. Modern ways of solving the problems of science in the world, 4th International Scientific and Practical Conference. Warsaw, Poland. [in Poland].
- Didenko, M. S. (2018). Doslidzhennia psykhologichnykh osoblyvostei rozvytku profesiino znachushchykh yakosteiv maibutnykh menedzheriv orhanizatsii. [Research of psychological features of development of professionally significant qualities of future managers of organizations]. *Organizatsiina psykhologhiia. Ekonomichna psykhologhiia*, 1, 26–35. [in Ukrainian].
- Zadorozhna-Kniahnytska, L. (2019). Dyrektor zakladu osvity : kerivnyk chy menedzher (do dyskursu problemy). [Director of an educational institution: leader or manager (to the

- discourse of the problem)]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 23, 86–89. Vziato z https://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/1191/1/dyrektor_zakladu.pdf.
- Karamushka, L. M. (2001). Kontseptualni zasady doslidzhennia pidgotovky praktychnykh psykholohiv do nadання psykholohichnoi dopomohy upravlinskomu personalu orhanizatsii. [Conceptual foundations of the study of training of practical psychologists to provide psychological assistance to the management staff of organizations.]. *Aktualni problemy psykholohii*, 2, 260–268. [in Ukrainian].
- Karamushka, L. M. (2005). Rol orhanizatsiinoi psykholohii u psykholohichnomu zabezpechenni diialnosti orhanizatsii. [The role of organizational psychology in the psychological support of organizations]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. T. H. Shevchenka. Seriiia : psykholohichni nauky*, 31, 188–195. [in Ukrainian].
- Karamushka, L. M., Zaichykova T. V., Vynoslavsk, O. V., Voitovych, M. V, Ivkin. V. M., Kovalchuk, O. S., Shchotka, O. P. (Red.). (2005). *Tekhnolohii roboty orhanizatsiinykh psykholohiv. [Technologies for organizational psychologists]*. Kyiv : INCOS Firm. [in Ukrainian].
- Kokun, O. M. (2012). *Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia. [Psychology of professional development of a modern specialist]*. Kyiv: The state enterprise information-analytic agency. [in Ukrainian].
- Lishtaba, L. V. (2015). Teoretychni pidkhody do vyznachennia kompetentnosti menedzhera. [Theoretical approaches to defining managerial competence]. *Ekonomichnyi analiz*, 2, 7–81. [in Ukrainian].
- Makarenko, S. S. (2015). Psykholohichni osoblyvosti profesiino-upravlinskoho samovyznachennia maibutnoho kerivnyka. [Psychological peculiarities of professional and managerial self-determination of future managers]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii. Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*, 2, 232–239. [in Ukrainian].
- Stoliarchuk, O. A. (2018). *Psykholohiia stanovlennia osobystosti fakhivtsia v umovakh riznovektornosti universumu. [The psychology of the formation of a specialist's personality in the context of the multi-vector universe]*. Kremenichuk : PE Shcherbatykh O. V.
- Shkarlet, S. (2020). *Reformy MON napravleni na yevrointehratsiiu Ukrainy. [The reforms of the Ministry of Education and Science are aimed at Ukraine's European integration]*. Taken from: <https://mon.gov.ua/ua/news/reformi-mon-napravleni-na-yevrointegracyiu-ukrayini-sergij-shkarlet>. [in Ukrainian].

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL FORMATION FOR FUTURE MANAGERS IN MANAGERIAL ACTIVITY

Tetiana Bereziuk

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Department of Developmental and Educational Psychology
Rivne State University of Humanities
<https://orcid.org/0000-0002-6864-9055>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.352>

Abstract. *The article is dedicated to one of the pressing issues in the psychology of management, specifically the development of psychological traits in managerial activities of managers. It aims to unveil the essence of professional formation and the position of the latter in the process of professional and managerial self-determination.*

Drawing upon a thorough analysis of contemporary psychological research, it is posited that the challenge of managerial professional and personal growth is inherently multifaceted. Its

resolution lies in the delineation of distinct scientific domains, the prioritization of evolving research agendas, the genesis of novel research spheres, and the formulation of strategies for probing traditional management quandaries.

Given the established standpoint of psychology concerning the comprehension of professional self-identification, the author interprets professional and managerial self-determination as a process of individual and conscious clarification of an individual's essence and their place in the situation of professional and managerial choice.

From a practical point of view, the study generalizes the problem of the management process in relation to the organizational and activity component of the functioning of modern organizational systems, where a key component of their improvement is the formation of a generation of highly professional managers who have a personal attitude to their chosen profession. These leaders not only exhibit outstanding leadership competence but also align themselves with the principles of managerial activities aimed at personal growth through the continual development of creative potential. This involves the ongoing realization of their own ideas and concepts across various aspects of life and within the professional environment.

The author underscores the significance of the transformation process of the higher education system within the framework of implementing European policies, utilizing the global model of quality assurance in higher education. There is a shared vector of collaboration in the discussion and definition of professional competencies, serving as a strategic interconnection crucial for the development of educational degrees and the enhancement of the quality of the professional formation process for future managers during their professional training in higher education.

In conclusion, following an analysis of the investigated problem, it is recommended to develop a specific psycho-pedagogical counseling model employing a diagnostic and recommendation strategy for guiding higher education students in matters of professional and managerial self-determination.

Key words: *professional and managerial self-determination, professional formation, management, manager, management psychology, professionalization of a manager, Ukraine's European integration in education and science.*

Стаття надійшла до редакції 1.09.2023

УДК 159.9 : 004.738.5

Бондаревська Людмила

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0000-0003-3657-5159>

Лега Єлизавета

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0009-0003-4020-6417>

Лисенко Софія

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0009-0002-8926-8451>

Саленкова Лариса

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0009-0009-4480-2500>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.357>

ЕФЕКТ ОНЛАЙН-ДЕЗІНГІБЦІЇ У КОНТЕКСТІ ВІРТУАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

***Анотація.** У статті розглянуто роботи іноземних та вітчизняних авторів щодо дослідження ефекту онлайн-дезінгібіції, як нового фактору впливу на комунікативний процес у мережі Інтернет. Розкрито сутнісний зміст ефекту розгальмування в інтернет-просторі, що обґрунтовує різницю між сприйняттям суб'єктом власної ідентичності в онлайн та офлайн форматах. Визначено, що онлайн-ідентичність відрізняється від реальної, оскільки у віртуальній мережі для суб'єкта існує можливість залишатися анонімним та перебувати на психологічній відстані.*

Авторами статті означено поняття власної ідентичності, яке включає три основні рівні – індивідуальний, особистісний та соціальний, що дає змогу суб'єкту створити власну інтерпретацію ідеалу «Я» в мережі. Окреслено різницю між поняттями ідеал «Я» та ідеалізоване «Я» в контексті психодинамічного підходу Яценко. Визначено вплив психологічних захистів та соціальної перцепції у спотворенні реальності і створенні образу ідеалізованого «Я».

Розглянуто вплив ефекту розгальмування на користувачів у активному і пасивному форматах перебування в мережі. Досліджено основні фактори та мотивації онлайн-розгальмування, такі як: дисоціативна анонімність, дисоціативна увага, невидимість, асинхронність, соліпсистська інтроєкція та мінімізація авторитету. Також розглянуто ефект розгальмування в мережі з точки зору психологічної дистанції, що важливо для пізнання процесу комунікації.

Підрезюмовано, що вплив ефекту дезінгібіції залишається маловивченим і потребує глибинного дослідження у сфері практичної психології.

Ключові слова: *онлайн-ідентичність, дезінгібіція, розгальмування, дисоціативна анонімність, дисоціативна увага, невидимість, асинхронність, солісистська інтроєкція, мінімізація авторитету.*

Постановка проблеми. Перегляд структури комунікативного процесу, адаптованого до технічних характеристик організації віртуального комунікативного простору, визначає системні зміни в психологічному профілі учасників віртуального спілкування. Широке використання інтернет-технологій стало необхідною частиною активності та взаємодії особистості на різних рівнях її самовираження: від професійно-функціональних аспектів до інтимно-особистісних. Безсумнівно, серед найактуальніших проблем сучасної практичної психології виділяється важливий напрямок досліджень – вивчення психологічних особливостей використання інтернет-технологій з метою спілкування. Особливої уваги потребує тема ефекту онлайн-дезінгібіції, яка впливає на формування ідентичності особистості в мережі.

Метою статті є аналіз основних факторів та мотивацій ефекту розгальмування у мережі як механізмів модифікації власного «Я» в інтернет-спілкуванні.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку суспільства інтернет-мережа виконує значущу роль у спілкуванні людей та обміні інформацією. Однак, онлайн середовище не завжди сприяє конструктивному спілкуванню, оскільки доволі частими є прояви агресивної чи неконструктивної поведінки користувачів, що є важливим питанням сьогодення. Однією із нагальних проблем є вияв користувачами надмірних емоцій, зокрема грубості, активної критики та інтенсивних сперечань у віртуальних коментарях і форумах. Тому заявлена тема є актуальною і потребує детального дослідження та пошуку першопричин і шляхів профілактики. Ми припускаємо, що факт підвищеної емоційності в онлайн середовищі може бути пов'язаний з ефектом розгальмування в мережі, що обумовлюється зняттям обмеження прямих наслідків.

Для розкриття механізмів самопрезентації у інтернет-спілкуванні варто звернутися до розгляду сутності феномену дезінгібіції. Як зазначають Носенко, Аршава (2010), дезінгібіція в психології розглядається як фактор для дослідження феномену імпульсивного пошуку відчуттів в контексті стимуляції, шляхом подолання комунікативних бар'єрів, що виникають при встановленні зв'язків з іншими особами у неформальному спілкуванні (на вечірках; під час спільного вживання алкоголю чи участі у сексуальних взаємодіях). Дослідження дезінгібіції відображено в наукових працях Прентіс-Данн та Роджерса (1982). Психологи розглядають її як результат низького рівня уваги суб'єкта до публічної поведінки, що призводить до подальшого зниження значення оціночних думок, які мають оточуючі.

Поняття дезінгібіції в контексті віртуального спілкування презентовано у роботах Сулера (2004, 2005), Барека та Лапід-Лефлер (2015), Монджезізадеха та Анторо (2016), Немеш (2017), Кононець та Можайкіної (2021), Галабурди та Кривопишиної (2021), Фуштей (2022), Малєєвої (2017), Полешко (2019). Зокрема, Барек та Лапід-Лефлер розглядають позитивні аспекти онлайн-розгальмування як можливого впливу на саморозкриття та просоціальну поведінку особистості (2015). У роботі Монджезізадеха та Анторо визначено роль дезінгібіції в розвитку індустрії онлайн-відеоігор (2016). Кононець та Можайкіна розглядають дезінгібіцію як вияв деструктивної міжособистісної комунікації і фактор криміногенного впливу (2021). Галабурда та Кривопишина описують вплив дезінгібіції віртуального спілкування студентів в умовах діджиталізації освіти (2021). Фуштей досліджує розгальмування в контексті профілактики кібербулінгу серед студентської молоді (2022). Малєєва виокремлює вплив розгальмування на фіксацію проблеми узалежнення особистості

від інтернет-мережі (2017). Полешко описує соціально-психологічний аналіз культури поведінки хейтерів онлайн-мережі і вплив дезінгібіції на формування цього явища (2019).

Згідно досліджень Немеш (2017), ефект розгальмування, також відомий як дезінгібіція, у кіберпросторі часто називається субкультурним терміном «флейм». Це поняття охоплює різноманітні форми активності, від простої неввічливості до використання великих літер і знаків оклику, а також «переходу на особистості» у відношенні до іншого користувача мережі. Якщо інгібіція обмежує поведінку через самосвідомість, тривожність у соціальних ситуаціях і врахування оцінок від оточуючих, то дезінгібіція може бути визначена відсутністю або протилежністю цих чинників. У контексті поведінки в Інтернеті дезінгібіція може описуватися як менш обмежена активність порівняно з аналогічною поведінкою в реальному житті. Тобто дезінгібіція не обмежується лише ворожнечею або іншими формами негативного спілкування, але розглядається як будь-яка поведінка, що характеризується вираженим зниженням важливості самопрезентації і оцінок інших осіб (Немеш, 2017).

Отже, ефект розгальмування в Інтернеті, відомий як «Online Disinhibition Effect» (dis (від англ.) – відсутність; inhibition (від англ.) – гальмування), пов'язаний із послабленням механізмів самоконтролю, яке особистість відчуває у віртуальному спілкуванні, на відміну від спілкування «очі в очі». У нейропсихологічному трактуванні гальмування – це процес, спрямований на пригнічення збудження у відповідь на подразник (Буджакі, Джонас, 2007). У психології термін «інгібіція» окреслює обмеження та контроль поведінки самосвідомістю (Міллер-Кін, 2003). Відповідно, дезінгібіція – це протилежний процес, який характеризується відсутністю гальмування. Цей ефект виникає внаслідок того, що в просторі Інтернету важче керувати своїми імпульсами, оскільки знижується відчуття обмежень і збільшується можливість для самовираження, завдяки анонімності та фізичній дистанції, яку забезпечує мережа. Онлайн-ідентичність відрізняється від реальної, адже Інтернет надає можливість анонімності та психологічної віддаленості. Це дозволяє знизити фільтрацію, збільшити імпульсивність та агресивність, ігноруючи конвенції та обмеження. «Ховаючись» за екраном, користувачі схильні вважати, що їхні дії не матимуть таких серйозних наслідків (Сулер, 2004, 2005). Таким чином, людина відчуває ілюзорну психологічну захищеність, силу та безпеку.

Еріксон (1968) розглядає ідентичність як складний аспект особистості, що має багаторівневу структуру, яку можна розкрити через три основні рівні аналізу людської природи: індивідуальний, особистісний і соціальний. На індивідуальному рівні ідентичність визначається як результат усвідомлення особою власної часової протяжності і виражається у уявленнях про себе як про сталий елемент у фізичних особливостях, темпераменті, здібностях, наявності минулого і прагненні до майбутнього. На особистісному рівні ідентичність визначається як відчуття власної унікальності, неповторності життєвого досвіду і тотожності самому собі. Із соціального погляду, ідентичність належить до особистісних конструктів, що відображають внутрішню солідарність людини із соціальними, груповими ідеалами і стандартами, сприяючи процесу категоризації «Я» (Еріксон, 1968).

Згідно психодинамічної теорії Яценко (2004), саме психологічний захист дозволяє особистості утримувати переконання про свою ідентичність, нехтуючи об'єктивною інформацією, яка може суперечити цим переконанням. Однак ці захисні механізми можуть порушувати раціональність та послідовність поведінки суб'єкта, підсилюючи протиріччя в його взаємодії з соціальною групою, до якої він належить. Ці захисні стратегії ґрунтуються на «умовних цінностях» суб'єкта, які визначають індивідуальний спосіб сприйняття ситуацій та характер викривлень. Ці цінності приховуються через відхилення від реальності. Механізм ситуативних психологічних захистів, подібно до базових захистів, має загальний принцип «від слабкості до сили». Узагальнено кажучи, ці захисти базуються на когнітивній інстанції, що об'єднує як умовні, так і нормативні цінності суб'єкта.

Ситуативні захисти, навіть якщо вони діють «вертикально», все одно пов'язані з базовими захистами і слідує за тенденцією «до сили». У той час як ситуативні захисти пов'язані з логікою свідомості, базові захисти мають відношення до логіки підсвідомості. Виникнення конфлікту між цими двома видами логіки спонукається слабкістю суб'єкта. У випадку вираженої особистісної проблеми тенденція «до сили» стає головною, загострюючи внутрішню суперечливість «Я». Отже, обидва види захисту намагаються інтегрувати психіку в напрямі «до сили». Ситуативні захисти, покладаючись на логіку свідомого та реальну ситуацію, підпорядковуються принципу реальності, тоді як базові захисти спрямовані на завершення «справ дитинства» (інфантильні цінності «Я») і пов'язані з принципом задоволення. Проте, завдяки взаємозв'язку між цими двома видами захисту та їх спільному функціонуванню, завжди виникає потреба у відступі від реальності, породжуючи необхідність суб'єктивної інтеграції психіки. Основна відмінність між ними полягає в тому, що ситуативні захисти не мають окремої системної організації; вони функціонують одночасно під впливом логіки свідомості (їх логіки) і базових захистів (логіки несвідомості). Логіку несвідомого можна також охарактеризувати як прихований смисл соціально забарвлених дій, який суперечить їхній соціальній природі через егоїстичний і інфантильний характер. У випадку свідомого процесу існує ідеал «Я», який може бути свідомо визначений та окреслений. Протилежно, в несвідомому процесі існує ідеалізоване «Я», що базується на умовних цінностях, сформованих в період дитинства (Яценко, 2004).

Варто також виокремити вплив соціальної перцепції на формування ідентичності та ідеалу «Я». У соціальній психології термін «соціальна перцепція» вперше був введений американським психологом Брунером (1973). Він стверджував, що сприйняття в області як об'єктивно-фізичних (сенсорних) характеристик сприйнятого об'єкта, так і в процесуальному аспекті, є визначеним не лише об'єктивними характеристиками, але й прихованими соціальними впливами. Серед цих соціальних чинників він вказував на минулий досвід суб'єкта, його цілі, наміри, а також на рівень значущості ситуації. Під час проведення експериментальних досліджень автор висунув три загальні гіпотези, які стосувались соціального сприйняття: чим вища соціальна цінність об'єкта, тим більше його сприйняття піддається впливу поведінкових детермінантів, а отже, «такий об'єкт буде вибірково сприйматися серед інших об'єктів, фіксуватися в результаті умовно-рефлекторної діяльності сприйняття і перцептивно виділятися»; чим сильнішою є потреба особистості в конкретному соціально цінному об'єкті, тим більший вплив мають поведінкові детермінанти; невизначеність об'єктів сприйняття полегшує вплив поведінкових детермінантів лише в тому випадку, якщо це перешкоджає дії вродженим детермінантам, зменшуючи ефективність поведінкових факторів (Брунер, 1973).

Отже, ефект розгальмування в Інтернеті ілюструє розрив між поведінкою особистості в реальному світі та тим, як вона проявляє себе у віртуальному просторі. Особистість демонструє більше самовираження та саморозкриття через наявність «невидимості». Відсутність конкретного зворотного зв'язку (зорового контакту, фізичної присутності), відмова від особистої відповідальності, використання цифрової маски та щита, а також можливість уникнення наслідків можуть впливати на рішення діяти в Інтернеті інакше, ніж це відбувалося б у реальному житті. Ці фактори також сприяють легкості обміну різною інформацією з незнайомцями, оскільки останні не володіють достатніми відомостями про особистість. Даний ефект є основною причиною того, чому люди вчиняють як «диванні воїни», виявляючи грубість та використовуючи цифрову анонімність. Анонімність сприяє посиленню емоцій, оскільки є впевненість, що можна уникнути наслідків власних дій, перекласти відповідальність і відмовитися від своїх слів, через можливість уникнення ідентифікації. У крайньому випадку, існує помилкова думка: «Якщо ніхто не знає, хто я є, мені не потрібно враховувати наслідки своїх вчинків».

Як зазначає Сулер (2000), перебування в соціальних мережах може бути як активним, так і пасивним, але ефект розгальмування в Інтернеті може впливати на обидві форми поведінки. Суб'єкт може пасивно споживати контент, який не подобається йому, або ж активно висловлює свої думки, які у реальному житті могли б і не висловлюватися чи навіть приховуватися. Фактори, що породжують ефект розгальмування в Інтернеті, були виділені Сулером (2004, 2005), науковцем у галузі кіберпсихології. Згідно з його дослідженням, онлайн-поведінка та ідентичність не є абсолютно вірним відображенням характеру. Онлайн-ідентичність відрізняється від офлайн-ідентичності рисами і формами поведінки, при цьому жодна з них не представляє справжнього чи оригінального «Я». Обидві реальності, онлайн і офлайн, конструюють різні версії одного і того ж «Я» (Сулер, 2004). Звертаючись до ідей Юнга, автор вказує на те, що особистість складається з полярностей, які взаємодіють динамічно. Ці протилежні полюси можуть включати розум і почуття, любов і ненависть, дисципліну і безладдя, страх і довіру, або навіть чоловіка і жінку («Аніма» і «Анімус»), дух і плоть (Сулер, 2004).

Основними факторами та мотивацією онлайн-розгальмування є:

1. Дисоціативна анонімність. Дисоціація – це психічний процес, який входить до захисних механізмів психіки і дозволяє особі сприймати події як щось, що відбувається не з нею особисто, а з іншими (Психологічний словник, 2018). У віртуальному просторі люди часто використовують анонімність для приховування своєї ідентичності, що дозволяє їм відокремитися від своєї звичайної особистості та робить їх менш вразливими. Це відключення від реальності сприяє саморозкриттю, але також може змінювати моральні, етичні та нормативні переконання, оскільки вони стають менш пов'язаними із матеріальною реальністю (Сулер, 2004).

2. Дисоціативна увага. Однією з мотивацій використання онлайн-середовища є потреба уникнення реальності; в Інтернеті індивіди можуть створювати нові, змінені версії самих себе. Віртуальне «Я», що взаємодіє в інтернет-просторі, відокремлене від фізичного «Я». Це віртуальне «Я» може відтворювати нові форми поведінки, які відповідають іншим правилам. Створення такої віртуальної ідентичності може бути спричинене незадоволенням психологічних потреб, які підсилюють самооцінку та впевненість у собі, або може впливати з фантазій і бажань, що дозволяють сміливу поведінку через враження привабливості цієї ідентичності (Сулер, 2004).

3. Невидимість. Коли взаємодія в Інтернеті обмежується лише ім'ям користувача та текстовим контентом, таким як коментарі, пости та опитування, виникає специфічна психологічна та фізична «невидимість». Відсутність зорового контакту, міміки, мови тіла та інших елементів невербальної комунікації надає людям відчуття сміливості: вони стають менш ризико-боязкими. Оскільки їхні дії і висловлювання мають обмежений вплив на зовнішнє сприйняття, вони відчувають менше тривоги стосовно оцінки іншими. Люди стають відкритішими в обміні деталями свого особистого життя, включаючи незграбні історії, травматичні переживання та особисті зізнання, які можуть викликати негативні емоції. Ця «невидимість» в Інтернеті є ключовою причиною створення безпечних просторів для вільного обміну думками та досвідом (Сулер, 2004).

4. Асинхронність. Онлайн-спілкування характеризується асинхронністю, що означає, що воно відбувається з непередбачуваними інтервалами між взаємодією. Ми можемо відповісти на електронний лист протягом десяти днів або провести розмову в режимі реального часу, яка раптово перерветься на сім годин. Коли зникає бажання продовжувати обговорення, може виникнути ефект гальмування, оскільки є відключення від циклу зворотного зв'язку. Асинхронність також включає в себе неспівпадіння миттєвих відгуків. Під час взаємодії у діалозі увага сфокусована на предметі розмови, співрозмовнику та власних переживаннях. Взаємодія відбувається «тут і зараз», є вираження власного ставлення до повідомлень. Коли цей потік взаємодії переривається, діалог стає «холодним»,

зв'язок втрачається і виникає відчуття відчуження від сутності розмови та партнера, що за екраном (Сулер, 2004).

У неперервному циклі зворотного зв'язку реального життя, люди виявляють більшу схильність слідувати соціальним нормам, аніж висловлювати різноманітні зауваження (Сулер, 2004).

5. Соліпсистська інтродекція. Філософський термін «соліпсизм», походженням якого є латинське «solus ipse» (єдиний, сам), визначає особу, що володіє переконанням, яке беззаперечно приймає лише одну реальність – своє власне свідоме сприйняття (Енциклопедія «Британніка», 2023). Така людина вважає, що єдиними реальними елементами є власна свідомість та існування.

У випадку онлайн-спілкування, яке відбувається асинхронно, тобто з відсутністю миттєвого обміну, можливий ефект розмитого самообмеження (Сулер, 2004). В Інтернеті інші користувачі стають частинкою «загального розуму», а їхні думки і висловлення інтегруються в свідомість через явище інтродекції. Це може призводити до того, що агресивні або жорстокі думки, що виникають в ментальному просторі, відокремленому від реального світу, інтродектуються та виражаються в цифровому середовищі.

Взаємодія у мережі не надає користувачам змоги бачити реальні фізичні деталі або створювати повний образ онлайн-співрозмовника, як це можливо в реальному житті. Відсутність цієї можливості призводить до того, що користувачі заповнюють прогалини у сприйнятті особи власними уявленнями та інтерпретацією текстових повідомлень, що створює спотворене уявлення про свого онлайн-співрозмовника. Дослідник Сулер підкреслює, що під час онлайн-спілкування люди можуть несвідомо уявляти, що особа за текстовим екраном насправді не реальна, а є лише взаємодією, створеною їх власною уявою (2004, 2005).

6. Мінімізація авторитету. У віртуальному просторі Інтернету статус і соціальні класи втрачають свою чітку визначеність, і соціальні ієрархії, що базуються на віці, досвіді, повазі, славі, компетентності та інших параметрах, мають невелике значення (за винятком конкретних контекстів), якщо вони не пов'язані з онлайн-публікаціями. В Інтернеті кожному надається рівний доступ до можливості ділитися тим, чим вони бажають поділитися. Навпаки, у реальному світі така можливість часто обмежена соціальними класами.

Крім того, впливові постаті в Інтернеті не можуть так ефективно використовувати свій авторитет для домінування, як у реальному житті, за допомогою мови тіла, одягу, голосу і інших засобів. Зменшення впливу авторитету та соціального статусу підштовхує людей до вільного висловлення своїх думок, іноді навіть грубо, не маючи страху перед осудом. Це допомагає тим, хто позбавлений певних привілеїв у реальному світі, вільно висловлювати свої думки, обминаючи соціальні бар'єри (Сулер, 2004).

Інший спосіб розглядати ефект розгальмування в мережі – це аналізувати його з точки зору психологічної дистанції. Підкреслимо, що важливим аспектом психологічної дистанції є вплив на інтенсивність емоцій людини. Збільшення психологічної дистанції сприяє легшому освоєнню сильних емоцій. Ймовірність того, що люди створюватимуть емоційно насичені повідомлення, зростає, оскільки вони можуть вважати, що відстань полегшить їхню емоційну виразність. Жорсткі повідомлення в Інтернеті, ймовірно, не будуть сприйматися серйозно, оскільки психологічна дистанція спрямовується на зниження їхнього впливу та сприймання (Сулер, 2004, 2005).

Сучасна особистість все більше звертає свою увагу на технологічні аспекти як засоби формування власної ідентичності для організації особистого життя та створення власного комунікативного простору. Соціальні мережі та аналогічні сервіси надають ряд переваг та можливостей порівняно з іншими формами комунікації. За допомогою взаємодії в соціальних мережах індивід може формувати свій власний віртуальний простір та коло спілкування, враховуючи власні пріоритети та уявлення, що дозволяє відчувати себе

вільним, невимушеним та впевненим (Малеєва, 2017). З огляду на вищезазначене, тема психологічно-безпечного спілкування у віртуальному просторі потребує ретельного вивчення у розрізі практичної психології.

Висновки. Без сумніву, технічна доступність, відсутність чітких регуляцій поведінки та можливість анонімності в Інтернет-комунікації призводять до розмиття значущості бар'єрів у взаємодії суб'єктів і виникнення ефекту онлайн-дезінгібіції.

До основних факторів та мотивацій інтернет-розгальмування відносяться: дисоціативна анонімність, дисоціативна увага, невидимість, асинхронність, соліпсистська інтроєкція та мінімізація авторитету, що спонукають особистість у цифровому просторі виявляти тенденцію до компенсування своїх недоліків, утримувати негативну інформацію про себе в тіні та підкреслювати лише позитивні аспекти свого життя, утворюючи модифікацію власного «Я» в Інтернеті.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Малеєва Н. С. (2017). Комунікативні інтернет-практики залежної від соціальних мереж молоді. Дис. на здоб. наук. ступ. канд. псих. наук. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ <https://ispp.org.ua/2020/05/06/malyeyeva-n-s-komunikativni-internet-praktiki-zalezno%D1%97-vid-socialnix-merezh-molodi/>
- Можайкіна О. С., Кононець О. М., (2021). Інтернет як фактор детермінації протиправної поведінки підлітків. *Право і суспільство*, 2021. 1. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.30>
- Немеш О. М. (2017). *Віртуальна діяльність особистості: структура та динаміка психологічного змісту*: Монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С. Костюка. Київ. Слова
- Носенко Е. Л., Аршава І Ф. (2010). *Сучасні напрями зарубіжної психології: психологія особистості*: підручник. Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту. Дніпро.
- Полешко Н. С. (2019). Хейтери віртуального простору: соціальнопсихологічний аналіз культури поведінки. *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції "Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні"*: Зб. тез доповідей (II частина). Миколаїв : ВП «МФ КНУКІМ». 98-100.
- Фуштей О. В. (2022) Соціальна профілактика кібербулінгу серед студентської молоді. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «педагогіка. соціальна робота» 1 (50). 294-297.
- Яценко Т. С (2004). *Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання*. Навч. посіб. Київ. Вища школа 679.
- Barak A., Lapidot-Lefler N. (2015). The benign online disinhibition effect: Could situational factors induce self-disclosure and prosocial behaviors? *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 9 (2), 19.
- Britannica (2023). The Editors of Encyclopaedia. "solipsism". *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/solipsism>.
- Bruner S. (1973). *Beyond the Information Given: Studies in the Psychology of Knowing*. W. W. Norton, Incorporated, 526.
- Buzsaki G., Jonas P. (2007). Scholarpedia "neural inhibition", 2(9), 3286.
- Dictionary of Psychology (2018). "Dissociation". American Psychological Association. URL: <https://dictionary.apa.org/dissociation>.
- Erikson E. (1968). *Identity Youth and Crisis*. W. W. Norton & Company (1), 336.
- Halaburda M., Krivopishina O. (2021). Disinhibition of students' virtual communication in the conditions of digitalization of education. *Yearbook of Varna university of management* 14,17, 261-270.

- Miller-Keane (2003). Encyclopedia and Dictionary of Medicine, Nursing, and Allied Health, Seventh Edition. by Saunders, an imprint of Elsevier, Inc.
- Monjezizadeh L., Untoro A. (2016). How the Online Disinhibition Effect Affects the Online Video Game Industry. Uppsala University, 28.
- Prentice-Dunn, S., & Rogers, R. W. (1982). Effects of public and private self-awareness on deindividuation and aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(3), 503–513.
- Suler J. (2004). The online disinhibition effect, *CyberPsychology & Behavior : The impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society* 7(3), 321-326.
- Suler J. (2005) The online disinhibition effect. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies* 2(2),184-188.

REFERENCES

- Malieieva N. S. (2017). Komunikatyvni internet-praktyky zaleznoi vid sotsialnykh merezh molodi. Avtoref. dys. ... kand. psyhol. nauk. Kyiv. <https://ispp.org.ua/2020/05/06/malyeyeva-n-s-komunikativni-internet-praktiki-zalezno%D1%97-vid-socialnix-merezh-molodi/> [in Ukrainian].
- Mozhaikina O. S., Kononets O. M., (2021). Internet yak faktor determinatsii protypravnoi povedinky pidlitkiv. *Pravo i suspilstvo*, 2021. № 1. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.30> [in Ukrainian].
- Nemesh O. M. (2017). Virtualna diialnist osobystosti: struktura ta dynamika psykhologichnoho zmistu: Monohrafiia. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut psykhologii imeni H.S. Kostiuka. Kyiv. [in Ukrainian].
- Nosenko E. L., Arshava I F. (2010). Suchasni napriamy zarubizhnoi psykhologii: psykhologhiia osobystosti: pidruchnyk. Vyd-vo Dnipropetr. nats. un-tu. Dnipro. [in Ukrainian].
- Polieshko N. S. (2019). Kheitory virtualnoho prostoru: sotsialnopsykhologichnyi analiz kultury povedinky. *Materialy V Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii "Ctan ta perspektyvy rozvytku kulturolohichnoi nauky v Ukraini": Zb. tez dopovidei (II chastyna)*. Mykolaiv : VP «MF KNUKIM». S.98-100. [in Ukrainian].
- Fushteï O. V. (2022) Sotsialna profilaktyka kiberbulinhu sered studentskoi molodi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «pedahohika. sotsialna robota»* 1 (50),S. 294-297. [in Ukrainian].
- Yatsenko T. S (2004). Teoriia i praktyka hrupovoi psykhokorektsii: Aktyvne sotsialnopsykhologichne navchannia. Navch. posib. 679 s. [in Ukrainian].
- Barak A., Lapidot-Lefler N. (2015). The benign online disinhibition effect: Could situational factors induce self-disclosure and prosocial behaviors? *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 9 (2), 19. [in English].
- Britannica (2023). The Editors of Encyclopaedia. "solipsism". *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/solipsism>. [in English].
- Bruner S. (1973). *Beyond the Information Given: Studies in the Psychology of Knowing*. W. W. Norton, Incorporated, 526. [in English].
- Buzsaki G., Jonas P. (2007). Scholarpedia “neural inhibition”, 2(9), 3286. [in English].
- Dictionary of Psychology (2018). “Dissociation”. *American Psychological Association*. URL: <https://dictionary.apa.org/dissociation>. [in English].
- Erikson E.(1968). *Identity Youth and Crisis*. W. W. Norton & Company (1), 336. [in English].
- Halaburda M., Krivopishina O. (2021). Disinhibition of students' virtual communication in the conditions of digitalization of education. *Yearbook of Varna university of management* 14,17, 261-270. [in English].
- Miller-Keane (2003). Encyclopedia and Dictionary of Medicine, Nursing, and Allied Health, Seventh Edition. by Saunders, an imprint of Elsevier, Inc. [in English].

- Monjezizadech L., Untoro A. (2016). How the Online Disinhibition Effect Affects the Online Video Game Industry. Uppsala University, 28. [in English].
- Prentice-Dunn, S., & Rogers, R. W. (1982). Effects of public and private self-awareness on deindividuation and aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(3), 503–513. [in English].
- Suler J. (2004). The online disinhibition effect, *CyberPsychology & Behavior : The impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society* 7(3), 321-326. [in English].
- Suler J. (2005) The online disinhibition effect. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies* 2(2), 184-188. [in English].

ONLINE DISINHIBITION EFFECT IN THE CONTEXT OF VIRTUAL COMMUNICATION

Ludmila Bondarevska

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor at

the Department of Psychology, Deep Correction and Rehabilitation

The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

<https://orcid.org/0000-0003-3657-5159>

Yelyzaveta Leha

Student of Master program

The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

<https://orcid.org/0009-0003-4020-6417>

Sofia Lysenko

Student of Master program

The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

<https://orcid.org/0009-0002-8926-8451>

Larysa Salenkova

Student of Master program

The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

<https://orcid.org/0009-0009-4480-2500>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.357>

Abstract. The article reviews the works of foreign and Ukrainian authors on the study of the online disinhibition effect as a new factor influencing communication on the Internet. The essential content revelation of the disinhibition effect on the Internet justifies the difference between the subjective perception of online and offline self-identity. It is determined that online identity differs from the real one due to the opportunity to remain anonymous and be at a psychological distance online.

The authors of an article indicated the concept of self-identity, which includes three main types - individual, personal, and social that enable the person to create a self-interpretation of the ideal self online. The difference between the concepts of the ideal self and the idealized self in the context of psychodynamic paradigm of Yatsenko is outlined. The influence of psychological defenses and social perception on the reality distortion and creation of the idealized image of self is determined.

It is considered the disinhibition effect influence on users in active and passive formats of staying online. The main factors and motivations of online disinhibition are investigated, such as

dissociative anonymity, dissociative attention, invisibility, asynchrony, solipsistic introjection, and minimization of authority. The online disinhibition effect is also considered in the context of psychological distance, which is essential for understanding the communication process.

It is summarized that the influence of the disinhibition effect remains little studied and requires in-depth research in the field of practical psychology.

Key words: Online identity, disinhibition, dissociative anonymity, dissociative attention, invisibility, asynchrony, solipsistic introjection, minimization of authority.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2023 р

УДК 159.98+338.24.01

Бутрин Василь

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
ОПП «Психологія бізнесу і управління»
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
<https://orcid.org/0009-0008-5083-1204>.

Кізь Ольга

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
<https://orcid.org/0000-0001-8571-0914>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.359>

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ НЕТВОРКІНГУ У СФЕРІ БІЗНЕС-ДІЯЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

***Анотація.** Стаття присвячена вивченню нетворкінгу як соціально-психологічного інструменту побудови мережі бізнес-контактів. На основі аналізу теоретичних та прикладних досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців розкрито сучасні підходи до тлумачення сутності нетворкінгу, його форм, видів та ролі у сучасних бізнес-процесах. Охарактеризовано технології нетворкінгових комунікацій у веденні бізнесу та роль комунікативної компетентності суб'єкта бізнес-діяльності у налагодженні мережі корисних ділових зв'язків.*

Розроблено опитувальник задля вивчення практики використання нетворкінгу у сфері бізнес-діяльності. Із використанням діагностичного інструментарію, розміщено на сервісі Google Forms, проведено дослідження досвіду використання нетворкінгу бізнесменами Тернопільщини. З'ясовано: соціальні мережі і месенджери, які використовуються в цілях ведення та розвитку бізнесу; наявність власного Веб-сайту для просування особистого бренду і власного бізнесу; технології нарощування і підтримки мережі ділових зв'язків і контактів; конкретні результати та зростання ефективності бізнесу завдяки нетворкінгу; позитивний/негативний досвід допомоги від членів бізнес-мережі у відповідь на прохання; готовність нетворкера-бізнесмена допомагати членам власної мережі зв'язків; труднощі у побудові мережі ділових бізнес-контактів; відсоткова оцінка залежності успіху бізнесу від мережі ділових зв'язків тощо. Окреслено перспективи дослідження інших складників нетворкінгу та психологічних детермінант і регуляторів комунікативної діяльності як умов успішного бізнес-нетворкінгу.

***Ключові слова:** нетворкінг, мережа бізнес-контактів, бізнес-діяльність, нетворкінгові технології, суб'єкт підприємницької діяльності.*

Постановка проблеми. Набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу пришвидшує пошук ефективних шляхів підтримки та посилення економічної спроможності суб'єктів підприємницької діяльності, які забезпечать відповідність корпоративних практик найкращим стандартам ЄС та матимуть практичне застосування як під час війни, так і в період післявоєнного відновлення та розвитку. За цих умов вагомим значенням набуває психологічний супровід суб'єктів бізнес-діяльності, які

Випуск 21, 2023. Збірник наукових праць РДГУ

зіткнулися із безпрецедентними викликами із початком повномасштабної російсько-української війни: знищені логістичні шляхи; значне підвищення цін на паливо, енергоресурси, сировину і матеріали; дефіцит транспортних засобів; нестача фахівців через мобілізаційні заходи та виїзд українців; втрата компаній-партнерів; суттєве обмеження зовнішньоекономічної діяльності; зменшене інвестування; втрата доступу до складів та виробництв; вимушена релокація бізнесу у більш безпечні регіони; залишення усього бізнесу чи його частини на тимчасово окупованих територіях тощо.

Стресогенні фактори сьогодення вимагають швидкої адаптації суб'єктів підприємницької діяльності до нових умов життя і професійної діяльності, успішного входження у ситуацію спілкування у новому бізнес-середовищі, активної участі у програмах підтримки підприємництва як у своїх, так і нових територіальних громадах. Процеси відбудови зруйнованого і розвитку релокованого бізнесу та підвищення його ефективності й прибутковості потребують на усіх етапах досконалого володіння засобами та техніками спілкування. Це актуалізує проблему формування навичок ефективного нетворкінгу як комунікативного засобу побудови та розвитку власного бізнесу. Важливу роль відіграють налагодження та підтримка відносин із людьми, корисні знайомства, які мають ресурсні можливості позитивно вплинути на ті чи інші економічні, правові, соціально-психологічні аспекти ведення бізнес-діяльності. Проблема використання нетворкінгу у бізнес-середовищі потребує глибокого психологічного і водночас міждисциплінарного аналізу.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблему нетворкінгу у контексті мережі соціальних зв'язків і контактів, які мають вплив на бізнес-діяльність, різноаспектно проаналізовано у працях вітчизняних і зарубіжних теоретиків та практиків (Брич, Снігур, 2017; Бутрин, Кізь, 2023; Вікрі, 2020; Непокупна, Россоха & Маклюк, 2014; Ферацці, Рез, 2016; Шевченко, Мащенко, 2021; Ibarra, 2004; Fisher, Vilas, 2000; Turniak, Antosiewicz, 2012), котрі вивчали різні його аспекти: становлення і розвиток, правила створення, принципи функціонування, види і рівні, сильні і слабкі сторони тощо. Дотичними до проблеми нетворкінгу є дослідження, у яких розкрито комунікативну компетентність та рівень розвитку комунікативних умінь у контексті бізнес-діяльності, комунікативний менеджмент, комунікації у процесі управління організаціями (Жигайло, 2012; Наумік, 2011) тощо. Проте, недостатня кількість прицільних досліджень нетворкінгу та його технологій на теренах України доводить необхідність проведення досліджень у даній галузі.

Проблема використання нетворкінгу потребує глибокого міждисциплінарного вивчення та розкриття його психологічних аспектів у контексті аналізу наукових принципів, розроблених економічною теорією, філософією, психологією, соціологією, менеджментом, маркетингом тощо. Теоретико-методологічною основою дослідження нетворкінгу є синергетичний підхід як міждисциплінарний напрям пізнання, що передбачає обмін інформацією в площині перетину психології, економічної теорії, філософії, соціології, менеджменту, маркетингу, а також розкриває умови взаємодоповнення суміжних середовищ: особистісного, економічного, соціального, етнокультурного, інформаційного для опису і пояснення складних соціально-психологічних та економічних явищ. Залучення різних людей до реалізації ідей, планів та стартапів за допомогою мережі зв'язків дозволяє отримати конкурентні переваги як для бізнесу, так і для соціальних груп. Знайомство з людьми, котрі мають ресурсні можливості позитивно вплинути на бізнес-процеси та ситуацію, із потенційними партнерами, з якими хотілося б співпрацювати, із представниками органів місцевого самоврядування, які могли б допомогти у вирішенні важливих соціально-економічних питань – стає необхідною складовою комунікативної практики успішного підприємця. Нетворкінг дозволяє під іншим кутом зору розглядати ділові заходи, техніки й інструменти пошуку контактів і зв'язків (Брич, Снігур, 2017; Непокупна, Шевченко & Мащенко, 2021).

Визначення нетворкінгу подано у сучасній довідниковій літературі, словниках, енциклопедіях, посібниках тощо. Так, в Оксфордському словнику англійської мови, який є одним із найвідоміших академічних словників англійської мови видавничого дому «Oxford University Press», термін «нетворкінг» (англ. Networking: net – мережа, work – працювати) означається як «організована група чи система, суть якої полягає у взаємопов'язаних людях та інструментах для внутрішньої взаємодії, обміну корисною інформацією, розвитку мережі як професійних, так і соціальних контактів. Семантичний аналіз слова «нетворкінг» дає можливість виокремити його ключові аспекти: докладання зусиль, реалізація ідей, наявність обов'язків зі створення, збільшення та використання особистої мережі зв'язків» (*Networking. Oxford English Dictionary*).

Подібне розуміння подано на бізнес-сайті «Investopedia», розробники якого покликаються на праці Каган. Нетворкінг-мережа часто починається з однієї точки дотику, а професіонали використовують мережевий зв'язок, щоб розширити коло знайомих, дізнатися про можливості працевлаштування у своїх сферах діяльності та підвищити власну обізнаність про новини та тенденції у своїй галузі. Професійні мережеві платформи забезпечують створення й онлайн-просторів, де люди можуть спілкуватися з іншими професіоналами, приєднуватися до груп, публікувати блоги та обмінюватися інформацією. Успішна бізнес-мережа передбачає регулярний пошук контактів для обміну цінною інформацією, яка може бути недоступною поза її межами. Мережа може допомогти визначити можливості для співпраці, розробки стратегічних планів розвитку спільних підприємств, партнерства та нових сфер для розширення вашого бізнесу (Kagan, 2022).

Загальновідоме наукове трактування нетворкінг отримав завдяки «теорії шести рукоштовань» американських психологів Мілгрема і Треверса у 70-х роках ХХ ст. Відповідно до висунутої науковцями гіпотези, яку їм вдалось емпірично підтвердити, «будь-які дві людини на Землі розділені в середньому лише п'ятьма рівнями спільних знайомих та, відповідно, шістьма рівнями зв'язків. Тобто практично всі люди знайомі, але опосередковано, за допомогою недовгого ланцюжка спільних знайомих» (*Теорія шести рукоштовань..., 2011*).

Умовою стрімкого успіху у сфері бізнесу Вікрі вважає власну розроблену, апробовану і втілену у життя бізнес-стратегію. Успішна у бізнес-середовищі жінка із понад 30-літнім досвідом праці у корпораціях Кремнієвої долини презентує свій досвід у книзі «Нетворкінг для інтровертів. Поради для комфортної та ефективної комунікації» (Вікрі, 2020). У книзі авторка спростовує думку про те, що лише екстраверти в силу психологічних особливостей спроможні будувати успішні зовнішні зв'язки у бізнес-середовищі. Будучи інтроверткою, вона доводить, що саме вдала нетворкінг-стратегія забезпечує створення та підтримку мережі контактів і зв'язків із потенційними партнерами, інвесторами, клієнтами, співробітниками.

Дослідники суголосні щодо необхідності постійної підтримки контактів з іншими учасниками ділової мережі із використання нагадувань про своє існування за допомогою соціальних мереж чи sms-привітань, постійного обміну ресурсами і готовності не лише у когось просити про допомогу, але й самому прийти на допомогу будь-якому учаснику мережі (Россоха, Маклюк 2014). Не випадково у бізнес-середовищі говорять про існування такого соціального явища, як «дружба задля вигоди», що у царині економічної науки розуміється як «взаємна економічна вигода». Традиційно економічна вигода розуміється як потенційна можливість отримання підприємством грошових коштів від використання активів. У зв'язку із цим, і в контексті аналізу проблеми нетворкінгу можна стверджувати, що взаємна економічна вигода у бізнес-середовищі – це потенційна можливість підприємців отримати певні переваги, додатковий дохід, прибуток за допомогою сформованих у результаті нетворкінгу активів у вигляді корисних зв'язків (Наумік, 2011; Ібарра, 2004).

Бізнес-нетворкінг – встановлення ділових контактів, потенційно корисних для вирішення певних завдань у сфері ведення бізнесу: підприємці знайомляться задля

обміну досвідом, залучення інвестицій, розширення ринку збуту, пошуку співробітників, залучення клієнтів, отримання новин, підвищення обізнаності щодо тенденцій у сфері власної бізнес-діяльності, отримання цінної інформації, яка може бути недоступною поза межами поточної мережі тощо (Нетворкінг, 2014).

Ібарра виокремлює три типи нетворкінгу у бізнесі: операційний, персональний та стратегічний. На думку дослідниці, операційний нетворкінг передбачає взаємозв'язки з людьми, які потрібні для виконання роботи. Сюди входить співпраця як з колегами, так і з клієнтами, постачальниками. Особистий або персональний тип нетворкінгу – це вид взаємодії в середовищі, яке формується поза роботою, коли людина відвідує певні курси, займається хобі, ходить на цікаві заходи. Цей тип є способом розвитку важливих соціальних навичок для багатьох професіоналів. Стратегічний нетворкінг стосується робочих процесів, головною ціллю є розвиток лідерських якостей. Контакти з керівниками інших підрозділів або зв'язки з управлінцями інших галузей надають можливість обмінюватися ідеями щодо підходів управління персоналом, розробляти нові методи розвитку бізнесу. Інформація, що надходить поза компанією, може ефективно застосовуватись усередині підприємства (Ibarra, 2004 : 72).

За іншими критеріями, виокремлюють три види нетворкінгу чи побудови мережі корисних зв'язків:

- позитивний нетворкінг (*«я більше віддаю, ніж беру»*) – це прагнення бути корисним для нових знайомих, створення навколо себе ділової мережі із орієнтацією на перспективу. Це часто єдине правильне рішення на початку кар'єри, коли для налагодження необхідних зв'язків потрібно більше віддавати, ніж отримувати. Цей вид також підходить для успішних бізнесменів, котрі збирають навколо себе команду людей, що стоять нижче на соціальних сходах.

- негативний нетворкінг (*«я лише забираю»*) – підхід, який нагадує маніпулювання, але у прихованій формі. Нетворкер за такою програмою керується настановленнями: «нові знайомі мені корисні, тому можуть розраховувати і на мою «відповідну допомогу». Негативний або ринковий нетворкінг допомагає побудувати навколо себе сильне або рівне за можливостями оточення для розвитку бізнесу, кар'єри.

- змішаний нетворкінг (*«я віддаю і я забираю»*) вважають «золотою серединою», позаяк людина для когось є корисною і сама отримує користь. На відміну від негативного підходу, в змішаному нетворкінгу переважає потреба віддавати і лише згодом отримувати вигоду (Россоха, Маклюк 2014; Нетворкінг – Психологіс).

Назагал, аналіз наукової літератури свідчить, що побудова і підтримка відносин із використанням технологій нетворкінгу відбувається за принципами взаємної вигоди, взаємозалежності, взаємовіддачі, мультиплікації, неперервності, приязності, участі, дієвості, кооперації і мережевості. Дотримуючись правил нетворкінгу, розвиваючи особисті зв'язки, можна стати успішнішим підприємцем та ефективно реалізовувати власні бізнес-ідей (Turniak, Antosiewicz, 2012).

Брич, Снігур аналізують можливості використання нетворкінгу в управлінні персоналом. Автори наголошують, що «в процесі нетворкінгу для формування та створення відносин, ефективного управління персоналом необхідні: креативність, творче мислення, систематичне використання складових нетворкінгу» (Брич, Снігур, 2017 : 108). Науковці виокремили шляхи впровадження нетворкінгу у сфері управління персоналом для вітчизняних підприємств:

1. Формування єдиного комунікаційного простору за допомогою створення інтернет-ресурсу, який агрегує інформацію про всі HR-заходи різного рівня, що проводяться, який буде націлений не тільки на наукову і професійну підтримку діяльності управлінців, але й бізнес-спільноти.

2. Розробка програми тренінгів з нетворкінгу для управлінців.

3. Використання коворкінгових майданчиків для обміну досвідом між управлінцями місцевих компаній і проведення speed-dating.

Метою статті є аналіз нетворкінгу як соціально-психологічного інструменту розвитку бізнесу та експериментальне дослідження практики його використання у бізнес-діяльності суб'єктами підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мережу корисних ділових контактів можна налагоджувати як прямим шляхом (відвідування різноманітних за метою та характером заходів: бізнес-курсів, семінарів, виставок, бізнес-форумів, конференцій, благодійних сніданків, ворк-шопів; участь у торгово-промислових палатах різного рівня, біржах праці, фріланс-біржах, бізнес-турах, членство у професійних спільнотах, бізнес-клубах, інвестиційних об'єднаннях, мережах професійних контактів, членство у громадських організаціях, волонтерство і благодійність тощо), так і непрямим (за допомогою протектування, менторства, персональних рекомендацій тощо). Розширюючи мережу контактів через нетворкінг, продуктивний нетворкер спроможний вирішувати навіть досить складні завдання завдяки оперативному залученню людей і делегуванню їм повноважень (Вікрі, 2020; Ферраці, Рез, 2016).

Велике значення для успішного нетворкінгу відіграє комунікативна компетентність нетворкера, яка є структурним феноменом, що містить як настановлення, мотиви, моральні цінності, так і навички, уміння і соціально-психологічні стереотипи (Жигайло, 2012). Науковці наголошують, що комунікативна компетентність передбачає володіння складними навичками та вміннями спілкування, формування достатніх навичок у нових соціальних структурах, знання культурних норм та обмежень спілкування, знання звичаїв, традицій, етикету у сфері спілкування, дотримання правил етикету, освіченість, спрямованість засобів спілкування. Компонентами комунікативної компетентності є знання, уміння та навички, сенсорний і соціальний досвід у сфері ділового спілкування (Наумік, 2011).

Можна виокремити низку індикаторів комунікативної компетентності суб'єкта підприємницької діяльності: здатність до соціально-психологічного прогнозу комунікативної ситуації; здатність програмувати процес спілкування, спираючись на особливості комунікативної ситуації; здатність до соціально-психологічного управління процесами спілкування в комунікативній ситуації. У найбільш загальному вигляді комунікативну компетентність спеціаліста можна охарактеризувати як певний рівень сформованості особистісного і професійного досвіду взаємодії з оточенням, який потрібен індивіду, щоби у рамках своїх здібностей і соціального статусу успішно функціонувати у професійному середовищі і суспільстві.

Бізнес-комунікації (англ. business – справа, діло та лат. communicatio – зв'язок) – міжгрупові та міжособистісні комунікації, специфіка, структура та функції яких зумовлені сферою ділових відносин, у якій вони використовуються. У діловій практиці вміння спілкуватися завжди було досить важливим. Знання основ ділового спілкування дає можливість ефективної взаємодії з діловими партнерами, реалізує комфортне психологічне спілкування та різноманітні стратегії й тактики, орієнтовані на досягнення компромісу та співробітництва. А це, зі свого боку, дозволяє ухвалювати більш обґрунтовані рішення в процесі переговорів і знижує ризики економічної діяльності (Жигайло, 2012).

На даному етапі дослідження ми ставили за мету вивчити досвід використання нетворкінгу суб'єктами підприємницької діяльності Тернопільщини. В експериментальному дослідженні взяли участь 54 представники і представниць сфери бізнесу Тернопільської області, з них 22 особи – жінки-бізнесменки та 32 особи – чоловіки-бізнесмени. Опитування суб'єктів підприємницької діяльності Тернопільщини проведено із використанням сервісу Google Forms <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSexOgFRv8gqsTdbGcKsbk5OZDm0qzSiMysSNy0YxrHShXNzkw/viewform>. За допомогою опитувальника досліджено

досвід респондентів(-ок) щодо використання нетворкінгу у веденні бізнесу, використання нетворкінгових технологій, а також їхнє ставлення й очікування від мережі ділових бізнес-контактів. Форму підключено до електронної таблиці Google, завдяки чому усі відповіді респондентів зберігалися в ній автоматично із можливістю графічного зображення результатів.

Розроблений опитувальник є структурно організованим набором запитань, кожне з яких логічно пов'язане з основними поняттями дослідження – нетворкінгом, бізнес-мережею, бізнес-контактами, діловими зв'язками, нетворкінговими технологіями, комунікацією тощо.

Основна частина складається із 12 запитань, відповіді на які передбачають виконання завдань дослідження. Із запропонованих запитань 1 – відкритого типу, 1 – закритого типу, 10 – із переліком альтернативних відповідей. Головна мета початкових запитань полягає в тому, щоб зацікавити респондента, включити його поступово в процес співпраці з опитувальником. Наступні запитання виявляють факти свідомості (думки, враження, судження, мотиви, настановлення, орієнтації та оцінки респондента), які мають прямий стосунок до основної теми дослідження. Також опитувальник вміщує запитання про факти поведінки (результати діяльності, вчинки, дії тощо).

Запитання з декількома варіантами відповідей дозволяють визначити кількісні оцінки, які можна статистично проаналізувати. Щоб мінімізувати ризик упередженості, варіанти відповідей є взаємовиключними та вичерпними. Питання з кількома варіантами відповідей надали вимірні описові дані. У заключній частині опитувальника запропоновано запитання відкритого типу: «Які поради Ви б надали бізнесменам/підприємцям/самозайнятим особам для успішної побудови мережі бізнес-контактів?». Його мета – поглибити та уточнити інформацію, яка була отримана у відповідях на попередні запитання, апелювати до власного досвіду респондентів(-ок), надавши їм в неоголошений спосіб статус експерта. Неструктурований формат відкритого запитання, яке не передбачало заздалегідь визначених варіантів відповідей, зробило його добре придатним для пошукових досліджень на ранніх стадіях. Відкрите запитання дало можливість генерувати якісні, а не кількісні дані, вимагаючи більш поглиблених методів кодування для аналізу відповідей (Бутрин, Кізь, 2023).

За допомогою опитувальника «Моя мережа бізнес-контактів. Ефективність мого нетворкінгу» розроблено Google Форму <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSexOgFRv8gqsTdbGcKsbk5OZDm0qzSiMysSNy0YxrHShXNzkw/viewform>. В опитуванні взяли участь 54 представників і представниць сфери бізнесу Тернопільської області, з них 40,7 % (22 особи) – жінки-бізнесменки та 59,3 % (32 особи) – чоловіки-бізнесмени. Як показує опитувальник, вони займають різні посади та на них покладено різні професійні обов'язки: software developer, HR-менеджери, власник-директор ТОВ, директор-агроном-плодоовочівник, власник ТОВ, власник салону краси, директори, менеджер-адміністратор; делівері-менеджери, керівники, головні лікарі, регіональні директори, підприємці, маркетологи, менеджери, менеджери з продажу, директор поліграфічного підприємства, директор центру розвитку дитини, власник закладу швидкого харчування, приватні підприємці, проект-менеджери, ФОП, шеф, виконавчий директор, власник фірми, віце-президент Тернопільської торгово-промислової палати, віце-президент ІСС Ukraine, власник ТОВ «БудМолл», голова ГО «Я є Жінка», керівник, менеджери, самозайнята особа, співвласники, керівник-головний інженер із нормування праці тощо.

На момент проведення дослідження 35,2 % опитуваних здобули другий (магістерський) ступінь вищої освіти, 24,1 % – перший (бакалаврський) ступінь вищої освіти, 18,5 % – мали завершену професійно-технічну освіту (фаховий робітник), 16,7 % – короткий цикл вищої освіти (молодший бакалавр), 3,7% – третій ступінь вищої освіти (доктор філософії) та 1,9 % – є доктором наук.

Сферою діяльності досліджуваних є будівництво (1 особа), креслення проєктів для будівництва (1 особа), виробництво (3 особи), виробництво продовольчих товарів (3 особи), виготовлення домашньої консервації Fruit Ant (1 особа), сфера торгівлі (4 особи), виготовлення і продаж дверей (1 особа), продаж товарів (1 особа), ІТ-технології (2 особи), фото/відео продакшн (1 особа), ЗМІ, реклама та медіа послуги (3 особи), дизайн (1 особа); поліграфія (1 особа); маркетинг (1 особа), комунікативний маркетинг (1 особа), освітні послуги (3 особи), консалтинг (3 особи); перевезення (1 особа); сфера послуг (4 особи), сфера обслуговування (4 особи); фінансова сфера (2 особи), клінінг (1 особа), меблева сфера (1 особа); посередницька діяльність (1 особа), стоматологічні послуги (1 особа), медицина (6 осіб), військова промисловість (1 особа), сільське господарство (1 особа) тощо. Серед досліджуваних 11 % – власники бізнесу, переміщеного у Тернопільську громаду за програмою релокації бізнесу із регіонів України, в яких ведуться активні бойові дії чи які є тимчасово окупованими територіями.

Досліджувані вказали різну організаційно-правову форму власної бізнес-діяльності. Так, 35,2% є фізичними особами-підприємцями, 25,9% – власниками товариств з обмеженою відповідальністю, 20,4% – самозайнятими особами, 9,3% – власниками приватних підприємств, 3, % – керівниками чи заступниками керівників державних підприємств, в однаковій кількості (по одній особі, що становить 1,9%) були очільниками акціонерного товариства та бізнес-асоціації тощо.

Відповідаючи на питання опитувальника *«Які соціальні мережі і месенджери Ви використовуєте в цілях ведення та розвитку бізнесу»*, досліджувані зазначили, що найактивніше використовують соціальну мережу Facebook (77,8%), Viber (74,1 %), Instagram (66,7 %), Telegram та електронну пошту (по 61,1 %), сайти за професійними інтересами (46,3%), TikTok і WhatsApp (по 29,6%), Youtube (25,9%), бізнес-платформи, сайти, додатки (24,1 %), LinkedIn (11,1 %), Skype і Фріланс біржі (по 7,4 %), а не використовують X (Twitter). За цього 57,4% зазначили, що мають власний Веб-сайт і використовують його для ведення бізнесу, у 42,6 % він відсутній.

Для підтримки мережі ділових зв'язків і контактів досліджувані практикують різні способи: найчастіше використовують спілкування у переписках та бізнес-чатах (81,5%), постійне особисте безпосереднє спілкування (79,6%), онлайн спілкування (відео/аудіо зв'язок через Zoom, Google Meet, Telegram, Viber) (50%), електронне листування (e-mail) (42,6 %), відвідування конференцій, лекцій, семінарів (42,6 %), відвідування тренінгів, майстер-класів, воркшопів (33,3), особистий/робочий Веб-сайт (29,6%), спілки за інтересами (25,9 %), мобільний зв'язок (20,4%), бізнес-виставки, бізнес-форуми (18,5 %), тривале членство в бізнес-клубах, торгово-промислових палатах (16,7 %) тощо. Як бачимо, активне спілкування у переписках, чатах соціальних мереж чи месенджерах обійшло за відсотками постійне особисте безпосереднє спілкування. Проте зазначені два способи нетворкінгових комунікацій суттєво випередили перелічені інші.

Важливими в контексті дослідження виявились відповіді на запитання *«Яким чином Ви планомірно нарощуєте, розширюєте мережу ділових зв'язків і контактів?»*. Як доводять експериментальні дані, незмінне лідерство займає постійне особисте безпосереднє спілкування (74,1 %), спілкування у переписках, чатах соціальних мереж чи месенджерах (72,2 %), рекомендації знайомих, знайомство за їхнього посередництва (64,8 %), онлайн спілкування (відео/аудіо зв'язок через Zoom, Google Meet, Telegram, Viber) (55,6 %), відвідування конференцій, лекцій, семінарів (44,4 %), електронне листування (e-mail) і спілки за інтересами (по 42,6%), бізнес-виставки, бізнес-форуми (25,9 %), відвідування тренінгів, майстер-класів, воркшопів (24,1 %), через особистий/робочий Веб-сайт (його підтримка і ведення) (24,1 %), мобільний зв'язок і тривале членство в бізнес-клубах, торгово-промислових палатах, громадських організаціях, фахових спілках (по 13 %).

Щодо дієвої ефективності окремих нетворкінгових технологій респонденти змогли переконатися в ході ведення власної бізнес-діяльності. Так, відповідаючи на запитання «*Як нетворкінгові технології посприяли збільшенню ефективності Вашого бізнесу?*», більше половини респондентів(-ток) констатували збільшення виручки (52%), запозичення нових ідей, запровадження інновацій (50%), навчання, обмін досвідом та розвиток професійних навичок (46,3 %), підвищення впізнаваності бренду, покращення репутації (42,6 %), вихід на нові внутрішні ринки збуту (38,9%), к-сть підписаних угод (37%), отримання поради, підтримки, експертної оцінки і географічне розширення бізнесу (район, область) (по 33,3 %), вихід на нові зовнішні ринки збуту (16,7%) тощо. Окремі нетворкінгові технології виявились ефективними і допомогли бізнесменам(-кам) здобути конкретні вимірювані результати: розширення клієнтської бази (81,5%), розширення мережі зв'язків (66,7%), вихід на постачальників, надавачів послуг (42,6), знайдено професійних співробітників (38,9 %), знайдено стратегічних партнерів (24,1%), отримано підтримку представника місцевої влади, чиновника (22,2%), користь від ефективної взаємодії з конкурентами (14,8%). Як бачимо, за часовим критерієм щодо отримання прибутку нетворкінгові стратегії досліджуваних включають і «монетизацію», і «капіталізацію». Монетизація – це орієнтований на короткочасний обмін, прямий, швидкий спосіб перетворення ділових зв'язків у вигоду для себе та отримання прибутку (отримання суттєвих знижок на послуги чи товари; працевлаштування самого нетворкера чи близької йому людини; розширення бази клієнтів; можливість придбати дефіцитний товар за умови неспівмірності на ринку запиту і пропозиції; продаж власних товарів чи послуг тощо). Капіталізація – це орієнтований на довготривалий обмін, непрямий, відтермінований у часі спосіб перетворення ділових зв'язків у вигоду для себе та отримання прибутку. Це – збільшення соціального капіталу людини як суми ресурсів (грошей, зв'язків, репутації, знань, влади тощо) усіх, хто входить до її оточення.

Суб'єкти підприємницької діяльності, відповідаючи на питання «*Що, на Вашу думку, є найскладнішим для побудови мережі корисних бізнес-зв'язків?*», ідентифікували власні труднощі, з якими зіткнулися при побудові мережі контактів у ході ведення бізнес-діяльності. Більше половини опитуваних найбільшою трудностю вважають невміння налагоджувати комунікацію з новими людьми (55,6 %), психологічні бар'єри, стереотипи, негативні настановлення (51,9 %), сором'язливість, тривожність, страх відмовити (48,1 %), труднощі в пошуку корисних і потрібних людей (46,3 %), невміння швидко презентувати себе та зацікавити співрозмовника (46,3 %), невміння підтримувати зв'язки в довготривалій перспективі (40,7 %), особливості зовнішності, симпатії/антипатії, культурні особливості (14,8 %). Відтак, респонденти акцентували увагу на важливості комунікативної складової бізнес-діяльності, яка безпосередньо залежить від розвитку комунікативних умінь бізнесмена, сприяє ефективному виконанню поточних завдань, визначає особливості спілкування у бізнес-середовищі як процесу взаємодії осіб, під час якого відбувається обмін інформацією та досвідом з метою ведення бізнес-діяльності.

Відповідаючи на запитання «*Наскільки Ви готові допомагати учасникам власної бізнес-мережі у реалізації їхніх задумів і проєктів?*», респонденти(-ки), засвідчили, що завжди готовий(-а) порадити знайомого фахівця, який би допоміг знайомому підприємцю (31,5 %), завжди готові безкорисливо допомогти своєю порадою, порадити знайомого їм фахівця, надати фінансову допомогу, не орієнтуючись на особисту вигоду (29,6 %), готовий(-а) до партнерських відносин з розподілом вигод і ризиків бізнес-справи (22,2 %), завжди готовий(-а) допомогти фінансово за умови вигідності угоди (7,4%), а частина (7,4%) – відмовляють, оскільки вважають, що підприємець повинен самотужки вирішувати свої проблеми у реалізації задумів і проєктів тощо.

Не менш значуще для бізнесменів(-ок) мати можливість за потреби розраховувати на допомогу власної бізнес-мережі контактів і реально її отримати якщо не в повному обсязі, то частково. Як показують результати, такий позитивний досвід у більшості респондентів є.

Так, 37 % досліджуваних зверталися до власної бізнес-мережі і отримали допомогу, 35,2 % зверталися і отримали часткову допомогу, 3,7 % не звертався(-лася), проте їм члени мережі самі запропонували часткову допомогу, 1,9 % отримали допомогу у формі поради. Разом з тим, вагома частка опитуваних при веденні бізнесу не набули позитивного досвіду у формі. Так, 20,4 % ніколи не зверталися до власної бізнес-мережі і реалізовували бізнес-проекти самотужки. Лише 1,9 % опитуваних мають прямий негативний досвід покладання на допомогу власної мережі, позаяк вони зверталися до членів бізнес-мережі, але отримали відмову.

Задля уточнення змісту досвіду, викладеного у попередніх відповідях, респондентам запропоновано відповісти на запитання *«До кого Ви зверталися із власної мережі бізнес-контактів за допомогою в реалізації бізнес-проекту?»*. Так, найчастіше за допомогою звертаються до друзів, хороших знайомих, родичів (74,1%), більше половини опитуваних зверталися до знайомих підприємців, сомозайнятих осіб (53,7 %), знайомих із громадських організацій (22,2%), знайомих із бізнес-інкубаторів та бізнес-акселераторів (20,4%), знайомих із фінансових установ (18,5 %), знайомих представників органів місцевої влади (18,5 %), знайомих із відповідних державних структур (18,5 %), та однакова кількість (по 7,4%) – до знайомих співчленів місцевої торгово-промислової палати або ж реалізовували бізнес-проект власними силами.

Підводячи підсумки власного досвіду використання нетворкінгових технологій для організації бізнесу, респонденти(-ки) надали у відсотках власні оцінки щодо залежності успіху бізнесу від оточення підприємця та його зв'язків. Так, майже половина досліджуваних (49,1 %) вважають, що успіх бізнесу на 70-89 % визначається зв'язками в мережі бізнес-контактів; на думку 22,6 % опитуваних така залежність визначається на рівні 90-100 %; 11,3% досліджуваних оцінили таку залежність у 50-69 %; 1,9% таку залежність оцінили на рівні 20-39 %; 1,9 % вважають, що успіх бізнесу менш як на 20% залежить від оточення та зв'язків; не змогли у відсотках визначити таку залежність 13,2 % бізнесменів(-ок), вважаючи, що оточення підприємця дуже ситуативно впливає на успіх його бізнесу.

Останнє питання *«Які поради Ви б надали для успішної побудови мережі бізнес-контактів?»* було відкритим. При якісному аналізі відповідей ми об'єднали їх у змістові категорії, виокремивши за змістом поради, які стосували таких аспектів: ставлення до праці; розвитку загальнолюдських якостей, вихованості та моральних рис; ставлення до навчання, самоосвіти; самооцінки та рівня домагань; розвитку вольових якостей і готовності ризикувати; готовності просити допомоги і бути вдячним; відкритості до нового досвіду; взаємності як стрижня нетворкінгу; розвитку комунікативних навичок; захисту власних кордонів; вибору площадок/платформ для нетворкінгу; нетворкінгу в соціальних мережах; підтримки мережі бізнес-контактів; турботи про власне психологічне благополуччя; підтримки контактів з представниками органів влади та місцевого самоврядування; довіри і делегування повноважень; готовності допомагати та вести соціально відповідальний бізнес тощо (Бутрин, Кізь, 2023).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження доводить, що бізнесмени(-ки) Тернопільщини, які взяли участь у дослідженні, назагал розуміють, що таке бізнес-мережа, орієнтуються у стратегіях побудови мережі ділових контактів, усвідомлюють її важливість для організації і ведення власного бізнесу, орієнтуються на взаємовигідність таких контактів для задіяних учасників, мають позитивний досвід отримання реальної вигоди, допомоги та підтримки від власного нетворкінгу і самі надають таку допомогу і підтримку. Учасники і учасниці дослідження усвідомлюють, що нетворкінг – це не разова подія, а процес, який триває безперервно. Завдяки цьому забезпечується підтримка функціонування мережі ділових контактів. Водночас дослідження доводить, що респонденти і респондентки не використовують діючих інноваційних платформ для нетворкінгу, які створені на теренах Тернопільщини, не скористались можливостями

побудови чи розширення мережі бізнес-контактів із залученням Тернопільської торгово-промислової палати, Центру підтримки підприємців «Дія. Бізнес», особисто не отримували послуг з підтримки бізнесу від місцевої влади, не отримували інформації про спеціальні сервіси для розширення мережі бізнес-контактів, які пропонують соціальні мережі.

Провадження бізнес-діяльності, її ефективність і прибутковість потребують на усіх етапах досконалого володіння засобами та техніками спілкування і наявності у бізнесменів високого рівня розвитку комунікативної компетентності, що є запорукою правильного планування й здійснення системи комунікації у мінливих і складних умовах бізнес-процесів. Це передбачає розвиток навичок ефективного нетворкінгу як комунікативного засобу побудови та розвитку власного бізнесу. Важливу роль відіграють налагодження та підтримка відносин із людьми, мережа зв'язків, корисні знайомства, які мають ресурсні можливості позитивно вплинути на ті чи інші економічні, правові, соціально-психологічні аспекти бізнес-діяльності. Залучення різних людей до реалізації ідей, планів та стартапів за допомогою мережі зв'язків дозволяє отримати конкурентні переваги для бізнесу.

Отримані результати актуалізують необхідність організації соціально-психологічного навчання представників бізнес-середовища Тернопільщини задля розвитку умінь побудови ефективної бізнес-мережі, доцільного використання нетворкінгових технологій, розвитку комунікативних умінь, що стане предметом наших майбутніх наукових пошуків. Перспективи подальших досліджень також вбачаємо в експериментальному дослідженні психологічних детермінант та регуляторів комунікативної діяльності як умови успішного бізнес-нетворкінгу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Брич, В. Я., Снігур, Х. А. (2017). Нетворкінг: поняття та особливості застосування в управлінні персоналом. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, 5, 108-111.
- Бутрин, В., Кізь, О. (2023) Теоретико-методолічні засади дослідження нетворкінгу в бізнес-діяльності. *Магістерський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 41, 91-96.
- Бутрин, В., Кізь, О. (2023). Нетворкінг як соціально-психологічний інструмент розвитку бізнесу. *Science and society: modern trends in a changing world. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vienna, Austria*, 39-48.
- Вікрі, К. (2020). Нетворкінг для інтровертів. Поради для комфортної та ефективної комунікації. Київ: «Vivat».
- Головні правила нетворкінга. *SID24 – Система інтерактивної дистрибуції*. Взято з <https://www.facebook.com/sid24ua/photos/pb.1455834684721933.-2207520000.1459721872./1529849980653736/?type=3&size=604%2C399&fbid=1529849980653736>
- Жигайло, Н. (2012) *Комунікативний менеджмент: навч. посібник*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 368.
- Наумік, К. Г. (2011). Комунікаційні мережі як інструмент ефективного управління. *Збірник наукових статей Харківського національного економічного університету*. 10 (107), 180-182.
- Непокупна, Т. А., Шевченко, Б. О., & Мащенко, Д. О. (2021). Нетворкінгові комунікації у веденні бізнесу. *Економічний форум*, 1(2), 29-33. DOI: [10.36910/6775-2308-8559-2021-2-4](https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2021-2-4)
- Нетворкінг. (2014). *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. Взято з <https://uk.wikipedia.org/wiki/Нетворкінг>.

- Росоха, В. В. Маклюк, Х. А. (2014). Нетворкінг як інструмент технології розширення бізнесу. *Людина, бізнес, держава: реалії та перспективи соціально-економічного та інноваційного розвитку : збірник доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції*. Кіровоград: КОД, 25-26.
- Нетворкінг (А. Салыкаев). Психологіс – енциклопедія практичної психології. Взято з http://psychologis.com.ua/networking_a_salyakaev.htm
- Теорія шести рукоштовань. (2011). Вікіпедія – вільна енциклопедія. Взято з https://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_шести_рукоштовань.
- Ферраці, К., Різ, Т. (2016). Ніколи не їжте наодинці та інші секрети успіху завдяки широкому колу знайомств. Перекл. з англ. Київ: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».
- Fisher, D. & Vilas, S. (2000). Power Networking. Bard Press The Riley Guide,. Retrieved from: <https://www.rileyguide.com>.
- Ibarra, H. (2004). Working Identity: Unconventional Strategies for Reinventing Your Career. Harvard Business.
- Kagan, J. (2011). Networking: What It Is and How to Do It Successfully. Investopedia. Retrieved from: <https://www.investopedia.com/terms/n/networking.asp>
- Networking. Oxford English Dictionary. Retrieved from: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=Networking>.
- Turniak, G., Antosiewicz, W. (2012). Praktyczny poradnik networkingu. *Zbuduj sieć trwałych kontaktów biznesowych*. Gliwice: Wydawnictwo Helion.

REFERENCES

- Brych, V. Ya., Snihur, Kh. A. (2017). Netvorkinh: poniattia ta osoblyvosti zastosuvannia v upravlinni personalom. [Networking: concepts and features of application in personnel management]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*. Ekonomichni nauky, 5, 108-111. [in Ukrainian].
- Butryn, V., Kiz', O. (2023) Teoretyko-metodolichni zasady doslidzhennia netvorkinhu v biznes-diiial'nosti. [Theoretical and methodological principles of research of networking in business activities]. *Mahisters'kyj naukovyj visnyk Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Ternopil' : TNPU im. V. Hnatiuka, 41, 91-96. [in Ukrainian].
- Butryn, V., Kiz', O. (2023). Netvorkinh iak sotsial'no-psykholohichnyj instrument rozvytku biznesu. Stsientse and sotsiety: modern trends in a changing world. Protseedings of the 1st International stsientifits and pratstitsal tsonferentse. Perfetst Publishing. Vienna, Austria, 39-48. [in Ukrainian].
- Vikri, K. (2020). Netvorkinh dlia introvertiv. [Networking for introverts]. *Porady dlia komfortnoi ta efektyvnoi komunikatsii*. Kyiv: «Vivat». 210. [in Ukrainian].
- Holovni pravyla netvorkinha. [The main rules of networking]. SID24 – Systema interaktyvnoi dystributsii. Vziato z <https://vvv.fatsebook.tsom/sid24ua/photos/pb.1455834684721933.-2207520000.1459721872./1529849980653736/?type=3&size=604%2Ts399&fbid=1529849980653736>. [in Ukrainian].
- Zhyhajlo, N. (2012) Komunikatyvnyj menedzhment: navch. posibnyk. [Communicative management: training manual]. L'viv: LNU imeni Ivana Franka, 368. [in Ukrainian].
- Naumik, K. H. (2011). Komunikatsijni merezhi iak instrument efektyvnoho upravlinnia. [Communication networks as a tool of effective management]. *Zbirnyk naukovykh statej Kharkivs'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*. 10 (107), 180-182. [in Ukrainian].
- Nepokupna, T. A., Shevchenko, B. O., & Maschenko, D. O. (2021). Netvorkinhovi komunikatsii u vedenni biznesu. [Network communications in business]. *Ekonomichnyj forum*, 1(2), 29-33. DOI: 10.36910/6775-2308-8559-2021-2-4. [in Ukrainian].

- Netvorkinh. (2014). [Netvorkinh]. *Vikipediia – vil'na entsyklopediia*. Vziato z <https://uk.wikipedia.org/wiki/Netvorkinh>. [in Ukrainian].
- Rossokha, V. V. Makliuk, Kh. A. (2014). Networking iak instrument tekhnolohii rozshyrennia biznesu. [Networking as a technology tool for business expansion]. *Liudyna, biznes, derzhava: realii ta perspektyvy sotsial'no-ekonomichnoho ta innovatsijnoho rozvytku : zbirnyk dopovidej uchasnykiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, Kirovohrad: KOD, 25-26. [in Ukrainian].
- Netvorkinh (A. Saliakaev) [Netvorkinh]. PSYKhOLOHIS – entsyklopediia praktychnoi psykholohii. Vziato z http://psychologis.tsom.ua/networking_a_saliakaev.htm [in Ukrainian].
- Teoriia shesty rukostyskan'. (2011). [Theory of six handshakes]. *Vikipediia – vil'na entsyklopediia*. Vziato z https://uk.wikipedia.org/wiki/Teoriia_shesty_rukostyskan'. [in Ukrainian].
- Ferratsi K., Rez, T. (2016). Nikoly ne izhte naodyntsi ta inshi sekrety uspikhu zavdiaky shyrokomu kolu znajomstv. [Never eat alone and other secrets of success thanks to a wide circle of acquaintances]. Perekl. z anhl. Kyiv: Knyzhkovyj klub «Klub Simejnoho Dozvillia». [in Ukrainian].
- Fisher, D. & Vilas, S. (2000). *Pover Networking. [Believe Networking]*. Bard Press The Riley Guide,. Retrieved from <https://vvy.rileyguide.tsom>. [in English].
- Ibarra, H. (2004). *Vorking Identity: Untsonventional Strategies for Reinventing Jour Tsareer. [Working Identity: Unconventional Strategies for Reinventing Your Career]*. Harvard Business. [in English].
- Kagan, J. (2011). *Networking: Vhat It Is and Hov to Do It Sutstsessfully. [Networking: What It Is and How to Do It Successfully]*. *Investopedia*. Retrieved from <https://vvy.investopedia.tsom/terms/n/networking.asp>. [in English].
- Networking. [Networking]. *Okhford English Ditstionary*. Retrieved from: <https://vvy.oed.tsom/search/ditstionary/?stsope=Entries&k=Networking>. [in English].
- Turniak, G., Antosievich, V. (2012). *Praktychny poradnik networkingu. [A practical networking guide]*. *Zbuduj sieć trwałych kontaktów biznesowych*. Glivitse: Wydawnictwo Helion. [in Polish].

AN EXPERIMENTAL STUDY OF THE PRACTICE OF USING NETWORKING IN BUSINESS ACTIVITIES: SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSION**Vasyl Butryn**

Master's student of the educational and professional program
«Psychology of Business and Management»
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
<https://orcid.org/0009-0008-5083-1204>.

Olha Kiz

Candidate of psychological sciences,
Associated professor at the Department of Psychology,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
<https://orcid.org/0000-0001-8571-0914>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.359>

Abstract. *The article is devoted to the study of networking as a socio-psychological tool for building a network of business contacts. Based on the analysis of theoretical and applied research by foreign and domestic scholars, the article reveals modern approaches to the interpretation of the essence of networking, its forms, types and role in modern business processes. The technologies of networking communications in doing business and the role of the communicative competence of a business entity in establishing a network of useful business relationships are characterized.*

A questionnaire has been developed to study the practice of using networking in business activities. Using the diagnostic tools posted on the Google Forms service, the experience of using networking by businessmen of Ternopil region was studied. The following have been identified: social networks and messengers used for business management and development; availability of own website to promote personal brand and own business; technologies for building and maintaining a network of business relations and contacts; concrete results and increase in business efficiency due to networking; positive/negative experience of assistance from business network members in response to a request; readiness of a business networker to help members of his/her own network of contacts; difficulties in building a network of business contacts; and the Prospects for researching other components of networking and psychological determinants and regulators of communication activity as a condition for successful business networking are outlined.

Keywords: *networking, network of business contacts, business activity, networking technologies, business entity.*

Стаття надійшла до редакції 1.11.2023

УДК 159.9: 174

Derpoliuk Olena

Postgraduate Student of the Department of Psychology and Social Work,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University,
<https://orcid.org/0009-0002-4562-2877>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.356>

ETHICAL PRINCIPLES OF CONDUCTING THE PSYCHO-CORRECTIONAL PROCESS AS AN EXAMPLE OF THE ANALYSIS OF THE ETHICAL CODES OF UKRAINE AND CANADA

Abstract. *In Ukraine, the practice of providing psychological and coaching services in social networks has become widespread and these services occurred and continue to occur with violations of the rules of ethics of psychological counseling. In fact, in the current conditions when many different counseling services are available, the line between professional psychological help and “personal growth schools” is blurring. Those schools do not so much help as harm a person, without solving his/her problem at a deep level.*

Therefore, the goal of our research is to actualize the need to modernize the practice of applying ethical norms by Ukrainian psychologists and improve it by borrowing international experience from the world psychological community and comparing ethical approaches in Canada and Ukraine. The research presents the author’s practical experience of working with clients (taking into account all confidentiality rules). During the research, a mini-survey was conducted on social networks, which shows a certain trend that the ethical principles of psychologists’ work aren’t a high priority for their clients. It becomes obvious, that such low demand from society for ethical norms creates a corresponding supply of services that neglect generally accepted rules of professional activity. By analyzing some aspects of the Canadian and Ukrainian Ethical Codes, the author considers it necessary to draw attention to the need for quick and decisive actions to change the general paradigm in the services of Ukrainian psychologists with an emphasis on strengthening the ethical component and increasing the responsibility for violations of rules recognized by state institutions and public associations.

Key words: *professional ethics, psychologist-consultant, content of professional ethics of psychologist.*

Problem’s statement. Significant and influential social changes, the catalyst of which was the full-scale invasion of the RF into Ukraine, have led to an increase in the number of people who need qualified psychological help.

On the other hand, even before the full-scale invasion, the practice of providing psychological services and coaching consultations in social networks (and beyond them in the form of various seminars, trainings, schools, and intensives) became widespread in Ukraine, where violations of the rules of ethics of psychological counseling occurred and continue to occur. In fact, in current conditions of wide availability of various services, the line between professional psychological help and numerous “schools of personal growth” is blurring, which do not help so much as harm a person, without solving his/her problems at a deep level.

Analysis of recent researches and publications. The issues of ethics in the professional activities of Ukrainian psychologists-consultants were touched upon at different times by Horbunova V. (2005; 2008), Hordiienko K. (2015), Klymchuk V. (2005), Yablonska T. (2019) and others. At the same time, there is a lack of works that would take into account the ethical norms of

professional activities created by the present, associated with the rapid digitalization of all spheres of human existence.

The purpose of the article. The new stage of the development of psychological counseling is characterized by the widespread use of the latest technologies, the use of popular social networks, and easy access to the client. Therefore, the purpose of our study is to actualize the need to modernize the practice of applying ethical norms by Ukrainian psychologists and improve it by borrowing international experience from the world psychological community and comparing ethical approaches in Canada and Ukraine. The study presents the author's practical experience of working with clients (taking into account all confidentiality rules).

The results of the research and their discussion. Professional psychological counseling requires the psychologist-consultant to adhere to specific moral and ethical norms, without which such activities cannot be ecological – work that does not harm primarily clients, as well as psychologists-consultants. This means that it is absolutely necessary to take into account the professional ethics of the psychologist-consultant, as well as the ethics of psychological counseling. Each country has got its own requirements and rules, compliance with which is mandatory for a psychologist-consultant. Their implementation or ignoring largely determines the effectiveness of their activities. Professional ethics refers to the understanding and awareness of the system of moral values and principles of activities, which serves as an internal regulator of behavior and relationships in the community of professionals.

After all, knowledge of professional standards and compliance with professional ethics is what can ensure the provision of qualified psychological services, as well as protect the interests of both the psychologist himself/herself and his/her client. However, whatever ethical standards psychologists and therapists can follow in their work, they are primarily based on the moral principles of a specialist: respect for a person and his/her rights, respect for freedom of choice and invaluable judgment, benevolence, and non-violent communication, as well as the desire to work on benefit of the client.

It is important to remember that adherence to ethical principles and adherence to internal values forms the conditions under which the professionalism of a psychologist-consultant crystallizes. After all, people seek psychological help in order to improve the quality of their lives and reveal the potential of their own personality. Also, clients want to self-realize their own personality in the process and/or after the consultation. If we describe this process in the language of action, it can be manifested in the fact that a person is better aware of his/her emotions, feelings, and states, and this awareness, in turn, helps to choose a reaction to events that happen to a person. In this case, the main principle of the psychologist-consultant's work is not to harm the person who has dared to seek psychological help.

It is not essential what form and method of professional activities the specialist has chosen. It is only important that the psychological impact should not be psychologically traumatic for the client or somehow should worsen his/her condition. This approach is not always able to be implemented in practice by some psychologists-consultants and numerous practitioners in the field of coaching, the approach which is not supported by educational and theoretical training. Therefore, clients continue to suffer from such ignorance. And it is good if, having an unsuccessful experience of communicating with a poorly qualified psychologist, a person will not stop looking for another specialist. But retraumatization often happens and a person no longer dares to ask for help, being left alone with his/her experiences.

Neglect of ethical norms and/or lack of knowledge in general, about any norms, may indicate insufficient coverage of this topic among students-psychologists and among experienced practicing psychologists-consultants. We are sure that the study of the topic of morality and ethics in professional activities is a constant and permanent process that accompanies the activities of a psychologist. At the same time, we believe that under the conditions of the transformation of society, its rapid digitalization, the spread of various platforms for psychological counseling, the emergence

of new forms and methods of work of a psychologist with a client, a new understanding of the ethics of the psychologist's professional activities is extremely important.

There is a science that substantiates the "ideal model" of relationships in the psychologist–client system – this is deontology. Deontology is closely related to human relations because where there are relations between people, there cannot be avoided difficulties in communication. Especially when it concerns such cases of professional activities as pedagogy, law, medicine, psychology has been no exception.

The author V. Kylymchuk (2005) mentions in the book that "the separation of psychological deontology into a separate section is not accidental, as it reveals the peculiarities of psychologists' obligations to clients, patients, and society, determines their responsibility for actions that can harm others" (Kylymchuk, 2005, p. 3). As for psychological deontology, this field needs detailed analysis and research and strongly recommends a serious revision of some norms not only of psychological responsibility but also of ethical and deontological foundations.

Horbunova V. (2005) in her article examines the activities of deontologists in more detail, analyzes their basic moral and ethical principles of practical activities, looks for ways to solve ethical dilemmas, analyzes specific cases for their compliance with the norms of professional ethics, offers various schemes of such analysis. The author outlines the general principles of the activities of deontologists, drawing readers' attention to the leading role of the state and society, "Norms are set by social requirements, state policy, professional ethics and, of course, personal parameters – values, beliefs, and sometimes stereotypes".

In psychology, the connection between deontology and ethics is no less close than in the areas mentioned above. And this may seem quite logical and natural, because justice, honor, conscience, the idea of good and evil, happiness, and ultimately the meaning of life are ethical categories. It should not be underestimated the consequences of the intervention of a practical psychologist-consultant in the life and inner world of another person. Especially at a time when information technologies are developing at a crazy speed and one can find a psychologist in the search engine and/or in social networks, which in turn leads to massive non-compliance with the rules of deontology and ethical norms. This, of course, has a significant impact on the specialists themselves and clients seeking psychological help.

Therefore, the issue of development, adaptation, and application of ethical norms and rules in the activities of psychological counseling acquires special acuteness and importance. The issue of the ethics of psychological counseling is extremely important, both in the professional activities of specialists and in the establishment of standards for the provision of psychological assistance to those who need it, and determines certain mechanisms of control in this area.

Horbunova V. (2005) mentions in her article that "Psychological deontology in Ukraine is only beginning to develop". The author of the article presented completely agrees with this statement. It should be noted that this problem is exacerbated during a full-scale intrusion, because of the price of the mistake of a "social network psychologist", who does not have a professional education, disregards ethical standards, does not undergo his/her own therapy, and does not have interaction with a supervisor, increases.

Sometimes, a psychologist's non-compliance with ethical standards can have tragic consequences. We would like to share the story of a client (complying to all confidentiality rules), which has prompted us to think about the topic of ethical norms in the work of a psychologist and to write this article.

The client: is a young woman, 29 years old, a manager in an IT company, there is an elder sister and a younger brother, her parents are alive, not married, and in relationships (Derpoliuk, 2023).

The question: she wants to get pregnant, but she is very afraid to take this step. She is aware of her qualities: responsibility, ability to structure time, be able to bear responsibility for the team and her decisions. The issue of pregnancy became relevant when her partner and she started to talk

about something more than living together. In her words, "...when I heard the word "baby", my body began to shake and at night after talking with my partner, I felt a high temperature without signs of a viral disease; at that moment I realized that I could not forget those terrible events, although I tried very hard not to think about them all these years" (Derpoliuk, 2023).

In the anamnesis, during work with the client, the following story was revealed. When she was a teenager, at the age of 17, she had a relationship with a boy from whom she soon became pregnant. The topic of sex education at home was taboo. So, the first studies on the topic of sexuality had consequences in the form of teenage pregnancy. The girl had an artificial termination of pregnancy, without the permission and knowledge of her parents, which significantly affected her psycho-emotional state. She was afraid to talk about it with her parents to avoid condemnation and punishment. Therefore, she turned to her school psychologist for psychological help/support. Later, the school psychologist reported this incident to the director, a meeting of teachers was convened, and the parents learned about this incident even later. In her words, "...because of this shame, I wanted to change my school, because my classmates also learned about this case from the teachers. My parents said that I am to blame for everything and must bear the punishment for this" (Derpoliuk, 2023).

The client also said "... most of all, in those days, I wanted to disappear/die. In the evening, when I was alone at home, I went to the balcony and wanted to bend down so that I would never again feel this terrible pressure on me, it pressed on me like a concrete slab. Many of my classmates stopped talking to me, they just looked at me and this disgusting feeling only grew, I felt "dirty" and not needed by anyone, not even myself". The girl was saved from committing suicide by her grandmother, who came home in time. After this incident, she changed schools, where no one knew anything about her story, but the consequences of the traumatic experience had a significant impact on her (Derpoliuk, 2023).

This story illustrates how a gross violation of ethical standards on the part of the psychologist and the school administration could cause the patient's psychological trauma.

Such a situation is difficult for a specialist, parents, school administration, and first of all – for a teenager. One can see that the circumstances are complicated, as many persons with conflicting interests are involved. In the transactional analysis, such a concept as "multilateral contract" is used – it is concluded when there are three persons or an organization and there is a high probability of a conflict situation. In the author's opinion, this situation became an ethical dilemma for the specialist, because it became obvious that only one ethical principle related to the need to inform the parents of the minor child's problems was implemented, while this decision endangered another ethical principle – confidentiality.

It can be assumed that a tripartite contract was not concluded before the start of the consultation, and the girl was not informed about the further actions of the psychologist. Yes, this situation is not easy, because a minor girl, school, and parents are involved here. Actually, that is why the problem arises so acutely about knowledge and understanding of the code of ethics. In our opinion, it would be good if there were an Ethics Commission in Ukraine, to which a psychologist could turn in a similar, difficult situation for her.

The authors Derek Truscott, & Kenneth H. Crook (2021) write in their book "Ethics for the Practice of Psychology in Canada, Third Edition" that "...in important aspects in working with people, we bear a greater responsibility than, for example, someone who sells a specific material product. Because the services of a psychologist cannot be grasped in the material world, they cannot be weighed on scales or measured" (p. 35). And, in this case, what should be the responsibility of the specialist? How can a client protect himself/herself in the event of a violation of ethical standards? And how can a psychologist-consultant protect himself/herself, finding himself/herself in an ambiguous ethical situation? These questions remain open.

This example clearly demonstrates that the country needs significant changes at the legislative level, taking into account modern technological trends that young people use in their

communication. In the author of the article's opinion, V. Horbunova's point of view should be considered correct (2005). She emphasizes that "...there is a lack of normative regulators of activities: the system of codes of professional ethics and commissions for the investigation of ethical violations has not been worked out; there is almost no practice of licensing and certification of the activities of specialists in the field of psychological assistance" (p. 19).

And it is difficult to disagree with this thesis because if we pay attention to how "psychologists in social networks" conduct their activities, we shall see that this significantly affects the image of practicing psychologists who adhere to the rules of professional ethics and provide effective help to clients. The author of the article's personal observations and concerns are related to the fact that a person would rather write to a popular blogger (this can be observed almost every day). People ask bloggers how to cope with depression, how to dare to divorce, etc. People experience a wide range of emotions and are often unaware of them. They need professional help but they turn to those people they see every day on their gadgets.

The author of the article conducted a mini-survey on social media and asked the audience what criteria they would use to choose a psychologist/therapist. The author received about 360 responses. The author arranged the answers from the most popular to the least popular: "I choose a psychologist based on feelings", "I choose a psychologist based on a recommendation", "I choose a psychologist based on his/her work experience", "I choose a psychologist based on his/her level of education", "I choose a psychologist based on the cost consultations", and "I choose a psychologist who works within the limits of the code of ethics" (Derpoliuk, 2023). As can be seen, although the author's survey is not representative, it informs about a certain trend that indicates that ethical issues are not a priority among clients. None of the potential clients pay attention to the importance of the criterion of compliance with the code of ethics by the psychologist-consultant. It is obvious that such a low demand in society gives rise to a corresponding supply of services that disregard generally accepted rules of professional activities.

To inform and emphasize the importance of knowledge and compliance with ethical standards by psychologists-consultants in working with people, the author would like to draw attention, having some practical experience, to the existing differences in the rules of ethics of a psychologist-consultant, which are valid in Ukraine and Canada.

In Canada, which is a federation of cantons-lands, there is no rigid and unified vertical that regulates the provision of psychological counseling. In certain cantons (New Brunswick, Nova Scotia, Prince Edward Island, etc.), there is a ban on providing appropriate assistance without a license and a PhD degree. Before obtaining a license, there are clear educational and qualification requirements, and there is effective control over their compliance. In some cantons (Manitoba, Saskatchewan, etc.), this process is significantly simplified, there one will not see any strict requirements and restrictions on conducting practical activities, and obtaining a license is significantly simplified (Canadian Counseling and Psychotherapy Association, 2023).

At the same time, the entire territory of the Canadian Federation is subject to the requirement that psychologists-consultants observe uniform standards of professional ethics, supervision meetings, and mandatory therapy by psychologists themselves. The author of the article believes that it should be so, because, as the authors Derek Truscott, & Kenneth H. Crook (2021) note in their book "...ethical behavior is the product of decisions made by a psychologist acting in conjunction with his/her professional practice" (p. 34). It should be noted that it would be good if the specialist were aware of the nature of his/her decisions, therefore the presence of such rules and their observance were quite appropriate not only on the territory of Canada.

Thus, in Canada, there is a single normative act – the "Code of Ethics" (hereinafter the CE), which is universal for various types of psychological assistance, therapy, and treatment. The search database links to the Canadian Counseling and Psychotherapy Association (CSRA) (2023), the website for the "Code of Ethics" (2020) and "Standards of Practice" (2021).

That is, in these documents, the psychologist, the therapist, the client, and the public can familiarize themselves with the standards specified in the Canadian Counseling and Psychotherapy Association (2023). It takes a person less than a minute to get to the association's website where all the information, the CE and "Standards of Practice" are available. It is also convenient that a single code regulates the requirements for psychologists-consultants and psychotherapists, in contrast to the Ukrainian practice – the absence of a single unified act regulating the activities of psychologists.

It is worth noting that Ukraine has got a tradition of creating numerous independent professional associations, which create their own separate ethics commissions, and ethical codes, there is no single unified institution to which novice and/or long-time practitioners could turn concerning ethical issues. On the one hand, the lack of unification and centralization of licensing and control promotes creative freedom and professional diversity, and in Ukrainian realities reduces the corruption component, and, on the other hand, leads to many negative phenomena described in the article presented. Today, the activities of Ukrainian specialists in the field of psychological counseling regarding ethical issues are regulated by many professional associations operating on a public basis: the Society of Psychologists of Ukraine; the Club of Psychologists of Ukraine; the Ukrainian Union of Psychotherapists; the National Psychological Association of Ukraine; the Association of psychological counseling and trauma therapy, etc. Each of them adopts its standards of professional ethics, creates ethical commissions, or works without them. Unlike Canada, Ukraine does not have a single CE that would regulate the professional activities of psychologists. The CE analysis of numerous Ukrainian psychological associations shows their similarity, but they also contain some significant features that take into account activities in a certain field of psychology. It is worth noting that the very first CE on the territory of Ukraine was adopted on December 20, 1990, in the city of Kyiv at the 1st Constituent Congress of the Society of Psychologists of Ukraine (1990). The Code of Ethics acts as "a guarantor of the highly professional, humane, highly moral activity of Ukrainian psychologists, carried out depending on their specialization and the field of their interests... It is a set of ethical norms and rules of conduct that have developed in the psychological community and regulate its life activities".

Today, one of the most influential and numerous in Ukraine is the National Psychological Association of Ukraine (NPAU). Thus, the main task of the Code of Ethics of this Association "...is to give priority to the ethical dimensions of behavior and social responsibility of the NPAU community and each member of the NPAU in particular" (2021).

Working out the ethical norms and requirements regarding the professional activities of practicing psychologists, the author of the article has noticed that not all registered associations of psychologists of Ukraine have adopted their own CE, and almost no relevant regulations are posted on their resources. In the author's opinion, this is evidence of the real attitude of the management of such associations to the problems of professional ethics, to the introduction and control of compliance with high professional standards.

It more clearly formulates the role, place, and tasks of the CE regulatory document. "This Code of Ethics expresses the ethical principles and values of the Canadian Counseling and Psychotherapy Association and serves as a guide for the professional conduct of all its members. The CE is a source of information, for the public, including those served by psychologists and therapists, about the standards of ethical behavior that Association members are required to adhere to and for which they are responsible" (2020).

At the same time, the authors, Derek Truscott, & Kenneth H. Crook (2021) write in their book "Ethics for the Practice of Psychology in Canada, Third Edition" about the following "... it is worth remembering that no one has to adhere to a standard of perfection, but there is an expectation from a specialist that he/she will be prudent in making his/her decisions" (p. 34).

Instead, the Code of Ethics of Ukraine contains very general and vague wording, while the Canadian version contains specific wordings about the responsibility that professionals should bear

in case of non-compliance with the Code. What is more, it clearly and concretely makes it clear that the specialist is obliged to follow the rules specified in the Code of Ethics.

Also, there is an important point that the author of the article would like to single out in the CE – “The Code is a source of information for the public, which is served by psychologists-consultants and therapists” (2021). This means that every person (both a psychologist and a client) can refer to the document in case of an ambiguous situation in the consultation and clarify the key points for himself/herself. Which in turn allows protecting both the specialist and the client.

Next, it is very important to draw readers’ attention to the ethical principles specified in the ethical codes of Ukraine and Canada. But first of all, it is worth clarifying what is exactly meant by the phrase “ethical principles”.

Ethical principles are obligations with specific expectations regarding the ethical behavior of a psychologist-consultant, which are specified in the Code of Ethics and are the basis for the behavior of a psychologist-consultant and/or therapist in working with a client.

The website of the National Psychological Association of Ukraine (2021) states the four key ethical principles:

- Respect for human rights and dignity.
- Competence.
- Responsibility.
- Virtue.

In the Code of Ethics of the Psychologist of the Society of Psychologists of Ukraine (1990), the four basic ethical principles in the activities of a psychologist-consultant are also indicated:

- Responsibility.
- Competence.
- Protection of the client’s interests.
- Confidentiality.

The CE outlines the six key points (2020):

- Charity.
- Loyalty (Fidelity).
- Non-violence (Harmlessness).
- Autonomy.
- Justice.
- Public interest.

In some ways, this list of the principles to be followed by Ukrainian and Canadian psychologists resonates. Special attention should be paid to the principle of confidentiality. In the examples from practice that the author presents in the given article, it becomes clear that on the territory of Ukraine, the problem is related to non-compliance with the norms on confidentiality – it is quite widespread on the territory of Ukraine. Conversely, in Canada, a psychologist may be held legally liable for non-compliance with confidentiality rules. In Canada, the legal regulation of the profession of a psychologist/therapist is a provincial matter, and each province deals with this task in its own way.

A special place in the CE is occupied by the part responsible for the “Ethical decision-making process” (2020). It should be noted that the Ukrainian codes do not clarify this issue at all. In the author’s opinion, this part is extremely important for understanding the general algorithm of ethical principles, using them in practical activities, outlining approaches to the process of making ethical decisions, and developing optimal ways in the activities of consultants/therapists when they are faced with making ethical decisions and solving ethical dilemmas.

There are several examples of how samples of the application of basic ethical principles, which are based on open questions, are explained in the CE. It is expected that these questions should be asked by a psychologist and/or therapist when faced with an ethical dilemma and a specific decision needs to be made.

Step One: What is key in this situation?

Step two: What ethical articles of the CCPA Code are relevant to this situation? Are there statutes, case law, regulations, by-laws, or other related articles that apply to this situation?

Step Three: Which of the six ethical principles are most important in this situation? This step also involves obtaining additional information, consulting with knowledgeable colleagues or the CCPA Ethics Committee, and exploring the likely outcomes of different courses of action.

Step Four: How can the relevant ethical articles be applied in this situation? How can any conflict between ethical principles be resolved? What are the potential risks and benefits of this program and solution?

Step Five: What are my feelings and intuition telling me about this situation? (See also Virtue-Based Ethical Decision-Making).

Step Six: What action plan would be most helpful in this situation? Follow-up to assess the appropriateness, adequacy, and effectiveness of the actions taken. Identify any adjustments needed to optimize the result (Klymchuk, 2005).

Why is this important? When a psychologist/therapist in Canada is faced with an ethical problem, he/she has the opportunity to use open-ended questions as a self-help tool, which are already indicated in the CE (2020), on the website of the Canadian Counseling and Psychotherapy Association (2023). Open questions stimulate the thinking process and help to analyze the situation that has developed, less emotionally and more carefully. Marking open questions in the CE helps to analyze the situation, remember all the specified information resources, helps to crystallize requests, and if necessary, there is an opportunity to ask for help from the ethics commission.

Conclusions and perspectives of further researches. Having analyzed some aspects of the Canadian and Ukrainian ethical codes, it is considered necessary to draw attention to the need for quick and decisive actions to change the general paradigm in the activities of Ukrainian psychologists with an emphasis on strengthening the ethical component and increasing responsibility for violations of rules recognized by state institutions and public associations:

- Most of the ethical codes adopted and in force in Ukraine, which regulate the activities of psychologists, were adopted at the end of the last century and need significant modernization;
- It is believed that Ukraine should borrow the Canadian experience and adopt a single code of ethics that would regulate the activities of all consultants/therapists;
- The regulatory policy of the state in the field of limiting access to clients of persons, who do not have the appropriate qualifications, needs to be strengthened. It is believed that the introduction of state licensing can increase the corruption component. Therefore, perhaps this process should be given to self-governing public associations, which would act on the basis of a special law adopted by the Verkhovna Rada. The work of ethical commissions should become mandatory in the activities of such associations;
- Administrative and, in some cases, criminal liability should be introduced for violation of the fundamental ethical principle of confidentiality;
- It is advisory to strengthen the study of psychological deontology by students-psychologists. It is in the student environment that respect and understanding of the importance of ethical principles in professional activities should be established. Students should become the first communicators between professional specialists and the public, and actively promote the principles of their future activities in available social networks.

The speed of adoption of legislative norms in the profession of a psychologist cannot be influenced by the author of the article. The specialists can already find available communication

tools with beginners and long-time practicing psychologists-consultants about the responsibility that goes along with freedom and will contribute to the formation of a transparent, understandable, and acceptable professional environment in the activities of psychologists-consultants.

REFERENCES

- Horbunova, V. V. (2005). Etychni ta pravovi aspekty psykholohichnykh doslidzhen [Ethical and legal aspects of psychological research]. *Praktychna psykholohiia sotsialna robota [Practical Psychology and Social Work]*. Vol. 3. P. 18–23. Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/4027/1/9.pdf>.
- Horbunova, V. V. (2008). Etychni dylemy u praktytsi psykholohichnoi dopomohy [Ethical dilemmas in the practice of psychological assistance]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota [Practical Psychology and Social Work]*. Vol. 8. P. 3–5. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/12084053.pdf>.
- Hordiienko, K. O. (2015). Zakhyst prav liudyny u diialnosti psykholoha [Protection of human rights in the activities of a psychologist]. *Stan dotrymannia prav liudyny v umovakh suchasnosti: teoretychni ta praktychni aspekty [State of compliance to human rights in modern conditions: theoretical and practical aspects]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. P. 223–224.
- Derpoliuk, O. (2023) *Zibrana baza danykh praktychnoho konsultuvannia avtora [Collected database of the author's practical counseling]*.
- Derpoliuk, O. (2023) *Opytuvannia provedene avtorom u sotsialnykh merezhakh (Telegram, Viber, Instagram) – lystopad (2023). U opytuvanni vzialy uchast 360 osib, yaki obyraly kryterii, shcho vplyvaiut na vybir psykholoha-konsultanta [Author's survey in social networks (Telegram, Viber, Instagram), November 2023. 360 people took part in the survey, who chose the criteria affecting the choice of a psychologist-consultant]*.
- Etychnyi kodeks psykholohiv-konsultantiv [Code of Ethics of Psychologists-Consultants]. (2022). Retrieved from <https://www.npa-ua.org/ethics>
- Klymchuk, V. O. (2005). *Psykholohichna deontolohiia: etychni kodeksy: Khrestomatiia [Psychological deontology: ethical codes: Anthology]*. Kyiv: MAUP.
- Klymchuk, V. O. (2005). Tsinnisni zasady pobudovy systemy psykholohichnoi etyky [Value principles of building a system of psychological ethics]. *Naukovi zapysky Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka APN Ukrainy [Scientific Papers of the Institute of Psychology named after H. S. Kostiuk of the APN of Ukraine]*. Iss. 26. Vol. 2. P. 278–281. Academician S. D. Maksymenko (Ed.). Kyiv: Hlavnuk.
- Klub psykholohiv Ukrainy. Kodeks profesiinoi etyky psykholoha [Club of psychologists of Ukraine. Code of Professional Ethics of a Psychologist]*. (2016). Retrieved from <https://psy4you.org/i-oth-code.html>
- Natsionalna psykholohichna asotsiatsiia [National Psychological Association]*. (2022). Retrieved from <https://www.npa-ua.org/idea>
- Tovarystvo psykholohiv Ukrainy [Society of Psychologists of Ukraine] (1990). *Etychnyi kodeks psykholoha [Code of Ethics of a Psychologist]*. Kyiv: I Ustanovchyi zizd Tovarystva psykholohiv Ukrainy [Kyiv: I Founding Congress of the Society of Psychologists of Ukraine]. Retrieved from <http://surl.li/ooacw>
- Tovarystvo psykholohiv Ukrainy [Society of Psychologists of Ukraine] (2021). *Etychnyi kodeks psykholoha [Code of Ethics of a Psychologist]*. Retrieved from <http://surl.li/ooacw>
- Ukrainska spilka psykhoterapevtiv [Ukrainian Union of Psychotherapists]. *Etychnyi kodeks Ukrainskoi Spilky psykhoterapevtiv [Code of Ethics of the Ukrainian Union of Psychotherapists]*. Retrieved from <http://surl.li/frcnn>
- Yablonska, T. M. (2019). Pytannia profesiinoi etyky u pidhotovtsi maibutnikh psykholohiv [Issues of professional ethics in the training of future psychologists]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii: realii u perspektyvy: zb. Materialiv Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf., Kyiv, 31*

- zhovtnia 2019 r. [Theory and Practice of Modern Psychology: Realities and Prospects: Proceedings of the Materials of the International Science-Pract. Conference, Kyiv, October 31, 2019]. P. 144–148. Kyiv: Milenium.
- Code of Ethics. (2020). Canadian Counselling and Psychotherapy Association. Ottawa (Ontario, Canada): Canadian Counselling and Psychotherapy Association. Retrieved from <http://surl.li/ooadm>
- Standards of Practice. 6th Edition. (2021). Canadian Counselling and Psychotherapy Association. Ottawa (Ontario, Canada): Canadian Counselling and Psychotherapy Association. Retrieved from <https://www.ccpa-accp.ca/wp-content/uploads/2021/10/CCPA-Standards-of-Practice-ENG-Sept-29-Web-file.pdf>.
- Truscott, D., & Crook, K. H. (2021). *Ethics for the Practice of Psychology in Canada, Third Edition*. Edmonton (Alberta, Canada): University of Alberta Press. Retrieved from <https://www.amazon.ca/Ethics-Practice-Psychology-Canada-Third/dp/1772125423>

ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ВЕДЕННЯ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ ЕТИЧНИХ КОДЕКСІВ УКРАЇНИ І КАНАДИ

Дерполюк Олена

здобувач ступеня PhD кафедри психології та соціальної роботи
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка,
<https://orcid.org/0009-0002-4562-2877>

DOI <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i21.356>

Анотація. В Україні набула поширення практика надання психологічних послуг і коучингових консультацій у соціальних мережах де траплялись і продовжують траплятися порушення правил етики психологічного консультування. Фактично, в сучасних умовах широкої доступності різних послуг, стирається межа між професійною психологічною допомогою і численними «школами особистісного зростання», які не стільки допомагають, скільки шкодять людині, не вирішуючи на глибинному рівні її проблеми.

Відтак, метою нашого дослідження стала актуалізація потреби модернізації практики застосування етичних норм українськими психологами та її удосконалення через запозичення міжнародного досвіду надбань світової психологічної спільноти, співставлення етичних підходів у Канаді й в Україні. У дослідженні представлено практичний досвід роботи автора з клієнтами (з урахуванням усіх правил конфіденційності). Під час написання статті було реалізовано міні опитування у соціальних мережах, яке засвідчило про певну тенденцію, що етичні питання в діяльності не є пріоритетом серед клієнтів. Стає очевидним, що такий низький запит суспільства породжує й відповідну пропозицію послуг, що нехтують загальноприйнятими правилами професійної діяльності. Проаналізувавши деякі аспекти канадських і українських етичних кодексів, вважаємо за потрібне звернути увагу на необхідність швидких і рішучих дій для зміни загальної парадигми в діяльності українських психологів з акцентом на посилення етичної складової та посилення відповідальності за порушення визнаних державними інституціями і громадськими асоціаціями правил.

Ключові слова: професійна етика, психолог-консультант, зміст професійної етики психолога.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2023 р

УДК 925 : 159-135-124.156'77

Ivashkevych Ernest

PhD in Psychology, Translator, Professor's assistant of
the Department of English Language Practice and Teaching Methodology of
Rivne State University of the Humanities,
<https://orcid.org/0000-0001-7219-1086>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.358>

TRANSLATION ACTIVITY AND LINGUISTIC THINKING AS A SYSTEM OF HARMONIOUS METHODS FOR IDENTIFYING THE STRUCTURE AND THE CONTENT OF PSYCHO-LINGUISTIC ELEMENTS OF THE TEXT

Abstract. *The purpose of our research is to display translation activity and linguistic thinking as a system of harmonious methods for identifying the structure and the content of psycho-linguistic elements of the text.*

It was shown, that understanding of translation activity allows us to consider the issues, which were the most important for our research in a different way. What it is important is not the distinction of objects of the translation, but the formation of technology for the purpose of constructing translation objects (events, realities, and images), their semantic (semiotic) specification, the discovery of a universal translation algorithm, and the expansion of the methodological base for translation operations. The detection of such operations, their psycholinguistic analysis and structuring become quite important for the development of translation competence of the individual, which is one of the leading factors of active translation activity. In addition, it allows us to consider the process of translation at the level of diachrony and synchrony the text, as a process of generation, use and forgetting of translation techniques, bringing the translation activity closer to the interpretive theory of translation. Within the limits of the latter, it becomes possible for us to define the content of concepts, which are important for translation activity, such as a point of view, composition, a plot and a fable, connotative repertoire, strong positions (semantic milestones) and key words, meanings, senses and representations, referential and text situations, modal worlds of the author, reader's and text's expression from the point of view of their interconnection and interpenetration.

We define linguistic thinking as a system of methods for purposefully identifying the structure and the content of linguistic elements, analyzing the peculiarities of their relationships, revealing the specifics of phonetic, lexical, grammatical and other phenomena and the laws of the language that are being learned. The formation of linguistic thinking ensures a high-quality solution to professional tasks and becomes a necessary condition for the person's conscious and systematic mastery of a foreign language. So, from our point of view, linguistic thinking involves a thorough examination and study of the language as a system. As a result, this approach requires a detailed analysis of the structure of the language, its mechanisms and principles of the formation from the side of subjects of learning.

Key words: *translation activity, linguistic thinking, constructing translation objects, semantic (semiotic) specification, the discovery of a universal translation algorithm, the expansion of the methodological base for translation operations.*

Problem's statement. Any activity is characterized by the person's needs, which are the basis of the motive of the activity, that is, what prompts it, for which it is carried out (Arbuthnott & Frank, 2000). We plan the activity by formulating its ultimate goal, which appears in the form of a certain awareness of the nearest result, the achievement of which is determined by the

implementation of the activity, which is capable of satisfying the subject's needs, defined in its motives (Mykhalchuk & Ivashkevych Er., 2019).

The activities are implemented using a *set of actions and methods* of their implementation, which are called *operations*. Each activity ends with a *certain result* (Aleksandrov, Memetova & Stankevich, 2020). In the case of a *positive result the goal of the activity is achieved* (Batel, 2020). In addition, the activity is characterized by *planning* (the means and conditions of its implementation are determined), *purposefulness* (since all actions are motivated by its motives, but there are those ones, which have the aim of achieving the goal) (Bates, Maechler, Bolker & Walker, 2014), *structurality* (the presence of actions and operations) (Максименко, Ткач, Литвинчук & Онуфрієва, 2019).

Analysis of recent researches and publications. *Translation* is as a result of the fact that people have a need to transmit or to receive *any message (verbal or written information)*, provided that the codes having been used by the sender and receiver do not match themselves. In translation activity the need has a certain specificity (Caramazza, Laudanna & Romani, 1988). In the process of translation the participants of any communicative act are the recipient of information and the translator (Brédart, 1991). The first one needs to say something to another person either for the purpose of communication as such a process, or for the purpose of requesting certain information, or for the purpose of exerting a regulatory influence on the partner of communication, since a typical speech expression is one that in one way or another regulates the behavior of another person (Alexandrov, Boricheva, Pulvermüller & Shtyrov, 2011).

This subject cannot satisfy the person's need for the whole process of communication due to the presence of communication barriers. The translator does not experience such a problem. In this case, performing the role of a participant in the act of communication, the translator appears as a "translator" of the intention of the author of the message using another, so-called *language code* (Beauvillain, 1994). His/her task is *to convey a message*. It follows from this context that the translator is to a certain extent regulated by the tactics and strategies of the translation activity, and in the case of two-way translation – by the recipient of the information, who, in turn, sends a message in response. *Professional ethics of the translator* does not allow changing the meaning of the statement, distorting its content, bringing *something new* to the message (Booth, MacWhinney & Harasaki, 2000). Based on this, it can be predicted that a need for translation is determined, first of all, by the recipient of the information, while the translation activity itself will be performed by a translator who does not feel a personal need for it. In such a way in the process of translation a person satisfies a need for communication with other people. Therefore, a need for translation activity has a *specific nature* (Cilibrasi, Stojanovik, Riddell & Saddy, 2019).

Analyzing the translation in a view of the components that characterize any kind of the activity, we will consider the subject of the translation. In such a way we'd like to note that the subject of the activity is its *valid motive* (Гончарук & Онуфрієва, 2018). It is the latter that in a certain way we'll outline *the direction of the activity*. At the same time, in the case of *two-way translation*, the speaker and the listener periodically change their places, performing different functions. The translator carries out *various types of the activities*. In particular, in the case of simultaneous or oral translation, we will be talking about the simultaneous performance of both types of the activities (Mykhalchuk & Bihunova, 2019).

According to our mind, the subject of the speaker's activity is *the expression of the meaning of the listener*, such as disclosure of semantic connections, comprehension of the message that is perceived by ear. In a case of *one-way oral translation*, the example of which can be a speaker's speech at a conference, a symposium, a forum, the translator's activity is to understand the meaning of the message, to formulate the statement by the use of the another language (Chen, 2022). At the same time, these judgments (source and translated ones) mutually penetrate one another and exist in the translator's mind almost simultaneously, which is a peculiarity of the subject of translation (Blagovechtchenski, Gnedykh, Kurmakaeva, Mkrtychian, Kostromina & Shtyrov, 2019).

So, **the purpose of our research** is to display translation activity and linguistic thinking as a system of harmonious methods for identifying the structure and the content of psycho-linguistic elements of the text.

The results of the research and their discussion. The result of the translation is the understanding or mutual misunderstanding of each other by the communication of participants, which is expressed in their adequate actions in response and in the achievement of the previously formulated goal by the participants of the process of communication. So, we proved, that translation activity is characterized by *planning*. Since the translation can be carried out in quite a variety of conditions (conditions of perception of the message text, such as auditory/visual, single/multiple; memorization conditions – significant-minor memory load; conditions of distribution in time of the main translation operations – synchronicity/sequence; terms of translation – oral/written, one-time/multiple translations; the conditions of switching the personality from one language to another – limited-unlimited translation time), then the translator, based on this, determines the actions by which, in his/her opinion, the intermediate and final goals of the translation activity will be optimally achieved more quickly.

Translation is characterized by *purposefulness*, since all the actions of the translator and participants in communication have the aim at achieving a certain defined goal, and, finally, it is different by its structure, because the translation activity exists in actions and operations (perception of the source text, memorization, transition from one language to another, design translation, synchronization of translation operations, etc.). Translation activity is characterized by a certain *heuristic nature*, because the translation cannot be memorized, algorithmized, it can be carried out depending on the situation, motives and goals of the statement, etc.

So, we can draw the following *conclusions*: **translation activity** is distinguished by same characteristics as any other type of the activity. Translation activity should be considered as **a complex type of speech activity**, since any type of translation includes several different activities. Consecutive interpreting combines *listening* and *speaking*. Simultaneous interpretation is listening and speaking under the conditions of their simultaneous implementation. Another option is possible, when the translator has to read the speaker's speech from a sheet at the same time as receiving this message by ear. In this case, it is about *listening* and *translation reading*. Translation from paper involves reading about yourself and speaking. Written translation combines *reading* and *writing*, and in the case of *oral translation*, *listening* and *writing*. An example of the latter can be listening to radio broadcasts, translating tape-recorded speeches, movies. It also includes such a type of educational activity as translation under dictation.

So, based on the analysis of scientific literature, we will consider translation as the activity that has **a three-phase structure**, such as, it includes *motivational-target phase*, *orientation-research (or analytical-synthetic)* and *executive phases*.

The motivational-goal phase is mediated by the activity of the speaker. The purpose of listening is to seek to understand and to retell the message. In the process of *the analytical-synthetic phase*, the perception and understanding of the original message takes place. The translator focuses on the main meaning and recodes it, that is, carries out activities aimed at choosing the necessary means of expressing the meaning of the received message in the translated language. During *the executive phase*, the meaning and content of the original message is transferred by means of *the translation language*. It is the analytical-synthetic and executive phases that are largely ensured by the functioning of the translation skills and abilities of the future specialist.

At this stage of the experiment we conducted an experimental study with the aim of determining the significance of the identified prerequisites for improving the oral translation activity of students of philological faculty. In the third section, an assessment of the impact of the prerequisites for improving the oral translation activity of students having been identified by us on the productivity of mastering foreign speaking and translation skills are carried out, the results of the empirical study are discussed and interpreted.

640 students of Rivne State University of the Humanities (RSHU), International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demianchuk (MEGU) took part in the ascertainment part of the experiment, which was organized during 2022-2023. All these students studied at the I-II courses of philological faculties. All groups were formed by us using the random method of control and experimental groups, such as:

- *experimental groups:*

E1 – 143 students of the first year of studying of the faculty of RSHU;

E2 – 153 students of the second year of studying of the faculty of foreign philology of MEGU;

- *control groups:*

C1 – 151 students of the first year of studying of the faculty of RSHU;

C2 – 193 students of the second year of studying of the faculty of foreign philology of MEGU.

The first stage of the experimental research has the aim at testing a group of students in order to identify: 1) the level of communicative and speaking activity; 2) the level of personal and situational anxiety. The level of communicative and speaking activity we measured by using the “Test for studying students’ attitudes towards learning a foreign language” (Mykhalchuk & Ivashkevych Er., 2023).

Testing was conducted during school hours in the classroom in small groups of 8-10 students. Each of the participants of the experiment was given a form with a task and a form for recording answers. Before the start our activity, the conditions for completing the tasks were announced and instructions were given regarding the rules for performing the test, such as: a) mandatory independent solution of all tasks; b) completion of work in 30 minutes. The instructions for performing the test contained the rules for solving the verbal problems of the methodology. The latter were divided into the following main types: a) selection of the same ending for several words; b) selection of a word that has an equivalent relationship to two nouns of different classes; c) logical exclusion of one of four words with a broken sequence of letters; d) matching up to two words with a common prefix or ending.

These test tasks reveal all the main aspects of the manifestation of the sense of the language in oral speech: the volume of working out verbal memory, the ability to make probabilistic predictions, the ability to establish independently a certain regularity in a given language, the level of differential sense of language.

It should be noted separately about the indicators of factor N. This factor determines the “Straightforwardness – Diplomacy” of the individual in the process of communication with other people. Low indicators for this factor determine immediacy, naturalness in communication. Therefore, low indicators for this factor in our research were considered as positive rather than negative data. In order to assess the level of *personal and situational anxiety*, the “Scale of reactive (situational) and personal anxiety” by Ch. D. Spielberger, adapted by Yu. L. Khanin (2022), was used. Testing was conducted in a group during the day. Students were given the forms containing instructions to respondents and 40 judgment questions, 20 of which were designed to assess the level of Situational Anxiety (ST) and 20 ones are used with the aim to assess the level of Personal Anxiety (PA), respectively. The forms also contained a Table for recording the answers. When interpreting the indicators, we focused our attention on the following anxiety scores: up to 30 points – it is low level of anxiety; from 31 points to 44 ones is average level of anxiety; 45 points or more ones is high level of anxiety.

In order to obtain more valid results based on the criteria we’ve identified (the level of communicative and speech activity of students, the level of personal and situational anxiety, the level of language comprehension), we used “Test for measuring language abilities, verbal skills, attitude to learning a foreign language, motivation, anxiety” (Mykhalchuk & Ivashkevych Er., 2021). The scales, which were included into the questionnaire, were made us possible to determine:

a) students' attitude to learning English; b) the interest of students in the process of learning foreign languages; c) a desire to learn English; d) a confidence in one's own abilities to use the English language; e) the presence of foreign language speech anxiety in the whole class; e) the power of motivation to learn English.

The adapted version included 70 statements (out of one hundred) and nine scales (out of 12 in the original version of the Test). Positive and negative statements for each scale were included into the questionnaire. Such variables, as attitude, interest, desire, motivational intensity, self-confidence, language anxiety were evaluated by the subjects on a seven-point scale, which included seven points from complete disagreement (-3) to complete agreement (+3). The assessment of each statement on a seven-point scale allowed the subjects not only to choose a judgment, but also helped to reveal more subtle differences in the manifestations of these factors. Time to choose answers was limited.

We will provide a description of each scale with the reliability index, which was indicated by the authors of the Test (α Cronbach's coefficient):

1. *Scale of Attitude towards learning English* ($\alpha = 0,86$). The scale includes five positive and the same number of negative statements. A high score on the scale reflects a positive attitude. The seminal scale, which is used for evaluation, also allows determining neutral and negative attitudes.

2. *Scale of Interest in foreign languages* ($\alpha = 0,75$). The scale consists of ten statements. From these ones five statements are positively and five are negatively formulated. A high score by this Scale characterizes a great interest in learning and using foreign languages. This scale does not allow determining the nature of interest.

3. *Scale of Instrumental Orientation* ($\alpha = 0,63$). The scale consists of four positively expressed statements that assess the degree of intention to learn English based on pragmatic reasons.

4. *A desire to learn English scale* ($\alpha = 0,78$). This scale includes five positively formulated statements and five negatively formulated ones. A high score indicates a strong desire to learn English. A low score on the scale indicates the absence of such a desire.

5. *Scale of Motivational Intensity* ($\alpha = 0,76$). This scale contains ten statements (like previous scales). A high score on this scale reflects a person's considerable efforts to learn a foreign language.

6. *Self-Confidence Scale* ($\alpha = 0,91$). It is measured by three subscales. The scale includes four statements. The results of the scale indicate how confident students are in reading, writing, speaking English and understanding foreign language information.

7. *The Scale of Confidence in one's abilities to use the English language* consists of six statements ($\alpha = 0,92$). This scale determines self-confidence regardless of the person's actual knowledge.

8. *Confidence in one's abilities compared to others scale* (it contains six statements) ($\alpha = 0,92$). This scale measures the student's degree of confidence in using the English language. A high score indicates that the student is confident: a) in his/her abilities to use the English language in various social situations; b) by one's ability to speak a foreign language, regardless of the level of mastery of it; c) in their ability to master the language compared to other students.

9. *Speech anxiety scale* ($\alpha = 0,95$). A high score indicates a significant level of anxiety experienced by students in class or in situations where it is necessary to use a foreign language.

We will analyze the results we have obtained at *the first stage* of the ascertainment study according to the selected criteria, such as: a) the level of students' communicative and speaking activity; b) the level of personal and situational anxiety; c) the language hearing level. The most of the students who took part in the ascertainment study had a low and average level of communicative and speech activity during translation activities (see Table 1). In our opinion, this is explained, first of all, by the insufficiently formed translation skills of listening, which implies the ability to perceive, to recognize, to understand and to interpret the message that comes to the ear, with the

aim of conveying the original message in the translation language. Thus, students of both the experimental and control groups have the following skills insufficiently having been formed: sound differentiation within a word; word differentiation in the speech stream; word synthesis into elementary syntactic blocks (phrases); recognizing the grammatical scheme of a sentence, etc.

The results having been obtained using the methods listed by us, characterizing future translators according to the level of communicative and speech activity criterion, were subjected to the factor analysis procedure. The latter allowed us to single out two basic factors, the first of which highlights dynamic characteristics. The data given in Table 1, as well as the results of the students of the experimental and control groups according to the indicators of verbal and logical thinking, indicate an insufficient level of formation of communicative and speech activity of future translators.

Table 1

Verbal and logical thinking of students of experimental and control groups (in %)

The level of the development of verbal and logical thinking	E1 group	E1 group	C1 group	C2 group
High	18,32	19,18	14,02	13,32
Average	54,10	55,09	42,87	51,08
Low	27,58	25,73	43,11	35,60

It is difficult for students to start a conversation with the partner of communication, they are not expressive and diplomatic enough, they do not know how to broadcast information, to initiate communication, to be flexibly navigate in different conditions of communication, etc. This confirms the low result in terms of the factor weight of the dynamic and substantive characteristics of the communication process of students of both experimental and control groups (see Table 2).

Table 2

The results of factorization according to the criterion “a level of communicative and speech activity” in group E1, E2 (in points, the last stage of forming research)

The name of the criteria	Factor 1 in Group E1	Factor 2 in Group E1	Factor 1 in Group E2	Factor 2 in Group E2
Readiness to communicate	0,8324	-0,0001	0,7981	-0,0003
Ease of communication	0,7456	0,0001	0,6871	-0,0004
Courage in communication	0,6230	-0,0004	0,6430	-0,0001
Immediacy in communication	0,6137	-0,0001	0,6522	0,0003
Extensity	0,5981	-0,0003	0,6710	-0,0005
Expressiveness	0,5670	0,0034	0,6571	-0,0008
Spontaneity in communication	0,5461	-0,0001	0,6219	-0,0007
Emotional stability in communication	0,5230	-0,0009	0,6120	-0,0001
The ability to broadcast the information	0,4980	-0,0004	0,5760	-0,0016

The ability to initiate the process of communication	0,4780	0,0003	0,5512	0,0025
The activity	0,4632	-0,0006	0,4791	-0,0002
The independence	-0,0045	0,7451	-0,0012	0,6871
The independence in the relationships with the partner of communication	-0,0001	0,7318	0,0001	0,6530
The ability to be a leader	-0,0003	0,7035	-0,0001	0,6250
Attentiveness	0,0002	0,6990	-0,0003	0,5915
The ability to navigate flexibly in different conditions of communication	0,0005	0,5711	-0,0001	0,4310
Diplomacy	-0,0009	0,4514	0,0013	0,3091
Factor weight of the component	-0,0005	0,3518	-0,0019	0,2679

Our practical experience confirms that students quite often underestimate their knowledge and their own abilities in learning and using a foreign language. This is evident in the fact that at the beginning of the course of study, students often suggest to teachers to start teaching them English from the very beginning, and assess their level of knowledge as zero one. The results of testing on the subject indicate that the most part of students have sufficiently good basic knowledge of school curriculum. Perhaps, this is explained by the fact that in the process of teaching a foreign language in higher educational institutions, teachers do not always follow the principles of *communicative learning*. Without developing communication skills at an appropriate level, students believe that they do not master the knowledge of language and speech material. They do not have the experience in communication in the whole, they do not trust their knowledge, therefore students of both the experimental and control groups received rather low results according to the communicative and speech activity indicator.

We will analyze the results having been obtained by us at the ascertainment stage of the research according to the criterion of “level of personal and situational anxiety” of students. We used “Scale of reactive (situational) and personal anxiety” (Spielberger, 2022), as well as “Test for measuring language abilities, verbal skills, attitude to learning a foreign language, motivation, anxiety” (Mykhalchuk & Ivashkevych Er., 2021). The obtained results made us possible to distinguish three groups of respondents: with a high level of anxiety, with an average and low levels (see data in Table 3).

Table 3

***Levels of personal and situational anxiety of students of experimental and control groups
(in %, ascertainment stage of the research)***

Groups	E1*	E2*	C1*	C2*	E1**	E2**	C1**	C2**
High level of anxiety	48,56	45,61	44,02	43,89	47,31	45,26	44,80	45,81
Average level of anxiety	32,19	30,68	35,16	37,02	29,06	27,23	29,39	28,83
Low level of anxiety	19,25	23,71	20,82	19,09	23,63	27,51	25,81	25,36

Conditional marks: * – level of personal anxiety of students; ** – level of situational anxiety of students.

We analyzed the statements of the “Test for measuring language abilities, verbal skills, attitude to learning a foreign language, motivation, anxiety” (Mykhalchuk & Ivashkevych Er., 2021), rated by the respondents on a seven-point scale – from complete agreement (+3) to complete disagreement (-3). Students were divided into three named groups depending on the number of choices that prevailed. As the analysis of the results shows, the group of highly anxious students is the largest one. Our practice of teaching a foreign language at the university also shows that most first-year students often experience anxiety related to the process of communication. They refuse to answer in the presence of other students, do not show great activity in their work, especially in the processes of foreign language communication and translation activities.

Only 23,63% of students of group E1, 27,51% from E2, 25,81% of C1, 25,36% of C2 have almost no diagnosis of anxiety related to learning a foreign language. The low level of anxiety, in our opinion, can be explained by the lack of interest in studying this subject.

Such understanding of translation activity allows us to consider the issues, which are the most important for our research in a different way. What it is important is not the distinction of objects of the translation, but the formation of technology for the purpose of constructing translation objects (events, realities, and images), their semantic (semiotic) specification, the discovery of a universal translation algorithm, and the expansion of the methodological base for translation operations. The detection of such operations, their psycholinguistic analysis and structuring become quite important for the development of translation competence of the individual, which is one of the leading factors of active translation activity. In addition, it allows us to consider the process of translation at the level of diachrony and synchrony the text, as a process of generation, use and forgetting of translation techniques, bringing the translation activity closer to the interpretive theory of translation. Within the limits of the latter, it becomes possible for us to define the content of concepts, which are important for translation activity, such as a point of view, composition, a plot and a fable, connotative repertoire, strong positions (semantic milestones) and key words, meanings, senses and representations, referential and text situations, modal worlds of the author, reader's and text's expression from the point of view of their interconnection and interpenetration.

Therefore, the connection between *Psycholinguistics* and *Translation Activity* is realized in the formation, change and actualization of translation paradigms in accordance with the needs of the society. Psycholinguistics studies the translation activity also in relation to the study of the problem of the influence of a specialist's linguistic thinking on the success of his/her translation activity.

Conclusions and perspectives of further researches. Based on the provisions of the Activity Approach, according to which the thinking process has the aim of developing solving specific tasks. It is always subject-specific. Linguistic thinking should be considered as a system of specific methods and their characteristics of *the translator's professional mental activity*. The development of *linguistic thinking*, in this sense, involves the specialist's conscious and purposeful mastering of techniques, ways of revealing the structural and content patterns of speech, features of language elements, and also contributes to the translator's effective mastery of the means of foreign language communicative activity.

We define *linguistic thinking* as a system of methods for purposefully identifying the structure and the content of linguistic elements, analyzing the peculiarities of their relationships, revealing the specifics of phonetic, lexical, grammatical and other phenomena and the laws of the language that are being learned. The formation of linguistic thinking ensures a high-quality solution to professional tasks and becomes a necessary condition for the person's conscious and systematic mastery of a foreign language. So, from our point of view, linguistic thinking involves a thorough examination and study of the language as a system. As a result, this approach requires a detailed analysis of the structure of the language, its mechanisms and principles of the formation from the side of subjects of learning.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Гончарук, Н. & Онуфрієва, Л. (2018). Психологічний аналіз рівнів побудови комунікативних дій. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика*. Переяслав-Хмельницький. *Вун.* 24(1). С. 97–117. URL: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2018-24-1-97-117>.
- Максименко, С., Ткач, Б., Литвинчук, Л. & Онуфрієва, Л. (2019). Нейропсихолінгвістичне дослідження політичних гасел із зовнішньої реклами. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика*. Переяслав-Хмельницький. *Вун.* 26(1). С. 246–264. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-26-1-246-264>. URL: <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/715>.
- Михальчук, Н.О. & Івашкевич, Е.Е. (2023). Тест на вивчення ставлення студентів до опанування іноземною мовою. Методичний посібник. Рівне: РДГУ. 84 с.
- Alexandrov, A.A., Boricheva, D.O., Pulvermüller, F. & Shtyrov, Y. (2011). Strength of word-specific neural memory traces assessed electrophysiologically. *PLoS ONE*. P. 2–29. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0022999>.
- Aleksandrov, A.A., Memetova, K.S. & Stankevich, L.N. (2020). Referent's Lexical Frequency Predicts Mismatch Negativity Responses to New Words Following Semantic Training. *Journal of Psycholinguistic Research*. Vol. 49. P. 187–198. URL: <https://doi.org/10.1007/s10936-019-09678-3>.
- Arbuthnott, K. & Frank, J. (2000). Executive control in set switching: Residual switch cost and task-set inhibition. *Canadian Journal of Experimental Psychology*. Vol. 54. P. 33–41. URL: <https://doi.org/10.1037/h0087328>.
- Batel, E. (2020). Context Effect on L2 Word Recognition: Visual Versus Auditory Modalities. *Journal of Psycholinguistic Research*. Vol. 49. P. 223–245. URL: <https://doi.org/10.1007/s10936-019-09683-6>.
- Bates, D., Maechler, M., Bolker, B. & Walker, S. (2014). lme4: Linear mixed-effects models using Eigen and S4. *Journal of Package Version*. Vol. 1(7). P. 1–23.
- Beauvillain, C. (1994). Morphological structure in visual word recognition: Evidence from prefixed and suffixed words. *Language and Cognitive Processes*. Vol. 9(3). P. 317–339.
- Blagovechtchenski, E., Gnedykh, D., Kurmakaeva, D., Mkrtychian, N., Kostromina, S. & Shtyrov, Y. (2019). Transcranial direct current stimulation (tDCS) of Wernicke's and Broca's areas in studies of language learning and word acquisition. *Journal of Visualized Experiments*. P. 37–59. URL: <https://doi.org/10.3791/59159>.
- Booth, J.R., MacWhinney, B. & Harasaki, Y. (2000). Developmental differences in visual and auditory processing of complex sentences. *Child Development*. Vol. 71(4). P. 981–1003.
- Bredart, S. (1991). Word interruption in self-repairing. *Journal of Psycholinguistic Research*. Vol. 20. P. 123–137. URL: <https://doi.org/10.1007/bf01067879>.
- Caramazza, A., Laudanna, A. & Romani, C. (1988). Lexical access and inflectional morphology. *Cognition*. Vol. 28(3). P. 297–332.
- Chen, Qishan (2022). Metacomprehension Monitoring Accuracy: Effects of Judgment Frames, Cues and Criteria. *Journal of Psycholinguistic Research*. № 51(3). P. 485–500. URL: <https://doi.org/10.1007/s10936-022-09837-z>
- Cilibrasi, L., Stojanovic, V., Riddell, P. & Saddy, D. (2019). Sensitivity to Inflectional Morphemes in the Absence of Meaning: Evidence from a Novel Task. *Journal of Psycholinguistic Research*. Vol. 48. P. 747–767. URL: <https://doi.org/10.1007/s10936-019-09629-y>.
- Mykhalchuk, N. & Bihunova, S. (2019). The verbalization of the concept of “fear” in English and Ukrainian phraseological units. *Cognitive Studies | Études cognitives*. Варшава (Польща). С. 11. URL: <https://doi.org/10.11649/cs.2043>.
- Mykhalchuk, N. & Ivashkevych, Er. (2019). Psycholinguistic Characteristics of Secondary Predication in Determining the Construction of a Peculiar Picture of the World of a Reader.

- Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика. Переяслав-Хмельницький. Вип. 25(1). С. 215–231. URL: <https://doi.10.31470/2309-1797-2019-25-1-215-231>.
- Mykhalchuk, Nataliia & Ivashkevych, Ernest (2021). Test for measuring language abilities, verbal skills, attitude to learning a foreign language, motivation, anxiety. Rivne: Rivne State University of the Humanities. 86 p.
- Spielberger, Ch. D. (2022). Scale of reactive (situational) and personal anxiety. Adapted by Yu. L. Khanin. <https://rukolibri.ru/en/competition-fairy-tale/diagnostika-situativnoi-i-lichnostnoi-trevozhnosti-spielbergera.html>

REFERENCES

- Honcharuk, N. & Onufriieva, L. (2018). Psykholohichniy analiz rivniv pobudovy komunikativnykh dii. Psycholinguistics. Psykholinhvistyka. Psykholinhvistyka. Pereiaslav-Khmelnitskyi. Vyp. 24(1). S. 97–117. URL: <https://doi: 10.31470/2309-1797-2018-24-1-97-117> [in Ukrainian]
- Maksymenko, S., Tkach, B., Lytvynchuk, L. & Onufriieva, L. (2019). Neiropsykholinhvistychno doslidzhennia politychnykh hasel iz zovnishnoi reklamy. Psycholinguistics. Psykholinhvistyka. Psykholinhvistyka. Pereiaslav-Khmelnitskyi. Vyp. 26(1). S. 246–264. <https://doi: 10.31470/2309-1797-2019-26-1-246-264>. URL: <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/715>. [in Ukrainian]
- Mykhalchuk, N.O. & Ivashkevych, E.E. (2023). Test na vyvchennia stavlennia studentiv do opanuvannia inozemnoiu movoiu. Metodychnyi posibnyk. Rivne: RDHU. 84 s. [in Ukrainian]
- Alexandrov, A.A., Boricheva, D.O., Pulvermüller, F. & Shtyrov, Y. (2011). Strength of word-specific neural memory traces assessed electrophysiologically. PLoS ONE. P. 2–29. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0022999>. [in English].
- Aleksandrov, A.A., Memetova, K.S. & Stankevich, L.N. (2020). Referent's Lexical Frequency Predicts Mismatch Negativity Responses to New Words Following Semantic Training. Journal of Psycholinguistic Research. Vol. 49. P. 187–198. URL: <https://doi.org/10.1007/s10936-019-09678-3>. [in English].
- Arbuthnott, K. & Frank, J. (2000). Executive control in set switching: Residual switch cost and task-set inhibition. Canadian Journal of Experimental Psychology. Vol. 54. P. 33–41. URL: <https://doi.org/10.1037/h0087328>. [in English].
- Batel, E. (2020). Context Effect on L2 Word Recognition: Visual Versus Auditory Modalities. Journal of Psycholinguist Research. Vol. 49. P. 223–245. URL: <https://doi.org/10.1007/s10936-019-09683-6>. [in English].
- Bates, D., Maechler, M., Bolker, B. & Walker, S. (2014). lme4: Linear mixed-effects models using Eigen and S4. Journal of Package Version. Vol. 1(7). P. 1–23.
- Beauvillain, C. (1994). Morphological structure in visual word recognition: Evidence from prefixed and suffixed words. Language and Cognitive Processes. Vol. 9(3). P. 317–339. [in English].
- Blagovechtchenski, E., Gnedykh, D., Kurmakaeva, D., Mkrtychian, N., Kostromina, S. & Shtyrov, Y. (2019). Transcranial direct current stimulation (tDCS) of Wernicke's and Broca's areas in studies of language learning and word acquisition. Journal of Visualized Experiments. P. 37–59. URL: <https://doi.org/10.3791/59159>. [in English].
- Booth, J.R., MacWhinney, B. & Harasaki, Y. (2000). Developmental differences in visual and auditory processing of complex sentences. Child Development. Vol. 71(4). P. 981–1003.
- Bredart, S. (1991). Word interruption in self-repairing. Journal of Psycholinguistic Research. Vol. 20. P. 123–137. URL: <https://doi.org/10.1007/bf01067879>. [in English].
- Caramazza, A., Laudanna, A. & Romani, C. (1988). Lexical access and inflectional morphology. Cognition. Vol. 28(3). P. 297–332. [in English].

- Chen, Qishan (2022). Metacomprehension Monitoring Accuracy: Effects of Judgment Frames, Cues and Criteria. *Journal of Psycholinguistic Research*. № 51(3). P. 485–500. URL: <https://doi.org/10.1007/s10936-022-09837-z> [in English].
- Cilibrasi, L., Stojanovik, V., Riddell, P. & Saddy, D. (2019). Sensitivity to Inflectional Morphemes in the Absence of Meaning: Evidence from a Novel Task. *Journal of Psycholinguistic Research*. Vol. 48. P. 747–767. URL: <https://doi.org/10.1007/s10936-019-09629-y>. [in English].
- Mykhalchuk, N. & Bihunova, S. (2019). The verbalization of the concept of “fear” in English and Ukrainian phraseological units. *Cognitive Studies | Études cognitives*. Варшава (Польща). С. 11. URL: <https://doi.org/10.11649/cs.2043>. [in English].
- Mykhalchuk, N. & Ivashkevych, Er. (2019). Psycholinguistic Characteristics of Secondary Predication in Determining the Construction of a Peculiar Picture of the World of a Reader. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика. Переяслав-Хмельницький*. Вип. 25(1). С. 215–231. URL: <https://doi.10.31470/2309-1797-2019-25-1-215-231>.
- Mykhalchuk, Nataliia & Ivashkevych, Ernest (2021). Test for measuring language abilities, verbal skills, attitude to learning a foreign language, motivation, anxiety. Rivne: Rivne State University of the Humanities. 86 p. [in English].
- Spielberger, Ch. D. (2022). Scale of reactive (situational) and personal anxiety. Adapted by Yu. L. Khanin. <https://rukolibri.ru/en/competition-fairy-tale/diagnostika-situativnoi-i-lichnostnoi-trevozhnosti-spielberga.html>[in English].

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЛІНГВІСТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК СИСТЕМА ГАРМОНІЙНИХ СПОСОБІВ ВИЯВЛЕННЯ СТРУКТУРИ І ЗМІСТУ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ТЕКСТУ

Ернест Івашкевич

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри практики англійської мови та
методики викладання

Рівненського державного гуманітарного університету

<https://orcid.org/0000-0001-7219-1086>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.358>

Метою нашого дослідження є відображення перекладацької діяльності та лінгвістичного мислення як системи гармонійних способів виявлення структури та змісту психолінгвістичних елементів тексту.

Показано, що розуміння перекладацької діяльності дозволяє децю по іншому, ніж це є загальноприйнятим, є аналізування питання, важливих для нашого дослідження. Зазначено, що важливими постають не розрізнення об'єктів перекладу, а формування технології з метою конструювання перекладацьких об'єктів (подій, реалій та образів), їх семантична (семіотична) специфікація, виявлення універсального перекладацького алгоритму, розширення методологічної бази для здійснення перекладацьких операцій. Виявлення таких операцій, їх психолінгвістичний аналіз та структурування набувають досить важливого значення для розвитку перекладацької компетенції особистості, яка, на нашу думку, є одним із провідних факторів активної перекладацької діяльності. Крім цього, це дозволяє розглядати на рівні діахронії та синхронії процес перекладу як процес породження, використання та забування перекладацьких прийомів, наближуючи перекладацьку діяльність суто до інтерпретативної теорії перекладу. Зазначено, що в межах останньої постає можливим визначення змісту таких важливих для перекладацької діяльності понять, як точка зору, композиція, сюжет і фабула, конотативний репертуар,

сильні позиції (сміслові віхи) та ключові слова, значення, смисли і уявлення, референтна і текстова ситуації, модальні світи автора, читача й текстового висловлювання з точки зору їх взаємозв'язку та взаємопроникнення.

Показано, що ми визначаємо лінгвістичне мислення як систему способів цілеспрямованого виявлення структури та змісту мовних елементів, аналізу особливостей їхніх взаємозв'язків, розкриття специфіки фонетичних, лексичних, граматичних та інших явищ і закономірностей мови, що засвоюються. Формування лінгвістичного мислення, зазначає дослідниця, забезпечує якісне розв'язання професійних завдань та постає необхідною умовою усвідомленого та системного оволодіння людиною іноземною мовою. Отже, лінгвістичне мислення передбачає ґрунтовний розгляд і вивчення мови як системи. Як наслідок, такий підхід вимагає від суб'єктів учіння детального аналізу структури мови, її механізмів і принципів утворення.

Ключові слова: перекладацька діяльність, лінгвістичне мислення, конструювання об'єктів перекладу, семантична (семіотична) специфікація, виявлення універсального перекладацького алгоритму, розширення методологічної бази для здійснення перекладацьких операцій.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2023 р

УДК 159.923.2

Корчакова Наталія

доктор психологічних наук,
професор кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0003-1164-3370>

Безлюдна Валентина

кандидат педагогічних наук,
професор кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0003-3276-3427>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.361>

МОЛОДІЖНІ НАРАТИВИ ТА ОСОБИСТІ НАСТАНОВИ У СФЕРІ ІНТИМНОГО ЖИТТЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу змісту молодіжних наративів у сфері інтимних стосунків та особливостей пронатальних установок сучасної молоді як вияву її психологічної зрілості та інтимно-психологічної культури суспільства загалом.

У дослідженні брали участь студенти закладів вищої освіти, які були об'єднані у 2 групи за демографічними характеристиками. Середній вік респондентів склав 19,8 років. Аналіз відповідей учасників дозволяє стверджувати, що комфорт і відкритість обговорення інтимних питань у молодіжному середовищі значною мірою залежить від контексту ситуації та відносин між учасниками спільноти. Важливу роль відіграє загальна атмосфера, настрій, характер стосунків.

Отримані результати вказують, що концепт ідеальних інтимних стосунків асоціюється у респондентів з наявністю взаємоповаги та відкритості; міцним емоційним зв'язком; спільністю цілей та цінностей. Концепт «бажаних інтимних зв'язків» передбачає наявність відчуття безпеки і довіри, емоційної близькості, активного статевого життя. До табуованих тем зазвичай відносять розмови про попередні сексуальні зв'язки, фізичні недоліки та презентаційні провали. Складними для обговорення темами респонденти також вважають питання наслідків сексуальних зв'язків, і перш за все – настання несвоєчасної чи непланованої вагітності.

Факторизація лексичних одиниць, використаних для опису смислового змісту концепту «несвоєчасна вагітність» представницями першої групи дозволила зафіксувати сім незалежних факторів-категорій: «негативні наслідки», «прийняття», «радість», «емоційний стрес», «медичний аборт», «розплата за легковажність».

У асоціативних рядах представниць другої групи було виокремлено вісім незалежних факторів-категорій: «особистісна криза», «емоційний стрес», «підтримка близьких», «медичний аборт», «заперечення», «депресивний ступор», «соціально-економічні проблеми», «життєвий досвід».

Крім того, нами були також проаналізовані ставлення респондентів до перебування у цивільному шлюбі та дошлюбних інтимних зв'язків, усвідомлення впливу характеристик майбутнього батька дитини на прийняття рішення про доцільність її народження та ін.

Ключові слова: інтимно-особистісна сфера, наративи, пронатальні установки, інтрапсихічний конфлікт, міжособистісний конфлікт, цивільний шлюб, дошлюбні інтимні зв'язки.

Важливим аспектом життєдіяльності особистості, починаючи з періоду ранньої юності, є розвиток інтимно-особистісної сфери. Її основу складає психологічне підґрунтя – система уявлень і ставлень суб'єкта щодо природи сексуальних зв'язків; стратегій їх налагодження; соціальної і особистісної доцільності та відповідності моральним приписам і соціокультурним нормам; наслідків, що виникають у результаті задоволення сексуальних потреб. Когнітивно-ціннісна складова сексуального буття виявляється у змісті наративів і особистісних настанов, що у подальшому детермінують поведінку особистості.

У останні десятиліття, під впливом змін у традиційних моделях шлюбно-сімейних відносин, швидких трансформацій у сфері сексуальної поведінки, змін сімейних цінностей, норм пронатальної поведінки (сексуальної активності та народження дитини) виникають і зміни у когнітивно-ціннісній складовій сексуального буття людини. Це має багато соціальних та соціально-психологічних наслідків, типових для більшості країн Європи: «старіння» шлюбного віку, більш ранній початок сексуального життя, збільшення показників розпаду сім'ї, більш пізнє народження першої дитини, збільшення кількості позашлюбних дітей, зростання кількості медичних переривань вагітності; загострення проблеми девіантного материнства.

Питання психологічних аспектів інтимного життя вивчається у роботах Татенко (2013); Finkel, Simpson, Eastwick (2017); Perilloux, Buss (2008); Sharratt, Jenkinson, Moss (2018). Однією із ліній аналізу інтимної сфери є вивчення мотивів романтичних стосунків. Зокрема, у дослідженні ізраїльських науковців встановлено, що романтичні мотиви вищого порядку (любов і турбота; сім'я і діти; статус і ресурси; секс і пригоди) пов'язані із ціннісною сферою особистості і впливають на вибір партнера та побудову стосунків (Tartakovsky, 2023). Аналіз сутності пронатальних установок і ставлення до способів їх реалізації має широкий спектр вивчення та представлений у роботах психологічного, юридичного, соціологічного, педагогічного спрямування (Баришникова, 2021; Корчакова, Безлюдна, 2021; Чечерський, 2020).

Метою повідомлення є висвітлення змісту молодіжних наративів у сфері інтимних стосунків та особливостей пронатальних установок сучасної молоді як вияву її психологічної зрілості та інтимно-психологічної культури суспільства загалом.

Дослідження проводилося у ЗВО західних регіонів України і Білорусі. Загальний обсяг вибірки – 172 особи, розділених на дві групи за національною приналежністю: перша група – українська вибірка, друга – білоруська¹². Емпіричні дані були отримані шляхом анкетного опитування. Для вторинної обробки даних був використаний контент-аналіз, кореляційний та факторний аналіз.

Вивчення молодіжних наративів показало, що увага респондентів зосереджувалась на декількох аспектах: розумінні значущості інтимних стосунків для життєдіяльності людини; наявності табуованих тем у обговоренні сексуальних зв'язків; детермінації обговорення інтимної тематики соціальним контекстом взаємодії (особливості учасників розмови, їх релігійність, освіта); індивідуальні особливості реагування на обговорення тем інтимно-особистісного життя.

Як засвідчило опитування, більшість респондентів (76,7%) визнали наявність обговорення інтимних тем у процесі побутового спілкування у студентських та трудових спільнотах. При описі ідеальних інтимних стосунків домінуючі позиції у висловлених судженнях зайняли три критерії: наявність взаємоповаги та відкритості у стосунках партнерів (43,3% від загального масиву висловлювань); міцний емоційний зв'язок (30%); спільність цілей та цінностей партнерів (10%). Гармонія фізичної близькості була позначена лише у третині суджень. Ще чіткіше психологічні предиктори інтимних стосунків

¹ Збір емпіричних даних проводився до початку повномасштабного вторгнення РФ, протягом 2020 -2021 рр.

² Опитування респондентів білоруської вибірки здійснювалось за участю к.психол. н. Білінської Н.В. Випуск 21, 2023. Збірник наукових праць РДГУ

прозвучали при описі студентами «бажаних інтимних зв'язків». Якщо роль активного статевого життя була озвучена у 13,3% молодіжних наративів, то відчуття безпеки і довіри прозвучало у 60% висловлювань. На роль емоційної близькості вказало близько чверті учасників опитування (23,3%). Отже, більшість респондентів (83,3%) вважає, що саме довіра і емоційне тепло є найважливішими елементами бажаних інтимних стосунків. Чесність і відкритість забезпечують міцність таких зв'язків та їх продуктивність, а співпраця та взаєморозуміння – їх збереження і розвиток.

Все ж, аналізуючи зміст розмов на інтимну тематику, учасники опитування відмітили, що є теми, які не часто обговорюються у молодіжній спільноті і є швидше табуйованими, ніж відкритими. Це розмови про попередні сексуальні зв'язки та фізичні недоліки й презентаційні провали. Якщо у першому випадку закритість можна пояснити униканням болісних спогадів чи небажанням спровокувати міжособистісний конфлікт, то у другому – це пов'язано із складністю і глибиною переживань суб'єктом власної фізичної та особистісної неефективності, що зумовлює виникнення у нього інтрапсихічного конфлікту із широким спектром емоційних переживань.

Варто відзначити, що визнаючи участь у обговоренні інтимної тематики, більшість учасників досить обережно ставляться до розкриття власного досвіду у цій сфері. Лише третина із опитаних вказала на те, що завжди (20%) чи часто (16,7%) обговорюють ці аспекти свого життя з друзями. Про недоречність таких розмов свідчить і спосіб реагування молодих людей на розмови цього типу. Так, відповідаючи на питання, як вони реагують на спробу інших обговорювати їхнє інтимне життя, учасники опитування переважно позначили три негативні емоційні стани: обурення (26,7%), зневага до партнера (26,7%), сором (16,7%).

Аналіз відповідей учасників, дозволяє стверджувати, що комфорт і відкритість обговорення інтимних питань у молодіжному середовищі значною мірою залежить від контексту ситуації та відносин між учасниками спільноти. Важливу роль відіграє загальна атмосфера в групі, настрої, характер стосунків. Однією із характерних особливостей обговорення питань інтимного життя є переважання обережно-виваженого стилю (36,7%) чи жартівливого підходу розкриття сюжетів обговорень (26,6%).

Одним із складних напрямків аналізу сфери інтимного життя стали питання наслідків сексуальних зв'язків, і перш за все – настання несвочасної чи непланованої вагітності. Як відомо, про такий вид вагітності говорять за умови відсутності психологічної готовності до народження дитини, але при збереженні позитивних пронатальних установок.

Факторизація лексичних одиниць, використаних для опису смислового змісту концепту «несвочасна вагітність» представницями першої групи учасниць дослідження (українська вибірка), дозволила зафіксувати сім незалежних факторів-категорій, що складають 72,5% загальної дисперсії: «негативні наслідки», «прийняття», «радість», «емоційний стрес», «медичний аборт», «розплата за безтурботність».

Перший фактор (12,4% загальної дисперсії) сформований дескрипторами «хвилювання» (0,848), «зміни у житті» (0,883) «фінансові проблеми» (0,837), «наслідки» (0,555). Цей чинник позначимо як «Негативні наслідки».

Другий фактор (11,4% загальної дисперсії) утворений асоціаціями «право на життя» (0,808), «нове життя» (0,821) «випадковість» (0,788), «підтримка» (0,860), «доля» (0,681). Цей чинник позначений як «Прийняття».

Третій фактор, який отримав назву «Радість» (11,2% дисперсії), утворений дескрипторами «діти» (0,893), «радість» (0,846), «щастя» (0,836), «гордість» (0,751), що відображають полюс позитивних емоцій, пов'язаних з майбутнім материнством.

Четвертий фактор (11,1% дисперсії) також відображає емоційне ставлення до ситуації протилежної модальності, і включає такі асоціації: «осуд» (0,847), «страх» (0,837), «стрес» (0,681), «сльози» (0,529). Цей фактор отримав таку ж назву, як і у білоруській вибірці – «Емоційний стрес».

П'ятий фактор («Медичний аборт») пояснює 10% загальної дисперсії. Він утворений трьома дескрипторами: «аборт» (0,882), «вбивство» (0,848), «безвідповідальність» (0,710). Судження, що формують даний фактор, свідчать, що дівчата усвідомлюють психотравмуючу сутність абортів. Вони розуміють, що переривання вагітності згодом може провокувати переживання почуття провини, тривоги, виникнення відчуття втрати та страху безплідності. Психотравмуючі думки, безумовно, роблять реальність некомфортною.

Шостий фактор (9,7% загальної дисперсії) інтерпретований нами як «Розплата за легковажність». Він об'єднує дескриптори: тривожність (0,859), наслідки (0,515), безтурботність (0,884), які певним чином перекликаються із першим фактором (думками про наслідки) і четвертим фактором (апелювання до тривожності як негативного емоційного стану).

Сьомий фактор, фактор «Відповідальність» (6,7% загальної дисперсії), пов'язані із усвідомленням відповідального ставлення до себе та свого майбутнього. Він утворений лише двома дескрипторами «відповідальність» (0,769) і контрацептиви (0,884).

У асоціативних рядах настанов представниць другої групи (білоруська вибірка) було виокремлено вісім незалежних факторів-категорій: «Особистісна криза» (10,1% загальної дисперсії), «Емоційний стрес» (6,9% загальної дисперсії), «Підтримка близьких» (6,8% загальної дисперсії), «Медичний аборт» (6% загальної дисперсії), «Заперечення» (5,8% загальної дисперсії), «Депресивний ступор» (5,7% загальної дисперсії), «Соціально-економічні проблеми» (5,2% загальної дисперсії), «Життєвий досвід» (5,0% загальної дисперсії). Співставлення виокремлених факторів-категорій у двох національних вибірках на стимул «незапланована вагітність» подані у таблиці 1.

Внаслідок проведення факторного аналізу встановлено, що провідні позиції у сприйнятті явища представниками обох вибірок належать до негативного полюсу сприйняттю ситуації. У представниць білоруської вибірки фактор «Особистісна криза» (10% дисперсії) поєднує дескрипти спустошення, жалю, розпачу, зневіри. В українській – увага молодих дівчат зосереджена не скільки на особливостях миттєвого самопочуття (фактор «Негативні наслідки»), скільки на подальших змінах траєкторії життєвого шляху : наслідки, зміни в житті, фінансові проблеми.

На другій та третій позиції, щодо наповнюваності чинника, в українській вибірці йдуть змінні «Прийняття» (11,4% дисперсії) та «Радості» (11,2% дисперсії). Фактично асоціації цього типу склали п'яту частину усіх висловлених суджень. Увага респондентів зосереджена на виокремленні настанов прийняття дитини та ситуації загалом. Можна прогнозувати, що наявність таких атитюдів сприятиме формуванню більш адаптивних форм поведінки дівчини в ситуації настання несвоєчасної вагітності. Особливо цінним є наявність у свідомості молоді таких категорій як «право на життя» (0,808), «нове життя» (0,821), «діти» (0,893), що вказує на наявність біполярності у змісті роздумів (я – значущий інший), а також виокремлення двох важливих емоційних складових прийняття та переживання ситуації – категорії «щастя» та «гордості».

Деякий інший зміст міркувань ми спостерігаємо у представниць білоруської вибірки. Друге місце за критерієм наповнюваності тут займає фактор «Емоційного стресу» (6,8% дисперсії). У його зміст увійшли шкали, що відображають психоемоційний стан молодої дівчини, пов'язаний із «нестерпною» психотравмуючою реальністю – передчасною вагітністю. Іншими за змістом є і роздуми дівчат щодо прийняття ситуації (фактор «Підтримка близьких»). Якщо у першій вибірці «прийняття» пов'язане зі ставленням до дитини та переживанням позитивних емоцій щодо її появи, то у другій – вагітність асоціюється із відчуттям тепла, кохання та підтримки з боку оточуючих. При цьому до категорії «близькі» дівчата відносили не лише матір чи батька, а й кохану людину, яка готова створити сім'ю. Варто також зазначити, що судження про відповідальність (фактор «Відповідальність») корелюють зі змінною «контрацептиви» лише у першій вибірці. У

другій вибірці така кореляція не простежена. Більш гостро представниці білоруської вибірки оцінюють і економічну складову ситуації (фактор «Соціально-економічні проблеми»). Якщо в українській вибірці звучали ідеї про можливе настання фінансових проблем, то у судженнях представниць другої групи чітко простежується кореляційний зв'язок між дескриптами «погане життя», «бідність», «проблеми з кар'єрою».

Таблиця 1.

**Результати факторного аналізу атитюду
«незапланована вагітність»**

Перша група учасників (українська вибірка) N=86			Друга група учасників (білоруська вибірка) N=86		
назва фактора	% дисперсії	дескриптори	назва фактора	% дисперсії	дескриптори
Негативні наслідки	12,4	хвилювання (0,848); зміни у житті (0,883); фінансові проблеми (0,837); наслідки (0,555)	Особистісна криза	10,1	спустошення (0,996); сум (0,996); відчай (0,996); каяття (0,996); переляк (0,996)
Прийняття	11,4	право на життя (0,808); нове життя (0,821); випадковість (0,788); підтримка (0,860); доля (0,681)	Емоційний стрес	6,9	істерика (0,973); крики (0,973); тривога (0,821); сльози (0,705);
Радість	11,2	радість (0,846); щастя (0,836); діти (0,893); гордість (0,751)	Підтримка близьких	6,8	сім'я (0,954); тепло (0,954); любов (0,784); подив (0,662); радість (0,658)
Емоційний стрес	11,1	осуд (0,847); страх (0,837); стрес (0,681); сльози (0,529)	Медичний аборт	6,0	вбивство (0,959); стрес (0,806); депресія (0,640)
Медичний аборт	10,0	аборт (0,882); вбивство (0,848); безвідповідальність (0,710)	Заперечення	5,8	заперечення (0,950); втрата (0,808); хвилювання (0,702); жах (0,665)
Розплата за легковажність	9,7	тривожність (0,859); наслідки (0,515); легковажність (0,884)	Депресивний ступор	5,7	неочікуваність (0,925); проблем з навчанням (0,901); ступор (0,681); проблеми з сім'єю (0,567)
Відповідальність	6,7	відповідальність (0,769); контрацептиви (0,884).	Соціально-економічні проблеми	5,2	погане життя (0,971); бідність (0,971); проблеми з кар'єрою (0,564)
			Життєвий досвід	5,0	досвід (0,910); доросле життя (0,831); самостійне рішення (0,793); досвід (0,592)

В ході опитування дівчата неодноразово озвучували думки про те, що першочергово необхідно відбутися в професії, заробити гроші, пожити для себе і лише потім створювати сім'ю та планувати народження дитини (Билінська, 2023).

Наступним етапом дослідження стало вивчення особливостей функціонування особистісних настанов щодо невчасної вагітності у системі інших взаємопов'язаних атитюдів (ставлення до побудови інтимних стосунків у формі цивільного шлюбу,

відношення до дошлюбних інтимних зв'язків, усвідомлення впливу характеристик майбутнього батька дитини на прийняття рішення про доцільність її народження та ін.).

Відповідаючи на запитання щодо згоди на побудову сімейних стосунків у формі цивільного шлюбу, майже третина учасників опитування (28,5%) висловили високий рівень схвалення ідеї. 38,4% та 33,1% відповідей респондентів кожної із підгруп, були віднесені до середнього та низького рівня прийняття означеної перспективи. Зазначимо, що результати, отримані на українській вибірці, обговорювалися у нашій попередній роботі (Корчакова, Безлюдна, 2021). При порівнянні двох груп респондентів утворених за національним принципом, нами було виявлено статистично достовірні відмінності між українською та білоруською вибірками щодо цього питання. Респонденти першої групи більш скептично сприйняли ідею перебування у цивільному шлюбі ($M_1 = 3.52$), тоді як представниці білоруської вибірки були налаштовані більш прихильно ($M_2 = 5.49$) ($t_{170} = -6.49$ $p \leq 0.001$). Подібна тенденція була простежена також щодо питання про дошлюбні інтимні зв'язки: перша група респондентів задекларувала нижчу готовність вступу у такі стосунки, порівняно з другою ($M_1 = 3.10$; $M_2 = 3.55$; $t_{170} = -5.124$ $p \leq 0.001$).

Таблиця 2

Відмінність у ставленні молоді до побудови шлюбних зв'язків представниками двох груп, утворених за національною приналежністю

Типи настанов	Групи респондентів	Кількість учасників	Середнє значення	Станд. відхилення	Станд. помилка
згода на цивільний шлюб	перша (укр.)	86	3,52	2,533	0,273
	друга (білорус.)	86	5,49	3,071	0,331
згода на дошлюбні інтимні зв'язки	перша (укр.)	86	3,10	0,852	0,065
	друга (білорус.)	86	3,55	0,744	0,057

Враховуючи наявність впливу на процес ухвалення дівчиною рішення про збереження вагітності її стосунків із сексуальним партнером, нами були проаналізовані настанови дівчат щодо доречності народження дитини від трьох категорій потенційних батьків (кохана людина, яка ще не планує створення сім'ї; випадковий партнер; гвалтівник). Дисперсійний аналіз виявив наявність взаємодії фактора характеристик партнера та фактора приналежності до однієї із національних вибірок при оцінюванні доречності народження дитини ($F_{(1,170)} = 6.1$ $p \leq 0.01$). Подальший аналіз простих ефектів показав, що і в українській, і у білоруській вибірках існує значна різниця в оцінюванні доречності народження дитини, залежно від характеристик потенційного батька. Найвищий показник стосується народження дитини від коханої людини ($M_1 = 7.93$; $M_2 = 5.88$), дещо нижчі показники у разі настання вагітності від випадкового партнера ($M_1 = 5.42$; $M_2 = 3.72$) та найнижчі – стосуються народження дитини від гвалтівника ($M_1 = 4.20$; $M_2 = 2.99$).

Все ж, необхідно визнати, що хоча у позиціях учасниць білоруської вибірки відображалася вищезначена тенденція, загальне визнання доречності народження дитини від усіх груп потенційних батьків виявилися значно нижчими, ніж у представниць української. Важливо відзначити також наявність позитивної кореляції між оцінюванням «доречності» народження дитини та «готовності» її народити (як конативної складової репродуктивної установки) у разі прямої відмови коханої людини від створення сім'ї

($r_{p(\text{укр})}=0.509$ $p\leq 0.01$; $r_{p(\text{білорус})}=0.646$ $p\leq 0.01$; $r_{p(\text{заг.})}=0.627$ $p\leq 0.01$) та у випадку згвалтування ($r_{p(\text{укр})}=0.663$ $p\leq 0.01$; $r_{p(\text{білорус})}=0.520$ $p\leq 0.01$; $r_{p(\text{заг.})}=0.604$ $p\leq 0.1$).

Про значущість впливу партнера на ухвалення дівчатами рішення про свою подальшу долю і долю майбутньої дитини, говорить також наявність у них переконання про необхідність повідомлення свого партнера про факт настання вагітності ($\chi^2=254.953$ $p<0.001$). Майбутній батько дитини визнається найбільш референтною фігурою серед інших партнерів по спілкуванню (друзі, батьки), до якої дівчата звернуться за підтримкою ($\chi^2=738.698$ $p\leq 0.01$). Статистично достовірних відмінностей між вибірками щодо звернення за порадою до друзів не виявлено ($\chi^2=3.727$ $p>0.05$), тоді як частота звернень за порадою до батьків у українській вибірці є значно вищою ($\chi^2=11.09$ $p\leq 0.01$).

Враховуючи досить поширену соціальну настанову, відносно того, що дівчата часто використовують факт настання вагітності для впливу на процес прийняття партнером рішення про створення сім'ї, ми опитали респондентів про їхнє ставлення до означеної тактики. Отримані результати свідчать, що дівчата не вважають її конструктивною і ставляться до неї негативно. Зіставлення частоти виборів відповідей позитивного і негативного полюсів демонструє домінування останнього ($\chi^2=289.116$ $p\leq 0.01$). Статистично достовірних відмінностей між вибірками не знайдено ($\chi^2=2.09$ $p>0.05$).

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що інтимна тематика є важливим елементом обговорень у молодіжному середовищі. У переважній більшості вони стосуються не скільки бажання отримати поради (або ж цей запит простежується на латентному рівні), скільки висвітлюють наявність природної зацікавленості молоді питаннями інтимного життя і побудови інтимно-особистісних зв'язків. Молодіжні наративи, щодо сексуальної сфери, мають як відкриті зони обговорень, так і певну табуовану тематику. До табуованих тем належать питання сексуального життя з попереднім партнером, власний сексуальний досвід та сексуальні фантазії, наявність ознак особистої неефективності у сфері інтимного життя.

Основою уявлень про ідеального сексуального партнера молодь визнає наявність взаємоповаги та відкритості у стосунках партнерів, присутність міцного емоційного зв'язку, спільність цілей та цінностей партнерів. Варто відзначити, що гармонія фізичної близькості, при описі інтимних стосунків, не займає домінуючих позицій, а визнається після таких психологічних предикторів як довіра та емоційне тепло. На думку респондентів, міцність та продуктивність інтимних зв'язків залежать від таких їх параметрів як чесність і відкритість, а співпраця та взаєморозуміння забезпечують їхній розвиток і збереження.

Аналіз молодіжних наративів у сфері пронатальних настанов засвідчує більш чітку орієнтованість української молоді на збереження традиційної моделі сім'ї, системи цінностей у сфері сімейного життя і дітонародження у співставленні із представниками білоруської вибірки. Українська молодь має сформовані дітоцентричні установки, які зберігаються навіть в умовах складних екзистенційних виборів при невчасній вагітності.

Воєнний і повоєнний періоди в Україні будуть пов'язані із багатьма викликами у сфері сімейного життя, інтимних стосунків, народження і виховання дітей, що вказує на доречність проведення наукових спостережень у цій сфері.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Баришникова, В. В Особливості формування материнської домінанти. Габітус, 2021. Вип. 25. С. 69-64.
- Былинская, Н. В. (2023) Представления о нежелательной беременности у незамужних девушек. *Вестник Брэсцакага ўніверсітэта*. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. 1: 162-166
- Корчакова, Н., Безлюдная, В. (2021) Установки студенческой молодежи относительно незапланированной беременности. *Психологія реальність і перспективи*, 2021. вип. 16: 87-97 : <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i16.207>

- Татенко, В. (2013) Психологія інтимного життя. Кіровоград, 2013, 300с.
- Finkel, E. J., Simpson J. A., Eastwick P. W. (2017) Eastwick the Psychology of Close Relationships: Fourteen Core Principles URL: <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-psych-010416-044038>
- Perilloux, C., Buss D. M. (2008) Breaking up Romantic Relationships: Costs Experienced and Coping Strategies Deployed. *Evolutionary Psychology* 6(1) <https://doi.org/10.1177/1474704908006001>
- Tartakovsky E. (2023) The psychology of romantic relationships: motivations and mate preferences *Front. Psychol.*, 28. Sec. Personality and Social Psychology. Vol. 14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1273607>
- Sharratt, N., Jenkinson E., Moss T., Clarke A. (2018) Understandings and experiences of visible difference and romantic relationships: A qualitative exploration. *Body Image* 27:32-42 DOI:10.1016/j.bodyim.2018.08.002

REFERENCES

- Baryshnykova, V. V Osoblyvosti formuvannia materynskoi dominanty [Features of formation of mothers dominant]. *Habitus*, 2021. Vyp. 25. S. 69-64. [In Ukrainian].
- Былынская, Н. В. (2023) Predstavleniya o nezhelatelnoi beremennosti u nezamuzhnykh devushek [Ideas about unwanted pregnancy among unmarried girls]. *Vesnik Bræstskaha ũniversitæta. Serĳia 3. Filalohiia. Pedahohika. Psikhalohiia*. 1: 162-166 [In Russian]
- Korchakova, N., Bezliudnaia, V. (2021) Ustanovky studencheskoi molodezhy odnosytelno nezaplanyrovannoi beremennosti [Youth's attitudes towards unintended pregnancy]. *Psykholohiia realnist i perspektyvy*, 2021. vyp. 16: 87-97 : <https://doi.org/10.35619/prapr.v.1i16.207> [In Russian].
- Tatenko, V. (2013) Psykholohiia intymnoho zhyttia. [Psychology of intimate life] Kirovohrad, 2013, 300s.
- Finkel, E. J., Simpson J. A., Eastwick P. W. (2017) Eastwick the Psychology of Close Relationships: Fourteen Core Principles URL: <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-psych-010416-044038> [in English].
- Perilloux, C., Buss, D. M. (2008) Breaking up Romantic Relationships: Costs Experienced and Coping Strategies Deployed. *Evolutionary Psychology* 6(1) <https://doi.org/10.1177/1474704908006001> [in English].
- Tartakovsky E.(2023) The psychology of romantic relationships: motivations and mate preferences *Front. Psychol.*, 28. Sec. Personality and Social Psychology. Vol. 14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1273607>. [in English].
- Sharratt, N., Jenkinson, E., Moss, T., Clarke, A. (2018) Understandings and experiences of visible difference and romantic relationships: A qualitative exploration. *Body Image* 27:32-42 DOI:10.1016/j.bodyim.2018.08.002 [in English].

YOUTH'S NARRATIVES AND PERSONAL ATTITUDES TOWARDS INTIMATE LIFE

Nataliia Korchakova

Doctor of psychological sciences, professor,
Department of Developmental and Pedagogical Psychology
Rivne State University of Humanities
<https://orcid.org/0000-0003-1164-3370>

Valentyna Bezliudna

Candidate of pedagogical sciences, professor

Department of Developmental and Pedagogical Psychology
Rivne State University of Humanities
<https://orcid.org/0000-0003-3276-3427>

DOI <https://doi.org/10.35619/prapr.v.v1i21.361>

Abstract. *The article is devoted to the analysis of youth's narratives in the field of intimate relationships and the features of their pronatal attitudes as a manifestation of their psychological maturity.*

Students of higher education institutions participated in the study. They were divided into 2 subgroups by demographic characteristics. The average age of the respondents was 19.8 years. The analysis of participants' answers allows us to assert that the comfort and openness of discussing intimate issues largely depends on the context of the situation and relations between peers community: the general atmosphere, mood, and character of the relationship play an important role for disclosure.

The obtained results indicate that respondents associated the concept of «ideal intimate relationships» with the presence of mutual respect and openness; a strong emotional bond; community of goals and values. The concept of "desired intimate relationships" implies the presence of feeling of security and trust, emotional closeness, and an active sex life. Certain topics are considered "hard" to discuss or even "taboo". It includes talking about previous sexual relationships, physical flaws, and presentation failures. Respondents also consider the consequences of sexual relations, and in particular, the onset of unwanted or unplanned pregnancy, to be difficult topic to discuss.

The factorization of the lexical units used by the respondents of the first group to describe the semantic content of the concept of "unplanned pregnancy" made it possible to identify seven independent factor-categories: "negative consequences", "acceptance", "joy", "emotional stress", "medical abortion", "retribution carelessness".

The associations provided by the second group of respondents were divided into eight independent factor-categories: "personal crisis", "emotional stress", "support of loved ones", "medical abortion", "denial", "depressive stupor", "socio-economic problems", "meaningful experience".

In addition, we also analyzed the respondents' attitudes towards being in a civil marriage and premarital intimate relationships, awareness of the influence of the characteristics of the child's father on the decision-making about the appropriateness of giving birth, etc.

Key words: *intimate sphere, narratives, pronatal attitudes, intrapsychic conflict, interpersonal conflict, civil partnership, premarital intimate relationships.*

Стаття надійшла до редакції 10.09.2023 р

УДК 159.955

Манюк Олесь
магістрант Національного університету «Острозька академія»,
кандидат філософських наук, доцент
<https://orcid.org/0009-0003-7975-4832>

Балашов Едуард
доктор психологічних наук, професор кафедри психології
Національний університет «Острозька академія»
<https://orcid.org/0000-0002-6486-0494>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.349>

ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті здійснено теоретичний аналіз головних конструктів та моделей когнітивних процесів. Розглянуто, що у галузі когнітивної психології, мислення виступає як механізм створення нового уявного представлення. Такий процес обумовлює перебудову інформації в ході нелегкої взаємодії між уявними атрибутами судження, абстрагування, раціоналізації та розв'язання проблеми.

Вивчаючи механізми, що керують орієнтацією особи при розв'язанні розумових завдань, психологи зазначили присутність регулярних помилок у мисленні, або шаблонів, відхилень у судженнях індивідів.

Окреслено, що когнітивні процеси та навички життєво важливі для обробки нової інформації та забезпечення того, щоб мозок забезпечував розуміння світу і створював корисні сховища даних. Але ці процеси завжди мають індивідуальний вимір, корегуються та трансформуються відповідно особистісним атрибутам та нахилам, що вкрай важливо враховувати для одержання повної картини розгортання та функціонування когнітивних процесів в цілому. Визначені основні складові архітекτονіки мислення в контексті їх системних зв'язків. Продемонстровано, що когнітивна сфера людини є складним феноменом, взаємозв'язок окремих елементів якого ще не є до кінця дослідженим. З цього погляду найбільший інтерес представляє взаємозв'язок когнітивних стилів з типами розумової діяльності, які притаманні індивідам. Робиться наголос на тому, що когнітивні стилі є одним із глобальних утворень когнітивної сфери і проявляються відповідно у пізнанні, поведінці, спілкуванні, навчанні та професійній діяльності. Також відзначені структурні відношення між когнітивними процесами та ефектами когнітивних аберацій.

Визначені проблеми індивідуалізації когнітивних процесів як багатofакторного феномену. Домінуючою тенденцією у аналізі проблеми індивідуалізації когнітивних процесів (на що вказують відзначені у статті роботи вчених) є партикулярна експлікація загальних складових когнітивних процесів, когнітивних стилей та когнітивних упереджень. Однак, сам феномен когніції є фундаментально нелінійним, таким, що самоорганізується, та багатовимірним. Таким чином, необхідним виміром цих процесів має бути складний когерентний зв'язок між загальними елементами когнітивних процесів, когнітивними стилями та когнітивними упередженнями. Вказані перспективи дослідження феномену індивідуалізації в контексті когнітивних процесів. Відзначено також, що фундаментальною невирішеною проблемою є прояснення когерентного взаємовідношення когніції та упереджень, проте, що домінуючою тенденцією у аналізі проблеми індивідуалізації когнітивних процесів (на що вказують відзначені у статті роботи вчених) є партикулярна експлікація загальних складових когнітивних процесів, когнітивних стилей та когнітивних упереджень.

Ключові слова. Когнітивні процеси, феномен індивідуалізації, когнітивні стилі, когнітивні упередження.

Постановка проблеми. У галузі когнітивної психології, мислення виступає як механізм створення нового уявного представлення. Такий процес обумовлює перебудову інформації в ході нелегкої взаємодії між уявними атрибутами судження, абстрагування, раціоналізації та розв'язання проблеми.

Вивчаючи механізми, що керують орієнтацією особи при розв'язанні розумових завдань, психологи зазначили присутність регулярних помилок у мисленні, або шаблонів, відхилень у судженнях індивідів. Ці спотворення є результатом дисфункціональних переконань в когнітивних схемах і були виявлені в процесі аналізу думок індивідів.

Постійні помилки в формулюванні суджень і прийнятті рішень особами, які можуть бути обумовлені когнітивними обмеженнями, мотиваційними факторами та/або адаптацією до соціального середовища, отримали назву «когнітивна ілюзія». Цей термін був вперше введений Канеманом і Тверським (Kahneman & Tversky, 1974).

У академічній психологічній літературі існують синоніми, які відображають схожі поняття, не забезпечуючи для них іншого тлумачення: «ілюзія мислення», «когнітивне спотворення», «когнітивне упередження», «когнітивна помилка» (Choi et al., 2007). Комплексність когнітивної природи помилки досить висока. Відомо, що уявлення людей про об'єктивну дійсність створюються у вигляді концепцій, абстрактних ментальних структур, що представляють різноманітні сфери людської діяльності. Людина мислить за допомогою цих понять, змішуючи їх і формуючи нові в ході мисленнєвого процесу.

Отже, у процесі когнітивної взаємодії з оточуючим світом, особа виконує певні дії ментальні або перцептивні, обробляючи та виражаючи їх у вигляді коректних чи некоректних інтуїтивних висновків, індуктивних розмірковувань, власних думок. Все це формує когнітивні структури, характерні для людей. Помилка в цьому контексті є висновком розумової обробки цих дій в понятійному просторі суб'єкта пізнання. Особа виконує дії з метою досягнення певного результату, але цей результат не завжди відповідає сподіванням. Таким образом, дія оцінюється як помилкова. Її помилковість визначається шляхом порівняння з правильним судженням або об'єктивними фактами. Некоректні висновки є вторинними, оскільки вони виникають внаслідок помилок при сприйнятті інформації, помилок під час автоматичних дій, помилок при ідентифікації об'єктів та явищ, помилок у ситуаціях вибору і т.д.

Немає сумнівів, що кожна людина, до певної міри, зазнає помилок при мисленні та організації інформації, відхиляючись від об'єктивного та «правильного» стандарту, приймаючи помилкові допущення. Це протиріччя привертає увагу дослідників, роблячи наші дослідження актуальними, примушуючи відповісти на питання: чи є ілюзія мислення показником недосконалості системи обробки інформації в системі людини, чи це просто невеликий побічний ефект адаптованих когнітивних механізмів.

Мета дослідження полягає у виокремленні загальних факторів, що формують індивідуальні особливості когнітивних процесів.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема індивідуальних особливостей когнітивного мислення та ілюзії мислення аналізується в роботах як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Варто відзначити роботи таких вчених, як Іванюта та Яницька (2020), Набочук (2022), Балашов (2020), Каламаж (2012), Choi (2007), Flavell (1993), Krause & Freund (2014), Nisbett Miyamoto (2005), Pohl Rüdiger (2022), Chapman (2001), Wessel et al. (2019). Зокрема, у роботах вітчизняних вчених, приділяється особлива увага таким феноменам, як метакогнітивні фактори, які створюють особливий контекст когнітивних трансформацій – це робота Балашова (2020), індивідуальні когнітивні стилі, що формують специфіку архітекtonіки когнітивного процесу в цілому – робота. Каламаж (2012), специфічні форми

когнітивних процесів, зокрема, візуальні – робота Іванюти та Яницької (2020), а також креативним аспектам когнітивних процесів – робота Набочук (2022).

Проблема індивідуалізації інтелектуальної діяльності та ширше когнітивної діяльності, активно розробляється у сучасній психології, зокрема, ведеться пошук способів максимально ефективного використання індивідуальних пізнавальних ресурсів (Каламаж, 2012).

Інтелектуальні можливості людини виявляються, перш за все, в тому, як вона сприймає, розуміє і пояснює навколишній світ, як і які рішення вона приймає залежно від бажаних способів пізнання, вибіркової у виборі інформації, її розуміння, переробки та використання, тобто особливості будови його когнітивної системи.

Когнітивна сфера людини є складним феноменом, взаємозв'язок окремих елементів якого ще не є до кінця дослідженим. З цього погляду найбільший інтерес представляє взаємозв'язок когнітивних стилів з типами розумової діяльності, які притаманні індивідам. Когнітивні стилі є одним із глобальних утворень когнітивної сфери і проявляються відповідно у пізнанні, поведінці, спілкуванні, навчанні та професійній діяльності.

Стилеві особливості пронизують усі рівні індивідуальності – від особливостей мозкового апарату до неусвідомлених механізмів захисту, специфіки характеру та спілкування. Однак, найбільш значущими є когнітивні стилі, які тісно пов'язані з когнітивною сферою людського життя. Ці стилі відображають специфічні риси інтелектуальної активності, в яку входять такі аспекти, як сприйняття, процес мислення та різного роду дії, що стосуються вирішення пізнавальних завдань.

Порівнюючи особистості з різними когнітивними стилями, можна отримати багатогранну картину відмінностей між ними, які також розкриваються у контексті виконання різноманітних видів діяльності. Вплив когнітивних стилів на пізнавальну сферу людини є доволі важливим і впливає на її успішність у різних сферах життя – про це свідчить робота з психологічної герменевтики (Problemy, 2004). Ці відмінності також представлені в роботі Flavell (1993) (див.табл.1)

Такі відмінності виявлено також і у особливостях розумової діяльності. Наведемо характеристику типів мислення, запропонованих Гергеном (1997).

Предметне-дійове мислення. Воно властиве людям справи. Вони схильні засвоювати інформацію через рухи. Зазвичай вони мають гарну координацію рухів. Їх руками створюється увесь предметний світ. Вони керують машинами, стоять біля верстатів, збирають комп'ютери. Без них неможливо реалізувати найблискупішу ідею. Це мислення важливе для спортсменів, танцюристів, артистів.

Абстрактно символічне мислення. Таким мисленням володіють багато вчених – фізики теоретики, математики, економісти, програмісти, аналітики. Вони можуть засвоювати інформацію за допомогою математичних кодів, формул та операцій, які не можна ні доторкнутися, ні уявити. Завдяки особливостям такого мислення на основі гіпотез створені різноманітні відкриття у всіх галузях науки.

Словесно-логічне мислення. Воно відрізняє людей із яскраво вираженим вербальним інтелектом. Завдяки розвиненому словесно-логічному мисленню людина може сформулювати свої думки та донести їх до інших.

Візуальне мислення. Таким мисленням володіють люди з художнім складом розуму – художники, поети, письменники, режисери. Архітектор, конструктор, дизайнер, художник, режисер повинні мати розвинене наочно-образне мислення.

Креативне, творче мислення. Це здатність мислити творчо, знаходити нестандартні розв'язання завдань. Це унікальна і нічим не замінна якість, що відрізняє талановитих людей у будь-якій сфері діяльності.

**Порівняльні характеристики когнітивних стилів
(Flavell, 1993)**

Когнітивний стиль	Визначення	Типові характеристики
Полезалежність – полenezалежність	Типи відображають ступінь диференційованості поля сприйняття (уміння при сприйнятті предмета виділити фігуру та фон), впливають на вигляд «Я-концепції», характер взаємодії з людьми тощо.	Залежні нездатні відокремити необхідну інформацію від «фонові», вони залежні від ситуації, мають нерозчленовані уявлення про себе та світ, успішні у спілкуванні. Незалежні легко відокремлюють суттєву інформацію від другорядної, не залежать від зовнішньої ситуації та думок, мають диференційовані уявлення про себе та світ
Підсилювачі – усереднювачі	Типи відображають обмеженість -широту еквівалентності понять, впливають на особливості побудови та класифікацію інформації	Підсилювачі націлені на сприйняття відмінностей між об'єктами. Усереднювачі націлені на знаходження подібності між об'єктами
Аналітики – синтетики	Типи відображають спосіб оперування інформацією для розуміння її сенсу	Аналітики аналізують, розбивають ціле на частини. Синтетики інтегрують, будують цілу частину
Імпульсивний – рефлексивний тип	Типи визначаються характером реагування у ситуації вирішення завдань	Імпульсивні навчаються методом проб та помилок, відрізняються швидкістю реакції, швидко приймають рішення. Рефлексивні вимагають часу на засвоєння та обробку інформації, починають діяти, внутрішньо сформулювавши гіпотезу, діють обережно, виважено

У контексті індивідуалізації, важливо відзначити, що людина, як така, має численні когнітивні навички мислення вищого рівня. Ці навички передбачають здатність міркувати та приймати рішення. Люди використовують їх щоденно для логічного розв'язання проблем та здійснення особистих виборів. Вперше цей тип мислення був описаний психологами Канеман і Тверські (1974). Вони назвали його «повільним» мисленням, оскільки воно потребує більше часу та енергії на обмірковування та їх застосування для вирішення проблеми. Вони стверджували, що цей тип мислення принципово відрізняється від того, що вони назвали «швидким» мисленням (яке використовує більша частина тваринного світу), і є більш автоматичним та інтуїтивним. Такий тип мислення призводить до «достатньо хороших» рішень.

Іншою важливою темою дослідження в обрії індивідуального виміру когнітивного мислення є когнітивні упередження. Саме вони зумовлюють схильність людини до застосування і продукування стереотипів. Такі упередження часто виникають підсвідомо, тому фокус когнітивних психологів у цій галузі полягає в тому, щоб допомогти виокремити та зрозуміти ці упередження, щоб мислити об'єктивніше. Психологи, які досліджують

когнітивну сферу, роблять наголос на значенні у контексті індивідуалізації когнітивних процесів різних типів упереджень (див рис.1.):

*Рис. 1. Типи когнітивних упереджень
(Pohl Rüdiger, 2022:104)*

В обрії співвідношення когніцій та упереджень необхідно відзначити, що їх природа значно складніша ніж просте протиставлення. Так, в роботі Bollas (2018) відзначено, що упередження є прихованими парадоксальними факторами створення позитивних когнітивних здібностей. Нелінійну, когерентну взаємодію між упередженнями та когнітивними здібностями також відзначив Maturana (2009).

Одним із особливо цікавих напрямків досліджень для когнітивних психологів є те, як когнітивне мислення можна використовувати для підтримки психічного здоров'я за допомогою когнітивно-поведінкової терапії (КПТ). Цей тип терапії може бути ефективним у лікуванні тривоги та депресії.

КПТ працює, допомагаючи людям ідентифікувати, розуміти та оскаржувати некорисні думки, а потім сприяє засвоєнню практичних стратегій, які дозволяють внести позитивні зміни у особисте життя. КПТ допомагає людям зрозуміти, як когнітивне мислення може вплинути на їхній настрій. КПТ розглядає мислення як будь-яку іншу звичку, на яку можна позитивно вплинути та змінити її.

По суті, когнітивні процеси – це те, що дозволяє нам думати, здобувати знання, запам'ятовувати, читати, бути уважними та приймати важливі рішення. Когнітивні процеси та навички життєво важливі для обробки нової інформації та забезпечення того, щоб мозок забезпечував розуміння світу і створював корисні сховища даних. Але ці процеси завжди мають індивідуальний вимір, корегуються та трансформуються відповідно особистісним атрибутам та нахилам, що вкрай важливо враховувати для одержання повної картини розгортання та функціонування когнітивних процесів в цілому.

Висновки і перспективи подальших розвідок. На нашу думку, слід відзначити ще один фундаментальний аспект проблеми. Домінуючою тенденцією у аналізі проблеми індивідуалізації когнітивних процесів (на що вказують відзначені у статті роботи вчених) є партикулярна експлікація загальних складових когнітивних процесів, когнітивних стилей та
Випуск 21, 2023. Збірник наукових праць РДГУ

когнітивних упереджень. Однак, сам феномен когніції є фундаментально нелінійним, таким, що самоорганізується, та багатовимірним. Таким чином, необхідним виміром цих процесів має бути складний когерентний зв'язок між загальними елементами когнітивних процесів, когнітивними стилями та когнітивними упередженнями. Такого ракурсу аналізу бракує у відзначених дослідженнях. Ба більше: когнітивні упередження розкриваються у виключно негативному контексті – але саме багатовимірний когерентний зв'язок усіх аспектів у контексті індивідуалізації когнітивних процесів неминуче передбачає інший ракурс, який не відриває, не протиставляє когнітивні упередження всьому комплексу когнітивних факторів, проте бачить в них прихований, але значущий сенс у контексті саморегуляції та саморозвитку когнітивних процесів (такий прихований сенс зазвичай визначається статутом упереджень як перетворених форм) (Балашов, 2020).

Таким чином, проблему індивідуалізації когнітивних процесів можна оцінити як таку, що є відкритою, та таку, що потребує інтегративного методу, який би враховував нелінійну, багатовимірну природу індивідуальних когнітивних процесів, які виходять на перший план у турбулентному світі VUCA. Отже, відкривається принципово нова перспектива дослідження індивідуалізації когнітивних процесів, що потребує визначення та поєднання різних методів, насамперед комплементарних нелінійній природі цього феномену.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Балашов Е.М. (2020) Метакогнітивний моніторинг саморегульованого навчання студентів: дис. ... докт. психол. наук. Острог. 496
- Іванюта О, Яницька О. (2020) Психологічний аспект сформованості візуального мислення у школярів підліткового віку. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ*, №15. 60 – 68.
- Каламаж Р. В. (2012) Когнітивно-стильовий вимір у психологічних дослідженнях. *Наукові записки НУОА. Серія «Психологія та педагогіка». Вип.20. Актуальні проблеми когнітивної психології*. Острог, 32-41.
- Набочук. О. Зміст домінуючих теорій творчості: до проблеми розвитку психології творчості в раціогуманістичній парадигмі. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ*, 2022, 18. С. 119 – 131.
- Проблеми психологічної герменевтики*. За ред. Чепелевої Н. В. К. : Міленіум, 2004. 276 с.
- Bollas K. *Meaning and Melancholia*. Routledge, 2018. 339 p.
- Chapman, L.J. (2001). Commentary on two articles concerning generalized and specific cognitive deficits. *Journal of Abnormal Psychology*, 11, 39-47.
- Choi I., Koo M., Choi J. (2007). Individual differences in Analytic Versus Holistic Thinking. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 33. № 5. P. 691–705.
- Flavell J. H. *Cognitive development*. NJ: Prentice-Hall, 1993. 423 p.
- Gergen, K.J. (1997). The place of the psyche in a constructed world. *Theory and Psychology*, Vol. 7, P.723–46.
- Kahneman, D., and Tversky, A. (1974). Subjective probability: A judgment of representativeness. *Cognitive Psychology*, 3, 430-454
- Krause, K., Freund, A. M. (2014). Delay or procrastination—A comparison of self-report and behavioral measures of procrastination and their impact on affective well-being. *Personality and Individual Differences*, 63, 75-80.
- Nisbett, R., Miyamoto, Y. (2005). The influence of culture: holistic versus analytic perception. *Trends in Cognitive Sciences*, 9. № 10, 467–473.
- Maturana U. *Sens of humanity*, Paperback, 2009. 294 p.
- Rüdiger, Pohl F. (2022). *Cognitive Illusions: Intriguing Phenomena in Thinking, Judgment, and Memory*, Routledge.

Wessel, J., Bradley, G. L., Hood, M. (2019). Comparing effects of active and passive procrastination: A field study of behavioral delay. *Personality and Individual Differences*, 139, 152-157.

REFERENCES

- Balashov, E. (2020). Metakognitivnyi monitorynh samorehuliovanoho navchannia studentis [Metacognitive monitoring of student self-regulated learning]. Dys. ... dokt. psykhol. nauk. Ostroh. [In Ukrainian].
- Ivaniuta, O., Yanytska, O. (2020). Psykholohichniy aspekt sformovanosti vizualnoho myslennia u shkoliariv pidlitkovoho viku [Psychological aspect of visual thinking formation among schoolchildren of teenage age]. *Psykholohiia: realnist I perspektyvy. Zbirnyk naukovykh prats RDHU*, 15, 60-68. [In Ukrainian].
- Kalamazh, R. V. (2012). Kohnityvno-styliyovi vymir u psykholohichnykh doslidzhenniakh [Cognitive-style dimension in psychological research]. *Naukovi zapysky NUOA. Seria "Psykholohiia I pedahohika"*, "Aktualni problem kohnityvnoi psykholohii, Vol. 20, 32-41. [In Ukrainian].
- Nabochuk, O. (2022). Zmist dominuvalnykh teorii tvorchosti: do problem rozvytku psykholohii tvorchosti v ratsiohumanistychnii paradyhmi [Content of the dominant theories of creativity: to the issue of the development of the psychology of creativity in the rational humanistic paradigm]. *Psykholohiia: realnist I perspektyvy. Zbirnyk naukovykh prats RDHU*, 18, 119-131. [In Ukrainian].
- Problemy psykholohichnoi hermenevtyky (2004). [Problems of psychological hermeneutics]. Edited by N. Chepeleva. Kyiv: Milenium. [In Ukrainian].
- Bollas K. Meaning and Melancholia. Routledge, 2018. 339 p. [in English].
- Chapman, L.J. (2001). Commentary on two articles concerning generalized and specific cognitive deficits. *Journal of Abnormal Psychology*, 11, 39-47. [in English].
- Choi I., Koo M., Choi J. (2007). Individual differences in Analytic Versus Holistic Thinking. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 33. № 5. P. 691–705. [in English].
- Flavell J. H. *Cognitive development*. NJ: Prentice-Hall, 1993. 423 p. [in English].
- Gergen, K.J. (1997). The place of the psyche in a constructed world. *Theory and Psychology*, Vol. 7, P.723–46. [in English].
- Kahneman, D., and Tversky, A. (1974). Subjective probability: A judgment of representativeness. *Cognitive Psychology*, 3, 430-454 [in English].
- Krause, K., Freund, A. M. (2014). Delay or procrastination—A comparison of self-report and behavioral measures of procrastination and their impact on affective well-being. *Personality and Individual Differences*, 63, 75-80. [in English].
- Nisbett, R., Miyamoto, Y. (2005). The influence of culture: holistic versus analytic perception. *Trends in Cognitive Sciences*, 9. № 10, 467–473. [in English].
- Maturana U. Sens of humanity, Paperback, 2009. 294 p. [in English].
- Rüdiger, Pohl F. (2022). *Cognitive Illusions: Intriguing Phenomena in Thinking, Judgment, and Memory*, Routledge. [in English].
- Wessel, J., Bradley, G. L., Hood, M. (2019). Comparing effects of active and passive procrastination: A field study of behavioral delay. *Personality and Individual Differences*, 139, 152-157. [in English].

PROBLEMS OF INDIVIDUALIZATION OF COGNITIVE PROCESSES

Oles Manyuk

PhD student at the Department of Psychology

National University of Ostroh Academy,
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0009-0003-7975-4832>

Eduard Balashov
Doctor of Psychological Sciences,
Professor at the Department of Psychology
National University of Ostroh Academy
<https://orcid.org/0000-0002-6486-0494>

DOI <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i21.349>

Abstract. *The article provides a theoretical analysis of the main constructs and models of cognitive processes. It is considered that in the field of cognitive psychology, thinking acts as a mechanism for creating a new imaginary representation. Such a process determines the restructuring of information in the course of a difficult interaction between the imaginary attributes of judgment, abstraction, rationalization and problem solving. Studying the mechanisms that control a person's orientation when solving mental tasks, psychologists noted the presence of regular errors in thinking, or patterns, deviations in the judgments of individuals. It has been outlined that cognitive processes and skills are vital for processing new information and ensuring that the brain makes sense of the world and creates useful stores of data. But these processes always have an individual dimension, are adjusted and transformed according to personal attributes and inclinations, which is extremely important to take into account in order to obtain a complete picture of the deployment and functioning of cognitive processes as a whole. The main components of the architecture of thinking in the context of their systemic connections are defined. It has been demonstrated that the cognitive sphere of a person is a complex phenomenon, the interrelationship of individual elements of which has not yet been fully explored.*

From this point of view, the relationship between cognitive styles and the types of mental activity inherent in individuals is of greatest interest. Emphasis is placed on the fact that cognitive styles are one of the global formations of the cognitive sphere and are manifested, respectively, in cognition, behavior, communication, learning and professional activity. Structural relations between cognitive processes and the effects of cognitive aberrations are also noted. Identified problems of individualization of cognitive processes as a multifactorial phenomenon. The dominant trend in the analysis of the problem of individualization of cognitive processes (which is indicated by the works of scientists noted in the article) is the particular explanation of the general components of cognitive processes, cognitive styles, and cognitive biases. However, the phenomenon of cognition itself is fundamentally non-linear, self-organizing, and multidimensional. Thus, a necessary dimension of these processes should be a complex coherent relationship between common elements of cognitive processes, cognitive styles, and cognitive biases.

The prospects of researching the phenomenon of individualization in the context of cognitive processes are indicated. It was also noted that the fundamental unsolved problem is the clarification of the coherent relationship between cognitions and prejudices, however, that the dominant trend in the analysis of the problem of individualization of cognitive processes (as indicated by the works of scientists noted in the article) is the particular explanation of the general components of cognitive processes, cognitive styles and cognitive prejudices.

Key words: *cognitive processes, the phenomenon of individualization, cognitive styles, cognitive biases.*

Стаття надійшла до редакції 1.09.2023

УДК 159.9.07+316.6

Nazarevich Victoria Associate Professor of the
Rivne State University of Humanities
Department of The Developmental and Educational Psychology
<https://orcid.org/0000-0002-0111-7070>DOI <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i21.350>

SCIENTIFIC METHODS OF STUDYING OSTRACISM IN EDUCATIONAL COMMUNITY

Abstract. *Despite ostracism being a common experience among pupils and students worldwide, there is a lack of research in the field of psychology in Ukraine that is focused on developing practical and reliable methods of exploring the phenomenon of ostracism in the educational environment. At the same time, scientific methods are the only tools that allow us to explore any causality between researched phenomena and prove the reliability of any research findings. Therefore, scientific methods are a crucial element of studying any topic in the scientific field.*

Consequently, the present article focuses on scientific methods that can be used when exploring the phenomenon of ostracism in an educational environment. The discussed scientific methods can also be employed by school personnel to increase awareness and detection of ostracism in an educational environment. It was also proposed that the questionnaires on the experience of ostracism should be filled out by ostracizers, targets of ostracism, and other members of the educational environment who have neither conducted any acts of ostracizing behavior nor have experienced it.

Key words: *ostracism, scientific methods, research methods for studying ostracism in an educational environment, ostracism prevention.*

Problem's statement. Analysis of recent research and publications. Ostracism is excluding an individual or a group from establishing relationships with other individuals or groups (Blackhart et al., 2009; Leary, 2005). Social rejection and xenophobia are believed to be somewhat related to the ostracism phenomenon. Social rejection is, consequently, a concept that describes situations when a person is rejected when trying to establish social contact with others (Twenge et al., 2001), and xenophobia is defined as a strong intolerance of anything that is perceived as foreign or strange. Previously conducted research proves that ostracism significantly negatively affects all participants in the educational process (Hitlan et al., 2006; Jones et al., 2009; Jahanzeb et al., 2018). However, the rates of ostracizing behavior remain high (Eisenberger et al., 2003; Gunnar et al., 2003; Williams, 2007).

The results of the research and their discussion. Therefore, it is essential not only to explore reliable scientific methods used for studying ostracism by researchers but also to explore the methods that can be employed by school personnel. School personnel may use such methods to detect any acts of ostracizing behavior among pupils or students for later preventive and remedial actions to be undertaken. Such methods include observation, questionnaires, and interviews. Admittedly, ostracizing behavior is any action that aims to ignore, exclude, or reject other individuals. There are many potential causes of ostracizing behavior, including such personality traits of an ostracizer as hyper-competitiveness, excessively high self-esteem, a trait of hostility, a high level of the state, and trait anxiety. After analyzing the existing theoretical resources and

research on the topic of ostracism, the three main directions of detecting and exploring ostracism in the educational environment have been devised:

Preconditions for ostracizing behavior: it was revealed that ostracized individuals frequently hold the following personal characteristics

- Low level of prosocial behavior
  - High level of aggressive or violent behavior
  - High level of impulsiveness and inattentiveness
  - High level of social anxiety
1. Reasons behind tendencies for ostracizing behavior can be divided into exogenous (anything that is related to the particular social group that the ostracized individual belongs to) and endogenous factors (any personal characteristics of the ostracized individual) (Wixted, 2004). The endogenous factors may include (Masten et al., 2011):
    - The negative self-image that leads to constant doubts and disbeliefs of ostracized individuals that they can be perceived as someone who possesses positive character traits
    - Negativity bias that results in the subjective absence of any positive experiences
    - Faulty generalization of any social experiences resulting in the lack of social interactions
    - Disability to alter one's behavior in correspondence with the reactions of other members of the social environment
  2. Behavior changes that may manifest as a result of experiencing ostracism
    - Low mood when in class
    - Excessive secretiveness, shyness, and unwillingness to share any personal information (Leary, 2005)
    - Unwillingness to communicate with friends and family
    - Avoidance of any kinds of social gatherings
    - A drastic decrease in academic performance
    - Change in eating and sleeping habits
    - Mood swings
    - Avoidance of any conversation about a school/college/university

Next, the scientific methods that may be used to detect any ostracizing tendencies will be discussed.

1. Observation – a time-requiring process that enables receiving qualitative and quantitative data about the phenomenon of ostracism. In the process of observation, one must focus on:

- The behavior of the observed individual/individuals, their reactions to different situations; the social norms of the group they belong to, including the norms of welcoming or excluding someone from the group; any situations or factors that provoke and reinforce the ostracizing behavior
- Both verbal and non-verbal communication of the observed individual/individuals; the communication patterns they follow inside and outside the group; their experiences with using different sources of information
- Any acts of ostracizing behavior
- Xenophobia – fear of strangers or foreigners, people of distinct religious or political opinions (Fisher et al., 2018)

- Social rejection – the situation when a person is rejected when trying to establish social contact with others
- Victimization – the state or process of being a target of the aggressive behavior of peers. It is closely connected to ostracism and abuse.
- Bullying – the activity of repeated, aggressive behavior intended to hurt another individual physically, mentally, or emotionally. A bully may hold a higher social or power status.
- Social exclusion – is a purposeful act of excluding a member from the group based on their inability to follow group norms. Making a group more stable and increasing social unity among its members are the goals behind social exclusion.
- Rumor - a form of a statement whose veracity is not confirmed. Rumors may be used to decrease the anxiety of the individual who is starting them or actively spreading them among others.

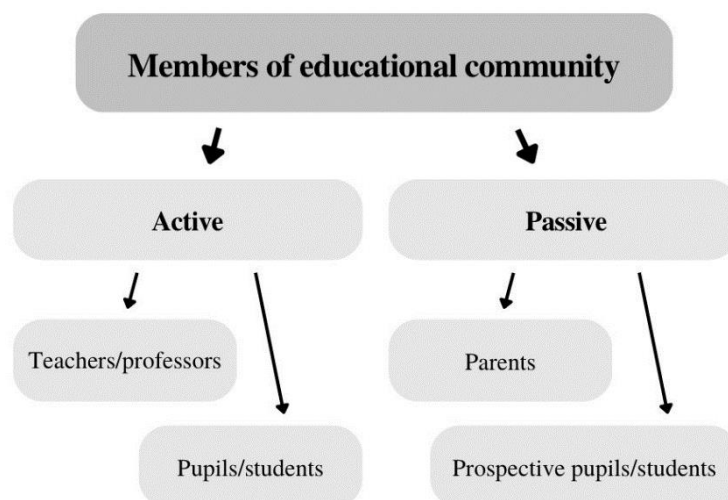
2. A questionnaire is a research instrument that is used to gather information from respondents (members of the educational environment) in a written form. The questionnaire will, therefore, hold questions about the experience of ostracism among respondents. It is vital to devise different questionnaires for ostracizers, targets of ostracism, and other members of the educational environment (so-called, neutral members).

- Ostracized individuals are those who are ostracized. Ostracized individuals demonstrate a decrease in mental health.
- Ostracizers – pupils or students that ostracize other group members. They usually demonstrate high rates of violent behavior and self-harm behavior.
- Neutral members – pupils or students who try not to be involved in any situation that they perceive as potentially conflicting

3. Interview – is a verbal form of gathering information about the phenomenon or event (ostracizing behavior). It is vital to interview not only pupils/students but other “active” and “passive” members of the educational community (Figure 1).

Figure 1

Members of the educational community

To address the existing problem of ostracism in an educational environment and prevent any ostracizing behavior in the future, teaching personnel and school mental health professionals should organize their work activities in three directions:

1. Educational: creating and running the educational program; devising more efficient assessment tools; creating more effective teaching strategies and techniques; adding educational materials on the importance of tolerance in human relationships to the educational program
2. Integrative: improving pupils' conflict management and self-regulation skills, as well as building their tolerance for others
3. Practical: creating a safe, educational environment that promotes tolerance and respect; creating opportunities for children to practice their patience and respect for others (Науменко, Святенко, 2009).

Conclusions and perspectives of further research. Observations, questionnaires, and interviews are methods of choice when studying the phenomenon of ostracism. They may be used by researchers and school personnel alike. The rapid detection of ostracizing behaviors in the educational environment makes it easier to address the problem. When conducting an observation, one must focus on the behavior of the observed individual, their verbal and non-verbal communication patterns within and outside the group, and the existence of any phenomena similar to ostracism (xenophobia, social rejection, victimization, bullying, social exclusion, rumors). It was also stated that ostracizers, targets of ostracism, and so-called neutral members should complete questionnaires.

Pupils/students, teachers/professors, and parents should be interviewed about their experience of ostracism in an educational environment. To address the problem of ostracism in the educational environment teaching personnel and school mental health professionals should organize their activities in three directions: educational, integrative, and practical.

Therefore, while ostracism in the educational environment is one of the biggest challenges of the 21st century that has a significant harmful effect on the mental health of all participants of the educational process, the early detection of existing ostracizing behavior in an educational environment and further scientific researches on the topic of ostracism for its more profound understanding are the keys to solving the issue. The discussed scientific methods will become helpful for both these activities.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Науменко, Л. Ю., Святенко Т.В. (2009). Виховна робота по запобіганню ізоляціонізму та ксенофобії серед студентів Дніпропетровської державної медичної академії. *Медичні Перспективи*, 4, 12–16.
- Blackhart, G. C., Nelson, B., Knowles, M. L., & Baumeister, R. F. (2009). Rejection Elicits Emotional Reactions but Neither Causes Immediate Distress nor Lowers Self-Esteem: A Meta-Analytic Review of 192 Studies on Social Exclusion. *Personality and Social Psychology Review*, 13(4), 269–309. <https://doi.org/10.1177/1088868309346065>
- Fisher, A. J., Medaglia, J. D., & Jeronimus, B. F. (2018). Lack of group-to-individual generalizability is a threat to human subjects research. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 115(27). <https://doi.org/10.1073/pnas.1711978115>
- Gunnar, M. R., Seban, A. M., Tout, K., Donzella, B., & Van Dulmen, M. H. M. (2003). Peer rejection, temperament, and cortisol activity in preschoolers. *Developmental Psychobiology*, 43(4), 346–368. <https://doi.org/10.1002/dev.10144>
- Hitlan, R. T., Clifton, R. J., & DeSoto, M. C. (2006). Perceived Exclusion in the Workplace: The Moderating Effects of Gender on Work-Related Attitudes and Psychological Health. *North American Journal of Psychology*, 8(2).

- Jahanzeb, S., Fatima, T., & Malik, M. A. (2018). Supervisor ostracism and defensive silence: a differential needs approach, 27, 430 - 440. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 27, 430–440.
- Jones, E., Carter-Sowell, A. R., Kelly, J. R., & Williams, K. D. (2009). 'I'm Out of the Loop': Ostracism Through Information Exclusion. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(2), 157–174. <https://doi.org/10.1177/1368430208101054>
- Leary, M. R. (2005). Varieties of interpersonal rejection. *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, 1, 35–51.
- Masten, C. L., Morelli, S. A., & Eisenberger, N. I. (2011). An fMRI investigation of empathy for 'social pain' and subsequent prosocial behavior. *NeuroImage*, 55(1), 381–388. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2010.11.060>
- Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice, D. M., & Stucke, T. S. (2001). If you can't join them, beat them: Effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 1058–1069. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.6.1058>
- Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58(1), 425–452. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.58.110405.085641>
- Wixted, J. T. (2004). *Stevens' Handbook of Experimental Psychology, Methodology in Experimental Psychology*. John Wiley & Sons.

REFERENCES

- Naumenko, L. Yu, Sviatenko T.V. (2009). Vykhovna robota po zapobihanniu izoliatsionizmu ta ksenofobii sered studentiv Dnipropetrovskoi derzhavnoi medychnoi akademii [Educational work to prevent isolationism and xenophobia among students of the Dnipropetrovsk State Medical Academ]. *Medychni Perspektyvy*, 4, 12–16. [in Ukrainian]
- Blackhart, G. C., Nelson, B., Knowles, M. L., & Baumeister, R. F. (2009). Rejection Elicits Emotional Reactions but Neither Causes Immediate Distress nor Lowers Self-Esteem: A Meta-Analytic Review of 192 Studies on Social Exclusion. *Personality and Social Psychology Review*, 13(4), 269–309. <https://doi.org/10.1177/1088868309346065> [in English].
- Fisher, A. J., Medaglia, J. D., & Jeronimus, B. F. (2018). Lack of group-to-individual generalizability is a threat to human subjects research. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 115(27). <https://doi.org/10.1073/pnas.1711978115> [in English].
- Gunnar, M. R., Seban, A. M., Tout, K., Donzella, B., & Van Dulmen, M. H. M. (2003). Peer rejection, temperament, and cortisol activity in preschoolers. *Developmental Psychobiology*, 43(4), 346–368. <https://doi.org/10.1002/dev.10144> [in English].
- Hitlan, R. T., Clifton, R. J., & DeSoto, M. C. (2006). Perceived Exclusion in the Workplace: The Moderating Effects of Gender on Work-Related Attitudes and Psychological Health. *North American Journal of Psychology*, 8(2). [in English].
- Jahanzeb, S., Fatima, T., & Malik, M. A. (2018). Supervisor ostracism and defensive silence: a differential needs approach., 27, 430 - 440. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 27, 430–440. [in English].
- Jones, E., Carter-Sowell, A. R., Kelly, J. R., & Williams, K. D. (2009). 'I'm Out of the Loop': Ostracism Through Information Exclusion. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(2), 157–174. <https://doi.org/10.1177/1368430208101054> [in English].
- Leary, M. R. (2005). Varieties of interpersonal rejection. *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, 1, 35–51. [in English].
- Masten, C. L., Morelli, S. A., & Eisenberger, N. I. (2011). An fMRI investigation of empathy for 'social pain' and subsequent prosocial behavior. *NeuroImage*, 55(1), 381–388. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2010.11.060> [in English].

- Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice, D. M., & Stucke, T. S. (2001). If you can't join them, beat them: Effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 1058–1069. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.6.1058> [in English].
- Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58(1), 425–452. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.58.110405.085641> [in English].
- Wixted, J. T. (2004). *Stevens' Handbook of Experimental Psychology, Methodology in Experimental Psychology*. John Wiley & Sons. [in English].

МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ОСТРАКІЗМУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Вікторія Назаревич,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0002-0111-7070>

DOI <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i21.350>

Анотація. Незважаючи на те, що остракізм є поширеним явищем серед учнівської та студентської молоді в усьому світі, в Україні бракує досліджень у галузі психології, спрямованих на розробку практичних та надійних методів дослідження явища остракізму в освітньому середовищі. Водночас, наукові методи вивчення ознак остракізму є єдиним інструментарієм, який дозволяє дослідити будь-які причинно-наслідкові зв'язки між досліджуваними явищами та довести достовірність будь-яких результатів дослідження. Тому науковий аналіз суб'єктів є важливим елементом вивчення будь-якої теми в науковій сфері. Отже, ця стаття присвячена науковим методам, які можуть бути використані при дослідженні явища остракізму в освітньому середовищі.

Розглянуті підходи аналізу остракізму в освітньому середовищі і також можуть бути використані психологами закладів освіти для підвищення обізнаності та виявлення остракізму в освітньому середовищі. Також було запропоновано, форми анкетного вивчення явищ остракізму. Так емпіричний досвід вивчення розкрито в анкетах остракізму, що були заповнювали остракізаторам, об'єктам остракізму та інші суб'єктам освітнього середовища, та тим учням які не здійснювали жодних актів остракізуючої поведінки і не зазнали її.

Ключові слова: остракізм, наукові методи, методи дослідження остракізму в освітньому середовищі, профілактика остракізму.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2023 р.

УДК: 159.922.8:159.942.4

Руденко Наталія

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри дошкільної педагогіки і психології
та спеціальної освіти імені проф. Т.І. Поніманської
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0002-1927-7742>

Назарець Людмила

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0001-5758-309X>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.353>

АНАЛІЗ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДЛІТКІВ

***Анотація.** У статті проаналізовано поняття «етнічність», «етнічна самосвідомість», «ідентичність», «етнічна ідентичність», «етнічна толерантність». Описано типи етнічної ідентичності: етніцизм, етнічна індиферентність, позитивна етнічна ідентичність, етнотолерантність, етноізоляціонізм, етнофанатизм. Розглянуто концепції розвитку усвідомлення дітьми власної належності до етнічної групи. Здійснено аналіз психологічної, антропологічної та соціологічної літератури з проблеми формування національної самосвідомості, етнічної толерантності особистості. Показано, що етнічна толерантність є специфічною рисою національного характеру, духу народів, невід'ємним елементом структури менталітету.*

Виявлено, що етнічна ідентичність, як результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника певного етносу притаманна більшості підлітків експериментальної вибірки. 99 % опитаних учнів мають високі показники приналежності до української нації. У 98 % респондентів визначено нормальний рівень етнічної ідентичності і толерантності. Підлітки використовують типові для своєї етнічної групи способи поведінки, бажають зберігати українську мову і звичаї свого народу. У більшості респондентів переважає позитивна етнічна ідентичність – це поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів.

*Результати статистичної обробки даних за допомогою *t*-критерія Стюдента показали, що не існують статеві відмінності ($\alpha=0,05$) у показниках таких шкал методики «Етнічна ідентичність», як «Відчуття приналежності до своєї етнічної групи», «Значення етнічної приналежності». Існують статеві відмінності ($\alpha=0,05$) у таких показниках шкали методики «Етнічна ідентичність», як «Оцінка взаємин більшості та меншості».*

***Ключові слова:** ідентичність, етнічна ідентичність, толерантність, етнічна толерантність, підлітковий вік.*

Постановка проблеми. Формування у підлітків етнічної ідентичності є проблемою державної ваги і національної безпеки з огляду на військовий стан в Україні. Виклики, перед якими стоїть наша країна, як то: відстоювання власної територіальної цілісності, зростання ролі власної причетності та відповідальності за долю України вимагають уваги до виховання підростаючого покоління.

Актуальність формування етнічної ідентичності української молоді обумовлена необхідністю осягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної автентичності. Водночас, формування національно-культурної ідентичності має здійснюватися на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на теренах України і спрямовуватися на згуртування української нації, створення сприятливих умов для її розвитку.

В першу чергу це стосується молодих людей, які в сучасному суспільстві шукають нові основи, орієнтири, ідеали. Суспільство обрало одним з напрямків формування таких орієнтирів виховання, яке включає розвиток національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю Батьківщини та інші складові. Але й досі залишаються відкритими питання стосовно того, яким чином відбувається формування національної самосвідомості, етнічної толерантності молодого людини.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Аналіз джерел показав, що починаючи з 1980-х років у етнопсихологічній науці поряд із термінами «етнос» та «етнічна свідомість» з'являються такі нові терміни як «етнічність», «етнічна ідентичність», які були поширені у працях антропологів та соціологів.

Етнічна ідентичність означає одну з форм самосвідомості індивіда чи групи людей, що ґрунтується на відчутті ними своєї належності до певної етнічної спільності. Фундаментом етнічної ідентичності є закорінена в історичній пам'яті сукупність антропологічних та культурно-символічних ознак (спільність походження, мова, територія проживання, релігія, звичаї, традиції тощо) (Нагорна, 2005).

У вітчизняній етнології терміни «етнічність» та «етнічна ідентичність» найчастіше використовуються як взаємозамінні і означають «народ як національну спільність», розуміються як національність (в сенсі національної приналежності) і національна ідентичність (в сенсі ідентифікації себе з певним народом).

Найчастіше термін «етнічність» в західній науці вживають політологи, коли мова заходить про наполегливу і виразну самоідентифікацію, засновану на етнічній належності, і про конфлікти на етнічному ґрунті. Цей термін розглядали такі зарубіжні дослідники як Парсонс, Хобсбаум, Рігс, Мест, Вос, Енлоу, Фріман, Романуцці-Росс, Барт та ін.

Поняття «етнічна самосвідомість» визначається як усвідомлення народом у цілому та кожною особистістю, яка складає народ, своєї належності до певного етносу, що базується на спільності мови, культури, історичної долі та визнанні особливих специфічно-історичних рис свого народу. Отже, головними ознаками етнічної самосвідомості є усвідомлення: етнічної спільності, особливих етнопсихологічних рис, особливої етнічної культури. А також: соціально-моральна самооцінка, етнічна самоідентифікація. Етнічна самосвідомість є одним з головних наслідків об'єднувачих процесів (Махній, 2015).

У науці термін «ідентичність» (від лат. *identicus* — тотожність) виражає ідею постійності, тотожності, спадкоємності індивіда і його самосвідомості (Ідентичність, 2023). Поняття «ідентичність» спочатку з'явилося в психіатрії в контексті вивчення феномена «кризи ідентичності», що описує стан психічних хворих, які втратили уявлення про самих себе і послідовності подій свого життя. Американський психоаналітик Еріксон переніс його в психологію розвитку, показавши, що криза ідентичності є нормальним явищем розвитку людини. У період юності кожна людина так чи інакше переживає кризу, пов'язану з необхідністю самовизначення, у вигляді цілої серії соціальних і особистісних виборів та ідентифікацій. Якщо юнакові (юнці) не вдається своєчасно вирішити ці завдання, у нього формується неадекватна ідентичність (Ідентичність, 2023).

Дослідженням ідентичності займалися такі соціальні психологи як Мід, Кулі, які розглядали ідентичність як результат і умову інтеракції. Приблизно в 70-х роках сформувалась теорія соціальної ідентичності. Сутність, критерії становлення та фактори

розвитку ідентичності в різні часи досліджували Ватерман, Еріксон, Маттерсон, Салліван, Фройд, Фромм та ін. (Карпенко, 2022).

Тешфел та Тернер висувають загальний психологічний принцип, згідно якого специфіка групової категоризації полягає у тому, що групова ідентифікація безпосередньо пов'язана з іншим когнітивним процесом – диференціацією категоризованих груп. Модель двох вимірів ідентичності Беррі передбачає, що етнічні ідентичності зі своєю та чужою етнічними групами можуть існувати незалежно одна від одної. Члени етнічної групи можуть мати як сильну, так і слабку ідентифікацію і зі своєю групою, і з групою домінуючої більшості (Карпенко, 2022).

Мета статті: здійснити психологічний аналіз особливостей проявів етнічної ідентичності та етнічної толерантності сучасних підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етнічна ідентичність — відчуття належності до певної етнічної спільноти, однакової з іншими її членами внаслідок спільності історичної пам'яті, спогадів про єдиних предків та емоційних зв'язків з батьківщиною, а також спільності основних компонентів культури, що звичайно виявляється у солідарності з членами цієї спільноти (Махній, 2015).

Це стан процесу ідентифікації особи (на певний момент часу), яка крім власної індивідуальної неповторності усвідомлює свою належність до певної культурної спільноти і пов'язана з нею почуттям солідарності через спільні цінності та погляди.

Явище етнічної ідентичності може мати як індивідуальні, так і колективні форми. Колективна етнічна ідентичність відображає спільність культурних компонентів протягом життя багатьох поколінь, створює чуття неперервності при змінах поколінь у даній етнічній спільноті.

Виділяють такі типи етнічної ідентичності: 1. *Етнонігілізм* – одна з форм гіпоідентичності, що являє собою відхід від власної етнічної групи. 2. *Етнічна індиферентність* – розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності. 3. *Норма (позитивна етнічна ідентичність)* – поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. У поліетнічному суспільстві позитивна етнічна ідентичність має характер норми і властива переважній більшості. Вона задає такий оптимальний баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умову самостійності і стабільного існування етнічної групи, з іншого – як умову мирної міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі. 4. *Етноегоїзм* – даний тип ідентичності може виражатися в нешкідливій формі на вербальному рівні як результат сприйняття через призму конструкту «мій народ», але може припускати, наприклад, напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп або визнання за своїм народом права вирішувати проблеми за «чужий» рахунок. 5. *Етноізоляціонізм* – переконаність у перевазі свого народу, визнання необхідності «очищення» національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбних союзів, ксенофобія. 6. *Етнофанатизм* – готовність йти на будь-які дії в ім'я так чи інакше зрозумілих етнічних інтересів, аж до етнічних «чисток», відмови іншим народам у праві користування соціальними привілеями та ресурсами, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв у боротьбі за благополуччя свого народу (Седих, 2015).

Концепція розвитку усвідомлення дітьми власної належності до етнічної групи вперше була обґрунтована Піаже (Савицька, Співак, 2011). Швейцарський дослідник проаналізував дві сторони одного процесу: 1) формування поняття «батьківщина»; 2) формування образу «інших країн» та «іноземців».

Розвиток етнічної ідентичності розглядався Піаже у вигляді створення когнітивної моделі. Проявами знань про етнічні явища виступали етнічні почуття. Науковець виділив три етапи становлення етнічної ідентичності:

- у 6-7 років дитина набуває перші фрагментарні та несистематичні знання про власну етнічну належність. Найважливішими у цьому віці є сім'я та безпосереднє соціальне оточення, а не етнічна група або країна.

- у 8-9 років дитина чітко диференціює себе зі своєю етнічною групою, висуває підстави для ідентифікації - національність батьків, рідну мову, місце проживання. На цьому етапі зароджуються національні почуття.

- в молодшому підлітковому віці (10-11 років) етнічна ідентичність формується у повному обсязі, а саме, з-поміж особливостей різних народів дитина виділяє унікальність історії, специфіку традиційної побутової культури (Шатинська, 2014 : 23).

Етнічна ідентичність є набутою, а не вродженою якістю. Основними чинниками розвитку етнічної ідентичності в індивіда є: 1) особливості етнічної соціалізації в сім'ї, школі, найближчому соціальному оточенні; 2) специфіка етноконтактного середовища (етнічна гомо/гетерогенність); 3) статусні відносини між етнічними групами.

У науковій літературі ми знайшли підтвердження думки про те, що «позитивна етнічна ідентичність є основою етнічної толерантності» (Руденко, 2015).

Толерантність (від лат. *tolerantia* – стійкість, витривалість, терпимість.) – термін, що означає терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки і звичаїв. Протилежністю толерантності є нетерпимість (Кобзар, 2023)

Сам термін толерантність формувався протягом багатьох століть. Ідея толерантності виникла ще в давній античності і спочатку існувала як вирішення проблеми ставлення до релігійних меншин (Молчанова, 2013).

Філософський аспект поняття толерантності трактується науковцями в таких можливих способах розуміння:

– «толерантність як байдужість», припускає існування думок, істинність яких ніколи не може бути доведена (релігійні погляди, специфічні цінності різних культур, особливі етнічні вірування і переконання та ін.);

– «толерантність як неможливість взаєморозуміння», обмежує прояв терпимості повагою до іншого, якого разом з тим зрозуміти неможливо і з яким неможливо взаємодіяти;

– «толерантність як поблажливість» має на увазі привілейоване у свідомості людини положення своєї власної культури, тому всі інші оцінюються як слабші: їх можна терпіти, але при цьому одночасно і зневажати;

– «терпимість як розширення власного досвіду і критичний діалог» дозволяє не тільки поважати чужу позицію, але й змінювати свою в результаті критичного діалогу (Молчанова, 2013).

Толерантність – терпимість до чужих поглядів, вірувань, політичних уподобань та позицій, поведінки тощо. Толерантність містить у собі риси, які сприяють мирному вирішенню конфліктів: почуття єдності в різноманітті, патріотизм, пошук компромісів, громадянський настрій, поважне ставлення до інших людей, особиста відповідальність (перед родиною, членами громади, державою), готовність вислуховувати думку інших, повага до прав інших осіб, самодисципліна (добровільне виконання законів і правил), широкий світогляд. У соціально-культурному плані етнічна або національна толерантність трактується як «специфічна риса національного характеру, духу народів, що є невід'ємним елементом структури менталітету, що орієнтується на терпимість» (Руденко, 2015).

Формування почуття толерантності розпочинається із намагання обмежити агресію, перетворити ортодоксальність на терпимість, навчити людину жити у світі собі подібних, що не схожі на неї і при цьому почувати себе комфортно. На ґрунті толерантності формується система цінностей, центром якої є Всесвіт, людство у цілому, загальнокультурні смисли (космополітизм). Останній також постає у двох виявах: позитивному (діалогічна відкритість) та негативному (конформізм, індиферентність, пасивна лояльність, байдужість, готовність піддатися асиміляції, «безрідна» маргінальність). Основою толерантного ставлення до

людства є позитивна етнічна ідентичність, в структурі якої позитивний образ власної етнічної групи співіснує з позитивним ціннісним ставленням до інших етнічних груп.

В ході емпіричного дослідження нами була використана методика «Етнічна ідентичність», що дозволяє визначити самоідентифікацію через усвідомлення особливостей власної етнічної групи і суб'єктивного значення для людини власної належності до даної етнічної групи. Рівень етнічної ідентичності за даною методикою визначався за трьома показниками: 1) почуття приналежності до етнічної групи (підвищене почуття приналежності (гіперідентичність); нормальна ідентичність; знижене почуття приналежності (гіпоідентичність); 2) значення етнічної приналежності (дуже значуща етнічна приналежність; низьке значення етнічної приналежності); 3) оцінка взаємин етнічного оточення (етнічна більшість (корінне населення) повинно домінувати; рівність у відносинах етнічної більшості і меншості; етнічна більшість (корінне населення) не повинно мати жодних переваг).

З метою визначення етнічної толерантності у полікультурному регіоні методом актуалізації соціально – перцептивного образу у міжкультурній взаємодії нами була використана методика «Етнічна толерантність». Рівень етнічної толерантності визначається в трьох вимірах:

1. Ступінь етнічної толерантності визначалась на основі наступних критеріїв: установка на етнічну толерантність, рівень «негативізму» у ставленні до власної та інших етнічних груп, рівень порогу емоційного реагування на інше етнічне оточення, ступінь вираження агресивних та ворожих реакцій у ставленні до інших груп.

2. Ступінь потреби в етнічній приналежності визначалась як:

- висока потреба в етнічній приналежності («етноафіліативні тенденції»);
- низька потреба в етнічній приналежності («анти – афіліативні тенденції»).

3. Орієнтація на збереження етнічних та культурних традицій визначалась на основі наступних критеріїв: ступінь включення в національно – культурні об'єднання, їх роль у формуванні позитивної етнічної ідентичності та етнічної толерантності.

Експериментальне дослідження особливостей етнічної ідентичності та толерантності підлітків проводилось у Рівненському ліцеї № 19 у I семестрі 2022 – 2023 навчального року. В опитуванні взяли участь 80 учнів (37 осіб чоловічої статі і 43 особи жіночої статі). За методикою «Етнічна ідентичність» ми визначили самоідентифікацію учнів через усвідомлення особливостей власної етнічної групи і суб'єктивного значення для опитаних власної належності до етнічної групи. Кількісні результати дослідження подано в таблиці 1.

Таблиця 1

**Результати дослідження етнічної ідентичності підлітків
(за методикою «Етнічна ідентичність»)**

Шкали методики «Етнічна ідентичність»	Рівні розвитку етнічної ідентичності (у %) (вбірка підлітків 13-14 років, N=80)		
	високий рівень	середній рівень	низький рівень
Відчують приналежність до своєї етнічної групи	1	98	1
Значення етнічної приналежності	99	-	1
Оцінка взаємин більшості та меншості	24	76	-

За результатами методики «Етнічна ідентичність» для учнів найважливішим є показник «Значення етнічної приналежності». Дуже значуща етнічна приналежність є важливою для

99 % опитаних учнів (79 учнів). Відповідно, низьке значення етнічної приналежності характерно лише для однієї дівчини (1 %).

Такі показники етнічної ідентичності за шкалами «Відчуття приналежності до своєї етнічної групи» і «Оцінка взаємин більшості і меншості» для більшості опитаних учнів визначені на середньому рівні. У 98 % опитаних респондентів (78 учнів) визначено нормальний рівень ідентичності. У одного хлопця визначено підвищене почуття приналежності (гіперідентичність) і ще у одного – знижене почуття приналежності (гіпоідентичність).

Що стосується показників за шкалою «Оцінки взаємин більшості і меншості», то 76 % опитаних (61 учень) виступають за рівність у відносинах етнічної більшості і меншості. Жоден з опитаних не вважає, що етнічна більшість (корінне населення) не повинно мати жодних переваг, а 24 % опитаних (19 учнів) вважають, що етнічна більшість (корінне населення) повинно домінувати.

Для 79% опитаних підлітків (63 учні) такий показник етнічної ідентичності як «Значення етнічної приналежності» був визначений як найважливішим, а власна належність до етнічної групи набувала суб'єктивного значення. Тобто у даних учнів виражена дуже значуща етнічна приналежність. Для 21 % опитаних (17 учнів) важливою є оцінка взаємин етнічного оточення (тобто оцінка стосунків етнічної більшості і меншості). Показник відчуття приналежності до певної етнічної групи, тобто самоідентифікація через усвідомлення особливостей власної етнічної групи, не є важливою для опитаних учнів.

Таблиця 2

Показники розподілу вибірки за рівнем сформованості етнічної ідентичності у чоловічій і жіночій підліткових вибірках (за методикою «Етнічна ідентичність»)

Шкали методики «Етнічна ідентичність»	Рівні розвитку етнічної ідентичності (у %)					
	високий рівень		середній рівень		низький рівень	
	жіноча стать	чоловіча стать	жіноча стать	чоловіч а стать	жіноча стать	чоловіча стать
Відчувають приналежність до своєї етнічної групи	3	-	94	100	3	-
Значення етнічної приналежності	100	98	-	-	-	2
Оцінка взаємин більшості та меншості	30	19	70	81	-	-

Що стосується статевих особливостей самоідентифікації учнів через усвідомлення особливостей власної етнічної групи і суб'єктивного значення для них власної належності до етнічної групи, то результати вказують на те, що суб'єктивне значення для підлітків власної приналежності до етнічної групи (відчуття дуже значущої етнічної приналежності) є важливим як для осіб жіночої статі, так і для осіб чоловічої статі, а оцінка взаємин більшості та меншості є менш значимою. Все ж більше опитаних хлопців (30 %) вважають, що корінне населення повинно домінувати, тоді як більше дівчат (81 %) виступають за рівність у відносинах більшості і меншості. Саме тому ми можемо стверджувати, що учні стають менш схильними до поділу етнічної групи на меншість та більшість, а максимум уваги приділяють самоідентифікації через усвідомлення особливостей власної етнічної групи.

Для підтвердження статистичної значущості статевих відмінностей у показниках шкал методики дослідження етнічної ідентичності ми застосували t-критерій Стьюдента.

Результати математичної обробки даних показали, що не існують статеві відмінності ($\alpha=0,05$) у показниках таких шкал методики, як «Відчуття приналежності до своєї етнічної групи», «Значення етнічної приналежності». Існують статеві відмінності ($\alpha=0,05$) у показниках шкали методики, як «Оцінка взаємин більшості та меншості».

Отже, етнічна ідентичність як результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення з цим етносом і відособлення від інших етносів, притаманна більшості підлітків. У житті вони використовують типові для своєї етнічної групи способи поведінки, бажають зберігати етнічну мову і звичаї свого народу.

Дослідження рівня етнічної толерантності за методикою «Етнічна толерантність» здійснювалось за трьома показниками: ступінь етнічної толерантності, ступінь потреби в етнічній приналежності, орієнтація на збереження етнічних та культурних традицій. Кількісні результати дослідження систематизовано в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати дослідження етнічної толерантності (за методикою «Етнічна толерантність») у підлітків

N=80

Шкали методики «Етнічна толерантність»	Рівні розвитку етнічної толерантності (у %)		
	високий рівень	середній рівень	низький рівень
Ступінь етнічної толерантності	15	79	6
Етноафіліативні тенденції етнічної приналежності	15	78	7
Антиафіліативні тенденції етнічній приналежності	36	61	3
Орієнтація на збереження етнічних та культурних традицій	9	89	2

За методикою «Етнічна толерантність» визначено, що всі досліджувані показники у підлітків переважно сформовані на середньому рівні. Ступінь етнічної толерантності (як установка на етнічну толерантність) у 79% опитаних підлітків визначена на середньому рівні (63 учні). Відповідно, у 15 % учнів – на високому рівні і у 6 % - на низькому. Етноафіліативні тенденції етнічної приналежності на середньому рівні мають 78 % опитних (62 учні). Відповідно, 15 % мають високий рівень потреби в етнічній приналежності і 7 % - низький рівень етноафіліативної тенденції етнічної приналежності.

Орієнтація на збереження етнічних і культурних традицій на середньому рівні виражена у 89 % опитаних підлітків. Відповідно, на високому рівні цей показник визначено у 9 % опитних, а низький рівень – у 2 % учнів. Статеві відмінності у показниках етнічної толерантності представлено у таблиці 4.

Отже, рівень порогу емоційного реагування на інше етнічне оточення на 2 % є вищим у осіб чоловічої статі порівняно з особами жіночої статі, але і показник низького ступеня етнічної толерантності у них на 3 % є вищим порівняно з дівчатами. Показники рівня потреби в етнічній приналежності є вищими у дівчат по всіх рівнях.

Ступінь включення учнів в національно – культурні об'єднання, які відіграють важливу роль у формуванні позитивної етнічної ідентичності та етнічної толерантності, визначений на середньому рівні – у 91 % дівчат і 86 % хлопців. Але серед хлопців на 4 % більше тих, хто на високому рівні орієнтований на збереження етнічних і культурних традицій.

Таблиця 4

Показники розподілу вибірки за рівнем сформованості етнічної толерантності у чоловічій і жіночій підліткових вибірках (за методикою «Етнічна толерантність»)

N=80

Шкали методики «Етнічна толерантність»	Рівні розвитку етнічної ідентичності (у %)					
	високий рівень		середній рівень		низький рівень	
	жіноча стать	чоловіч а стать	жіноча стать	чоловіч а стать	жіноча стать	чоловіч а стать
Ступінь етнічної толерантності	16	14	76	81	8	5
Етноафіліативні тенденції етнічної приналежності	11	19	76	79	13	2
Антиафіліативні тенденції етнічній приналежності	24	47	73	51	3	2
Орієнтація на збереження етнічних та культурних традицій	11	7	86	91	3	2

Відповіді підлітків на дане запитання підтверджують свідоме розуміння ними характеристик, які відносяться до поняття «етнічність», «етнічна ідентичність», «етнічна толерантність» як сукупності етнопсихологічних ознак нації, що вирізняють її від інших національних спільнот. Підлітки нашої вибірки усвідомлюють, що найбільшою формою вияву української етнічної ідентичності є духовність як сутність свідомого життя народу – служіння високим ідеалам істини, добра, краси і мудрості. Вони вірять в духовні сили власного народу і перемогу над ворогом.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Вивчення особливостей розвитку національної та етнічної ідентичності українців є особливо актуальним у світлі останніх соціальних та політичних подій, що відбуваються на території нашої держави. І самі події в українському суспільстві, які сталися протягом останнього часу, відображають істотні зміни в етнічній та національній ідентичності, політичній та культурній самосвідомості українців.

Етнічна ідентифікація передбачає обов'язкове етнічне самоусвідомлення як відносно стійку систему свідомих уявлень на рівні віднесення себе до певного етносу; а також наявність етнічного почуття – свідомого, але неосмисленого відчуття своєї належності до етносу, його культури, що викликає гордість за свій народ, емоційно позитивне сприйняття явищ етнічної культури, інтересів свого народу, навіть готовність до самопожертви в ім'я свого народу, яке може поєднуватися з екстремальним, гіпертрофованим почуттям переваги власного народу над іншими, ненависті до чужих етносів, прагнення до їхнього підкорення й навіть знищення. Головною диференційною рисою етносу є культура в широкому її розумінні, що являє собою збережені в колективній пам'яті символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу, моделі його пізнання й інтерпретації, а також способи колективного існування представників різних народів, одного етносу або певної його групи. У встановленні етнічної належності визначальною є насамперед думка індивіда, який усвідомлює себе членом етнічної спільноти. Ідентифікація себе як члена певного етносу здійснюється на соціально-психологічному рівні, коли уявлення про себе формуються як похідні від усвідомлення людиною власної причетності до певної соціальної групи.

Етнічна ідентичність як результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення з цим етносом і відособлення від інших етносів, притаманна більшості підлітків. У житті вони

використовують типові для своєї етнічної групи способи поведінки, бажають зберегти етнічну мову і звичаї свого народу.

У більшості респондентів нашої вибірки переважає позитивна етнічна ідентичність – це поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. Отримані результати можна пояснити тими обставинами, що дослідження проводилося серед підлітків вже зі сформованою етнічною ідентичністю. Ці висновки підтверджують точку зору більшості психологів на те, що «реалізованої» етнічної ідентичності дитина досягає ще у молодшому підлітковому віці, коли першочергового значення для індивіда набуває саморефлексія. Саме у цьому віці з-поміж особливостей народів різних країн світу дитина виділяє унікальність історії своєї держави, специфіку традиційної культури свого народу

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Ідентичність (психологія)*. (2023, Листопад 12). Взято з <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- Карпенко Є. В. (2022). Етнічна ідентичність особистості в контексті соціально-психологічних досліджень. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*, 33 (72), 3, 10-15. Київ: Видавничий дім «Гельветика».
- Кобзар Г. (2023, Листопад 10). *Толерантність – це розуміння того, що людина має право бути не такою, як інші*. Взято з <https://docuclub.docudays.ua/news/-lyudina-maye-pravo-buti-ne-takoyu-yak-insh>
- Махній М. М. (2015). *Етнічна психологія*. Київ: Слово.
- Молчанова А. О. (2013). *Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога*. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.
- Нагорна Л. П. (2005). *Ідентичність етнічна*. Взято з http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_etnichna
- Руденко Н. М. (2015). Порівняльний аналіз етнічної ідентичності учнів Сходу і Заходу України. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*, 36, III (63), 158-167. Київ: Гнозис.
- Савицька О. В., Співак Л. М. (2011). *Етнопсихологія*. Київ: Каравела.
- Седих К. В. (2015). Сучасні тенденції розвитку етнічної та національної ідентичності в українському суспільстві. *Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика*, 249-271. Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А.С. Макаренка.
- Шатинська О. (2014). *Етнопсихологія*. Взято з <https://www.dkpp.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/etn-sem.pdf>

REFERENCES

- Identychnist (psykholohiia) [Identity (psychology)]*. (2023, Lystopad 12). Vziato z <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].
- Karpenko Ye. V. (2022). Etnichna identychnist osobystosti v konteksti sotsialno-psykholohichnykh doslidzhen [Ethnic identity of the individual in the context of social and psychological research]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*, 33 (72), 3, 10-15. Kyiv: Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].
- Kobzar H. (2023, Lystopad 10). *Tolerantnist – tse rozuminnia toho, shcho liudyna maie pravo buty ne takoiu, yak inshi [Tolerance is the understanding that a person has the right to be different from others]*. Vziato z <https://docuclub.docudays.ua/news/-lyudina-maye-pravo-buti-ne-takoyu-yak-insh> [in Ukrainian].
- Makhnii M. M. (2015). *Etnichna psykholohiia [Ethnic psychology]*. Kyiv: Slovo. [in Ukrainian].

- Molchanova A. O. (2013). *Tolerantnist yak tsinnisna osnova profesiiinoi diialnosti pedahoha [Tolerance as a valuable basis of a teacher's professional activity]*. Kyiv: Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Nahorna L. P. (2005). *Identychnist etnichna [Identity is ethnic]*. Vziato z http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_etnichna [in Ukrainian].
- Rudenko N. M. (2015). Porivnialnyi analiz etnichnoi identychnosti uchniv Skhodu i Zakhodu Ukrainy [Comparative analysis of the ethnic identity of students from the East and West of Ukraine]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody»*, 36, III (63), 158-167. Kyiv: Hnozys. [in Ukrainian].
- Savytska O. V., Spivak L. M. (2011). *Etnopsykhologhiia [Ethnopsychology]*. Kyiv: Karavela. [in Ukrainian].
- Sedykh K. V. (2015). Suchasni tendentsii rozvytku etnichnoi ta natsionalnoi identychnosti v ukrainskomu suspilstvi [Modern trends in the development of ethnic and national identity in Ukrainian society]. *Osobystist u rozvytku: psykhologichna teoriia i praktyka*, 249-271. Sumy : Vyd-vo Sum DPU imeni A.S. Makarenka. [in Ukrainian].
- Shatynska O. (2014). *Etnopsykhologhiia [Ethnopsychology]*. Vziato z <https://www.dkpp.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/etn-sem.pdf> [in Ukrainian].

ANALYSIS OF ETHNIC IDENTITY AND TOLERANCE UKRAINIAN TEENAGERS

Natalia Rudenko

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of Department of Preschool Pedagogy
and Psychology and special education named after prof. T. I. Ponimanska
Rivne State University of Humanities
<https://orcid.org/0000-0002-1927-7742>

Liudmyla Nazarets

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of Department
of Age and Pedagogical Psychology
Rivne State University of Humanities
<https://orcid.org/0000-0001-5758-309X>

DOI <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i21.353>

Abstract. *The article analyzes the concepts of «ethnicity», «ethnic self-awareness», «identity», «ethnic identity», «ethnic tolerance». Types of ethnic identity are described: ethnonihilism, ethnic indifference, positive ethnic identity, ethno-egoism, ethno-isolationism, ethno-fanaticism. The concept of development of children's awareness of their belonging to an ethnic group is considered. An analysis of psychological, anthropological and sociological literature on the problem of formation of national self-awareness, ethnic tolerance of the individual was carried out. It is shown that ethnic tolerance is a specific feature of the national character, the spirit of peoples, an integral element of the structure of mentality.*

It was found that ethnic identity, as a result of the cognitive-emotional process of self-awareness of a person as a representative of a certain ethnicity, is characteristic of the majority of adolescents of the experimental sample. 99% of the interviewed teenagers have high indicators of belonging to the Ukrainian nation. 98% of respondents have a normal level of ethnic identity and

tolerance. Adolescents use behaviors typical for their ethnic group, and want to preserve the Ukrainian language and customs of their people. The majority of respondents have a positive ethnic identity, which is a combination of a positive attitude towards their own people and a positive attitude towards other peoples.

The results of statistical data processing using the Student's t-test showed that there are no gender differences ($\alpha=0.05$) in indicators of such scales of the «Ethnic Identity» methodology as «Feeling of belonging to one's ethnic group», «Meaning of ethnicity». There are gender differences ($\alpha=0.05$) in such indicators of the scale of the «Ethnic identity» methodology as «Assessment of majority-minority relations».

Key words: *identity, ethnic identity, tolerance, ethnic tolerance, teenagers.*

Стаття надійшла до редакції 24.11.2023 р.

Співак Любов

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Бердянський державний педагогічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-3653-5432>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.360>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Статтю присвячено емпіричному дослідженню психологічних чинників розвитку національної ідентичності здобувачів вищої освіти України в період воєнного стану. Метою статті визначено емпіричне дослідження психологічних чинників розвитку національної ідентичності студентської молоді України в період воєнного стану, з огляду на проживання в місті чи селі до вступу в заклад вищої освіти. Розкрито сутність і зазначено основні чинники розвитку національної ідентичності особистості. Вибірку презентовано 165 досліджуваними 17-22 рр., які до вступу в заклад вищої освіти жили в різних містах (84) і селах (81) України.

Емпірично виявлено високий і середній рівні національної ідентичності в усіх досліджуваних, які проживали в селах країни, і більшості досліджуваних, які проживали в містах України до вступу в заклад вищої освіти. Більша кількість досліджуваних, які проживали в селах України до вступу в заклад вищої освіти, в процесі розвитку своєї національної ідентичності найбільшого значення надали таким ознакам нації, як державна українська мова та історія України. Водночас більша кількість досліджуваних, які проживали в містах України до вступу в заклад вищої освіти, найбільшого значення в процесі розвитку своєї національної ідентичності надали українській культурі. Середнього значення основним ознакам нації (державній українській мові, історії й культурі України) в процесі розвитку своєї національної ідентичності надала більша кількість досліджуваних, які проживали в містах України до вступу в заклади вищої освіти, і статистично незначуще менша кількість досліджуваних, які проживали в селах України до вступу в заклад вищої освіти. Найменшого значення таким ознакам нації, як державна українська мова й історія України, в процесі розвитку своєї національної ідентичності надала більша кількість досліджуваних, які проживали в містах України до вступу в заклади вищої освіти. Більша кількість досліджуваних, які проживали в селах України до вступу в заклад вищої освіти, в процесі розвитку своєї національної ідентичності надали найменшого значення такій ознаці нації, як українська культура. Більший вплив основних ознак нації (державної української мови, історії й культури України) на процес розвитку національної ідентичності досліджуваних, які проживали в селах України до вступу в заклади вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в містах України до вступу в заклади вищої освіти, підтверджено статистично.

Ключові слова: національна ідентичність, розвиток, мова, історія, культура, місто, село, студентська молодь України.

Постановка проблеми. Створення необхідних умов для розвитку національної ідентичності громадян держави є одним із найважливіших завдань України в період воєнного стану. Розвинена національна ідентичність громадян має пріоритетне значення для ефективного функціонування кожної держави. Положення про пріоритетність розвитку

національної ідентичності здобувачів вищої освіти задекларовано в Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Юнацький вік є найбільш сприятливим для процесу розвитку національної ідентичності особистості. Тому вивчення чинників розвитку національної ідентичності студентської молоді в період воєнного стану є нагальним завданням української психологічної науки і практики.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Останні наукові дослідження психологів присвячувалися окремим аспектам проблеми розвитку національної ідентичності студентської молоді України в умовах воєнного стану.

За результатами дослідження особливостей національної ідентичності студентської молоді України в період воєнного стану емпірично визначено статистично значуще збільшення кількості досліджуваних із високим і середнім рівнями й зменшення з низьким рівнем її позитивності, порівняно з довоєнним періодом. Водночас щодо показників рівнів чіткості національної ідентичності досліджуваних у період воєнного стану, порівняно з довоєнним періодом, статистично значущих змін не виявлено (Османова, Співак, 2022).

В період воєнного стану емпірично вивчалися соціальні чинники формування національної й етнічної ідентичності здобувачів вищої освіти спеціальностей «історія і право», «українська філологія» й «психологія і менеджмент» із двох міст Півдня України – Одеси і Херсона. Встановлено статистично значущі відмінності в процесі формування національної й етнічної ідентичності української студентської молоді за показником «норма» щодо чинника «місто проживання» та за показниками «рефлексія національної ідентичності», «когнітивний компонент етнічної ідентичності», «загальна вираженість етнічної ідентичності», «етнічна індивідуальність» й «етноогоїзм» щодо чинників освітня «спеціальність» і «мова спілкування» (Шебанова, Дементьєва, Чикур, 2022).

Проте проведений аналіз останніх наукових досліджень засвідчив, що психологи дослідили лише окремі аспекти проблеми розвитку національної ідентичності студентської молоді України в період воєнного стану. Потреба у вивченні актуальних, проте ще недосліджених у психологічній науці аспектів зазначеної проблеми, зумовила вибір мети статті.

Мета статті: емпірично дослідити психологічні чинники розвитку національної ідентичності студентської молоді України в період воєнного стану, з огляду на місто чи село проживання здобувачів до вступу в заклад вищої освіти. Для досягнення поставленої мети було визначено такі **завдання:** 1) висвітлити психологічну сутність національної ідентичності особистості та основні чинники її розвитку; 2) емпірично визначити рівні національної ідентичності студентської молоді України, з огляду на місто чи село проживання здобувачів до вступу в заклад вищої освіти та статистичні відмінності між ними; 3) емпірично вивчити значення ознак української нації в процесі розвитку національної ідентичності студентської молоді України, зважаючи на з огляду на місто чи село проживання здобувачів до вступу в заклад вищої освіти, та виявити статистичні відмінності між ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. За нашим розумінням, розвиток національної ідентичності особистості є процесом її самоусвідомлення, самооцінювання й самоставлення щодо власної належності до певної нації, яка вирізняється своїми ознаками (мовою, історією, культурою, державними символами, територією). Стрижневими чинниками розвитку національної ідентичності української студентської молоді емпірично встановлено: знання і спілкування державною українською мовою, знання і повага до історії й культури України (Співак, 2015).

Емпіричному визначенню високого, середнього і низького рівнів національної ідентичності студентської молоді сприяло використання методики вимірювання етнічної ідентичності Дж. Фінні, що була модифікована (Співак, 2015). Досліджуваним пропонувалося визначити ступінь своєї згоди («повністю погоджуюся», «швидше не

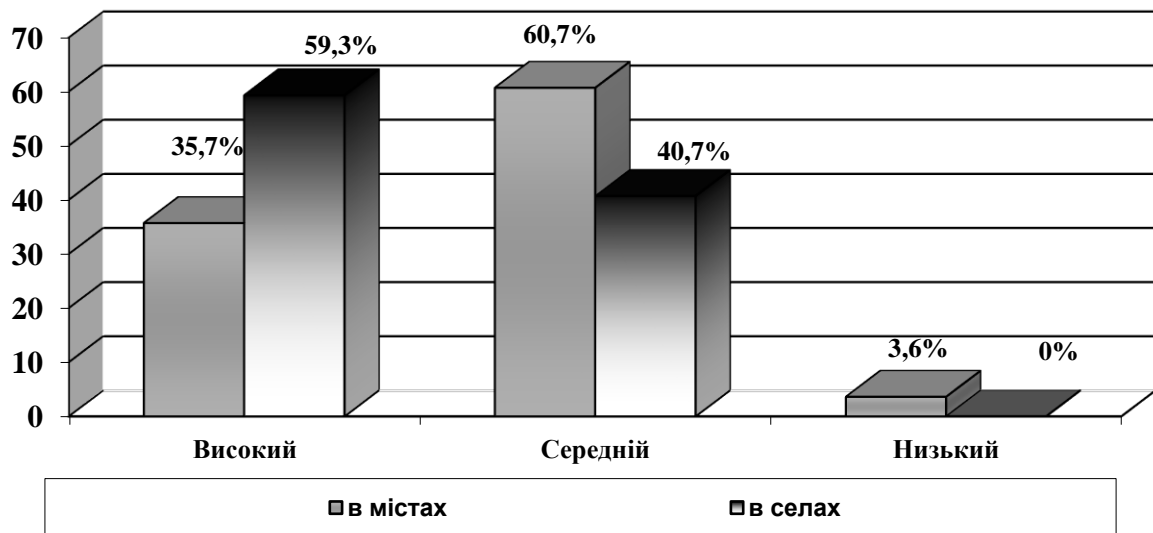
погоджуюся, ніж погоджуюся», «швидше погоджуюся, ніж не погоджуюся», «повністю не погоджуюся») з кожним із двадцяти продовжень такого твердження: «В термінах національної ідентичності я розглядаю себе, як...». Одержані кількісні результати було опрацьовано за допомогою ключа до цієї методики.

Емпіричному вивченню значення основних ознак української нації в процесі національної самоідентифікації студентської молоді України сприяло застосування модифікованого опитувальника (Співак, 2015). Досліджуваним пропонувалося встановити, якого значення (найбільшого, середнього чи найменшого) вони надають кожній із таких ознак української нації, як державна українська мова, історія України і культура України, в процесі розвитку своєї національної ідентичності (національної самоідентифікації).

Емпіричне дослідження проводилося он-лайн упродовж квітня-червня 2023 року. В ньому взяло участь 165 здобувачів вищої освіти віком 17-22 рр. До вступу в заклад вищої освіти 84 здобувачі жили в містах і 81 здобувач – селах різних областей України (Волинської, Житомирської, Кіровоградської, Київської, Львівської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Черкаської, Чернігівської, Ужгородської). Всі досліджувані є громадянами України. Всі вони володіють і спілкуються державною українською мовою.

Отримані емпіричні кількісні результати було опрацьовано статистично, із застосуванням критерію ϕ^* -кутового перетворення Фішера та коефіцієнта кореляції Спірмена (Руденко, В., Руденко, Н., 2009).

Емпіричні кількісні дані щодо рівнів національної ідентичності досліджуваних, які проживали в містах і селах України до вступу в заклад вищої освіти, презентовано на рис. 1.

Рис. 1. Рівні національної ідентичності досліджуваних, що проживали в містах і селах України до вступу в заклад вищої освіти

З рис. 1 помітно, що високий рівень національної ідентичності виявлено в більшій кількості досліджуваних, які проживали в селах (59,3%) України до вступу в заклад вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в містах (35,7%) України. Відмінності на цьому рівні є статистично значущими ($\phi^*=3,063$; $p \leq 0,01$). Досліджувані з високим рівнем національної ідентичності повністю погоджуються з тим, що вони багато часу приділили тому, щоб більше дізнатися про історію, культуру й державний устрій і символи України. Вони висловили свою цілковиту згоду з тим, що чітко усвідомлюють свою національну належність, розуміють її значення і власне ставлення до представників своєї й інших націй. Досліджувані з високим рівнем повністю погоджуються з тим, що їх вирізняє гордість за

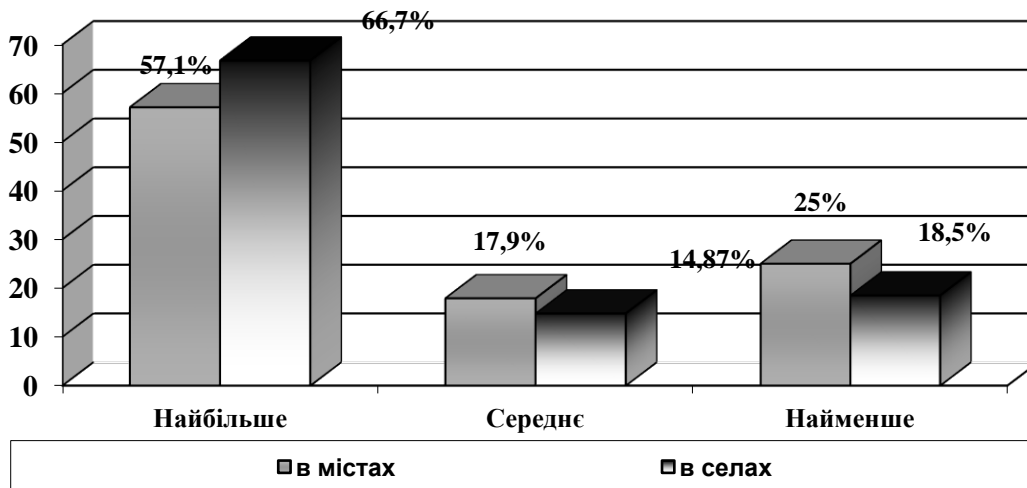
українську націю. Вони виявили повну згоду з твердженням про переживання ними гордості щодо свого культурного і національного походження.

Середній рівень національної ідентичності визначено в більшій кількості досліджуваних, які проживали в українських містах (60,7%) до вступу в заклади вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в селах (40,7%). Відмінності на цьому рівні також виявилися статистично значущими ($\phi^*=2,581$; $p\leq 0,01$). Досліджувані із середнім рівнем національної ідентичності швидше погоджуються, ніж не погоджуються з тим, що вони багато часу приділили ознайомленню з історією, культурою й державними символами України. Вони швидше погоджуються, ніж не погоджуються з тим, що чітко усвідомлюють власну національну належність, розуміють її значення і своє ставлення до представників різних націй. Їм притаманна національна гордість. Вони швидше погоджуються, ніж не погоджуються з тим, що пишуться власним культурним і національним походженням.

Низький рівень національної ідентичності помічено лише в незначній кількості досліджуваних, які проживали в українських містах (3,6%) до вступу в заклади вищої освіти. Досліджувані з низьким рівнем національної ідентичності швидше не погоджуються, ніж погоджуються з тим, що вони багато часу приділили отриманню знань про історію, культуру і державний устрій України. Вони швидше не погоджуються, ніж погоджуються з тим, що їхнє усвідомлення своєї національної належності чітке. Вони не погоджуються з тим, що розуміють значення власної національної належності. Досліджувані з низьким рівнем швидше погоджуються, ніж не погоджуються з тим, що вони розуміють своє ставлення до представників різних націй. Вони швидше не погоджуються, ніж погоджуються з тим, що пишуться своїм культурним і національним походженням.

Отже, всіх досліджуваних, які проживали в селах України до вступу в заклад вищої освіти, вирізняють високий і середній рівні національної ідентичності. Натомість ці рівні характеризують більшість досліджуваних, які проживали в містах країни до вступу в заклади вищої освіти.

Емпіричні кількісні дані щодо значення державної української мови в процесі розвитку національної ідентичності досліджуваних, які проживали в містах і селах України до вступу в заклад вищої освіти, подано на рис. 2.

Рис. 2. Значення державної української мови в процесі розвитку національної ідентичності досліджуваних, які проживали в містах і селах України до вступу в заклад вищої освіти

Як помітно з рис. 2, дещо більша кількість досліджуваних, які проживали в селах (66,7%) до вступу в заклад вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в містах

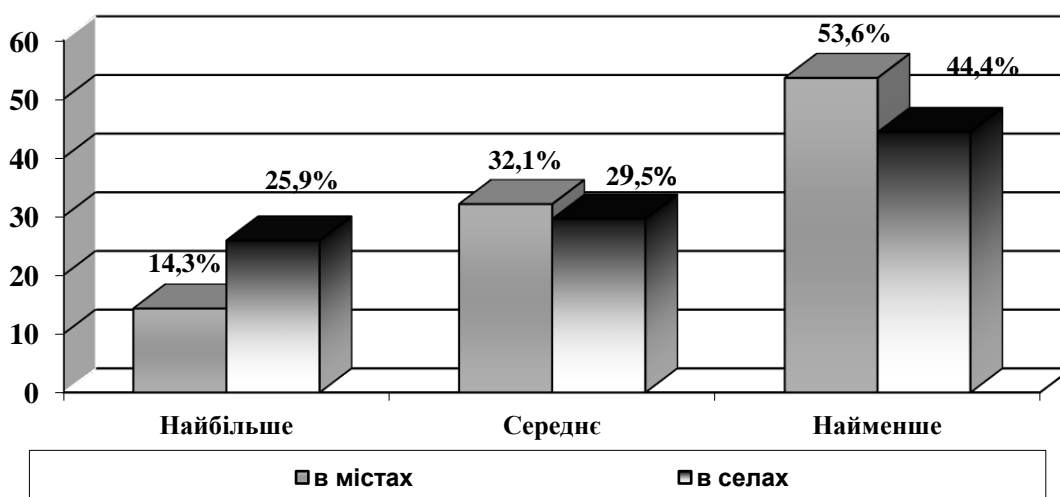
(57,1%) України, в процесі розвитку своєї національної ідентичності найбільшого значення надали державній українській мові. Щодо найбільшого значення відмінності між кількістю досліджуваних, які проживали в містах і селах країни до вступу в заклади вищої освіти, виявилися статистично незначущими ($\varphi^*=1,271$).

Державній українській мові в процесі розвитку своєї національної ідентичності середнього значення надала більша кількість досліджуваних, які проживали в містах (17,9%) країни до вступу в заклад вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в селах (14,8%). Щодо середнього значення відмінності між кількістю досліджуваних, які проживали в містах і селах країни до вступу в заклади вищої освіти, також є статистично незначущими ($\varphi^*=0,539$).

Державній українській мові в процесі розвитку своєї національної ідентичності найменшого значення надала більша кількість досліджуваних, які проживали в містах (25%) країни до вступу в заклад вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в селах (18,5%). Відмінності між кількістю досліджуваних, які проживали в містах і селах України до вступу в заклади вищої освіти, щодо найменшого значення є статистично незначущими ($\varphi^*=1,015$).

Отже, більша й досить велика кількість досліджуваних, що проживали в селах України до вступу в заклад вищої освіти, надали найбільшого і середнього значення державній українській мові в процесі розвитку їхньої національної ідентичності. Ці результати підтверджено статистично наявністю зв'язку між значенням державної української мови в процесі національної самоідентифікації та рівнем національної ідентичності досліджуваних ($r=0,23$). Дещо менша кількість досліджуваних, що проживали в містах України до вступу в заклади вищої освіти, надали найбільшого і середнього значення українській державній мові в процесі розвитку їхньої національної ідентичності. Одержані результати засвідчено статистично наявністю зв'язку між значенням державної української мови в процесі національної самоідентифікації та рівнем національної ідентичності досліджуваних ($r=0,09$).

Емпіричні кількісні дані щодо значення історії України в процесі розвитку національної ідентичності досліджуваних, які проживали в містах і селах України до вступу в заклад вищої освіти, висвітлено на рис. 3.

Рис. 3. Значення історії в процесі розвитку національної ідентичності досліджуваних, що проживали в містах і селах України до вступу в заклад вищої освіти

Як видно з рис. 3, дещо більша кількість досліджуваних, які проживали в селах (25,9%) до вступу в заклад вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в містах (14,3%).

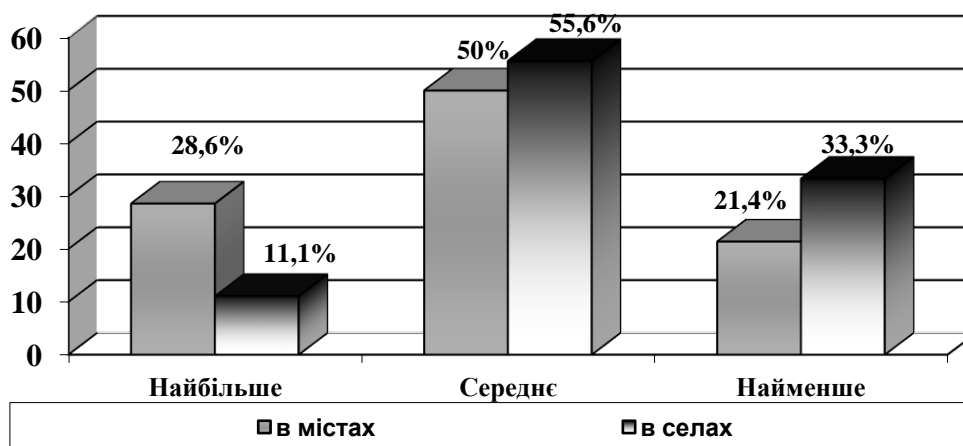
українських містах (14,3%), найбільшого значення в процесі розвитку своєї національної ідентичності надали історії України. Відмінності між кількістю досліджуваних, які проживали в містах і селах України до вступу в заклади вищої освіти, щодо найбільшого значення є статистично значущими ($\varphi^*=1,875$, $p \leq 0,05$).

Історії України в процесі розвитку своєї національної ідентичності середнього значення надала більша кількість досліджуваних, які проживали в містах (32,1%) країни до вступу в заклад вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в селах (29,6%) країни. Відмінності між кількістю досліджуваних, які проживали в містах і селах України до вступу в заклади вищої освіти, щодо середнього значення виявилися статистично незначущими ($\varphi^*=0,347$).

Історії України в процесі розвитку своєї національної ідентичності найменшого значення надала більша кількість досліджуваних, які проживали в містах (53,6%) країни до вступу в заклад вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в селах (44,4%) країни. Відмінності між кількістю досліджуваних, які проживали в містах і селах країни до вступу в заклади вищої освіти, щодо найменшого значення є статистично незначущими ($\varphi^*=1,182$).

Отож, більша та досить велика кількість досліджуваних, які проживали в українських селах до вступу в заклад вищої освіти, надали найбільшого і середнього значення історії України в процесі розвитку їхньої національної ідентичності. Одержані результати підтверджено статистично наявністю зв'язку значення історії України в процесі національної самоідентифікації з рівнем національної ідентичності досліджуваних ($p=0,27$). Дещо менша кількість досліджуваних, які проживали в містах країни до вступу в заклади вищої освіти, надали найбільшого і середнього значення історії України в процесі розвитку їхньої національної ідентичності. Одержані результати підтверджено статистично наявністю зв'язку між значенням історії України в процесі національної самоідентифікації та рівнем національної ідентичності досліджуваних ($p=0,13$).

Емпіричні кількісні дані щодо значення української культури в процесі розвитку національної ідентичності досліджуваних, які проживали в містах і селах України до вступу в заклад вищої освіти, подано на рис. 4.

Рис. 4. Значення української культури в процесі розвитку національної ідентичності досліджуваних, які проживали в містах і селах України до вступу в заклад вищої освіти

З рис. 4 видно, що більша кількість досліджуваних, які проживали в містах (28,6%) до вступу в заклад вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в селах (11,1%) України, найбільшого значення надали українській культурі в процесі розвитку своєї національної ідентичності. Щодо найбільшого значення встановлено, що відмінності між кількістю досліджуваних, які проживали в містах і селах країни до вступу в заклади вищої освіти, виявилися статистично значущими ($\varphi^*=2,89$; $p \leq 0,01$).

Українській культурі в процесі розвитку своєї національної ідентичності середнього значення надала більша кількість досліджуваних, які проживали в селах (55,6%) країни до вступу в заклад вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в містах (50%) країни. Щодо середнього значення визначено, що відмінності між кількістю досліджуваних, які проживали в містах і селах України до вступу в заклади вищої освіти, виявилися статистично незначущими ($\varphi^*=0,719$).

Українській культурі в процесі розвитку своєї національної ідентичності найменшого значення надала більша кількість досліджуваних, які проживали в містах (21,4%) країни до вступу в заклад вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в селах (33,3%) країни. Щодо найменшого значення виявлено, що відмінності між кількістю досліджуваних, які проживали в містах і селах України до вступу в заклади вищої освіти, виявилися статистично значущими ($\varphi^*=1,721$; $p \leq 0,05$).

Отже, більша і досить велика кількість досліджуваних, які проживали в українських містах до вступу в заклад вищої освіти, надали найбільшого і середнього значення культурі України в процесі розвитку їхньої національної ідентичності. Ці результати підтверджено статистично наявністю зв'язку між значенням української культури в процесі національної самоідентифікації та рівнем національної ідентичності досліджуваних ($p=0,03$). Дещо менша кількість досліджуваних, які проживали в селах України до вступу в заклади вищої освіти, надали найбільшого і середнього значення українській культурі в процесі розвитку їхньої національної ідентичності. Одержані результати підтверджено статистично наявністю зв'язку між значенням української культури в процесі національної самоідентифікації та рівнем національної ідентичності досліджуваних ($p=0,05$).

Відзначимо, що в інших наукових психологічних працях також виявлено вплив міського і сільського середовища проживання на соціокультурний розвиток людини загалом (Bronfenbrenner, 1979) і вплив регіону проживання на розвиток національної самосвідомості української студентської молоді (Корчакова, 2021). Крім цього, теоретично встановлено вплив державної української мови, державних символів України, історичного минулого й сьогодення України на активізацію процесу формування національної ідентичності українців у період воєнного стану (Піонтковська, 2022).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Розвиток національної ідентичності студентської молоді України є процесом самоусвідомлення, самооцінювання і самоставлення щодо власної належності до української нації.

Емпірично визначено, що всіх досліджуваних, які проживали в селах України до вступу в заклад вищої освіти, і більшість досліджуваних, які проживали в містах країни до вступу в заклад вищої освіти, вирізняють високий і середній рівні національної ідентичності. Встановлено, що більша кількість досліджуваних, які проживали в селах України до вступу в заклад вищої освіти, найбільшого значення в процесі розвитку своєї національної ідентичності надали таким ознакам нації, як державна українська мова та історія України. Натомість більша кількість досліджуваних, які проживали в містах України до вступу в заклад вищої освіти, найбільшого значення в процесі розвитку своєї національної ідентичності надали такій ознаці нації, як українська культура.

Середнього значення основним ознакам нації (державній українській мові, історії, культурі України) в процесі розвитку своєї національної ідентичності надала більша кількість досліджуваних, які проживали в містах України до вступу в заклади вищої освіти,

і статистично незначуще менша кількість досліджуваних, які проживали в селах України до вступу в заклад вищої освіти. Найменшого значення таким ознакам нації, як державна українська мова й історія України, в процесі розвитку своєї національної ідентичності надала більша кількість досліджуваних, які проживали в містах України до вступу в заклади вищої освіти. На противагу, більша кількість досліджуваних, які проживали в селах України до вступу в заклад вищої освіти, в процесі розвитку своєї національної ідентичності надали найменшого значення такій ознаці нації, як українська культура.

Одержані результати про більший вплив основних ознак нації (державної української мови, історії й культури України) на процес розвитку національної ідентичності досліджуваних, які проживали в селах України до вступу в заклади вищої освіти, порівняно з досліджуваними, які проживали в містах України до вступу в заклади вищої освіти, підтверджено статистично.

На глибше вивчення заслуговує питання обґрунтування психологічних умов інтенсифікації розвитку національної ідентичності студентської молоді України, з огляду на місце їх проживання до вступу в заклад вищої освіти.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Корчакова, Н. (2021). Атитюди сучасної молоді щодо трудової міграції та їх зв'язок з особливостями національної самосвідомості. *Траєкторія розвитку життєвих перспектив особистості в умовах сучасного освітнього простору: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Бердянськ. БДПУ. <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Materialy-konferentsii-TRAYEKTORIYA-ROZVYTKU-ZHYTTYEVIKH-PERSPEKTYV-OSOBYSTOSTI-30.11.2021.pdf>
- Османова, А., Співак, Л. (2022). Національна ідентичність української студентської молоді в воєнний час. *Психологія : реальність і перспективи : зб. наук. праць РДГУ, 18*, 132-140. <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i18.299>
- Піонтковська, Д. (2022). Психологічні особливості формування національної ідентичності українців в умовах російсько-української війни. *Психологія : реальність і перспективи : зб. наук. праць РДГУ, 19*, 119-128. <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i19.313>
- Руденко, В. М., Руденко, Н. М. (2009). *Математичні методи в психології*. Київ : «Академвидав».
- Співак, Л. М. (2015). *Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності* : монографія. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута».
- Шебанова, В. І., Дементьєва, К. Г., Чикур, Л. Д. (2022). Соціально-психологічні чинники формування національної ідентичності української студентської молоді. *Габітус, 34*, 30-36. <https://doi.org/10.32843/2663-5208>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press. https://khoerulanwarbk.files.wordpress.com/2015/08/urie_bronfenbrenner_the_ecology_of_human_developbokos-z1.pdf

REFERENCES

- Korchakova, N. (2021). *Atytiudy suchasnoi molodi shchodo trudovoi mihratsii ta yikh zviazok z osoblyvostiamy natsionalnoi samosvidomosti* [Attitudes of modern youth towards labor migration and their connection with the peculiarities of national self-consciousness]. *Traiektoriia rozvytku zhyttievych perspektiv osobystosti v umovakh suchasnoho osvitnoho prostoru: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet konferentsii*. Berdiansk. Випуск 21, 2023. Збірник наукових праць РДГУ

- BDPU. <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Materialy-konferentsii-TRAYEKTORIYA-ROZVYTKU-ZHYTTYEVYKH-PERSPEKTYV-OSOBYSTOSTI-30.11.2021.pdf> [in Ukrainian]
- Osmanova, A., & Spivak, L. (2022). Natsionalna identychnist ukrainskoi studentskoi molodi v voiennyi chas [National Identity of Ukrainian Students Youth in a War Time]. *Psykhologhiia : realnist i perspektyvy*, 18, 132-140. <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i18.299> [in Ukrainian]
- Piontkovska, D. (2022). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia natsionalnoi identychnosti ukraintsiv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Psychological Features of the Formation of the National Identity of Ukrainians in the Conditions of the russian-Ukrainian War]. *Psykhologhiia : realnist i perspektyvy Psychology : Reality and perspectives*, 19, 119-128. <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i19.313>
- Rudenko V. M., & Rudenko N. M. (2009). *Matematychni metody v psykholohii. [Mathematic methods in psychology]*. Kyiv : «Akademvydav» [in Ukrainian]
- Spivak, L. M. (2015). *Psykhologiya rozvytku natsionalnoi samosvidomosti osobystosti v yunosti [Psychology of development of personality's national self-consciousness in youth]*. Kamyanets-Podilsky : Ruta [in Ukrainian].
- Shebanova, V. I., Dementieva, K. G., & Chykur, L. D. (2022). Sotsialno-psykholohichni chynnyky formuvannia natsionalnoi identychnosti ukrainskoi studentskoi molodi [Socio-psychological Factors of Formation of National Identity of Ukrainian Student Youth]. *Habitus*, 34, 30-36. <https://doi.org/10.32843/2663-5208> [in Ukrainian].
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press. <https://khoerulanwarbk.files.wordpress.com/2015/08/urie-bronfenbrenner-the-ecology-of-human-developbokos-z1.pdf> [in English].

PSYCHOLOGICAL FACTORS FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIAN STUDENT YOUTH IN THE PERIOD OF MARTIAL LAW

Liubov Spivak

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Professor of the Department of Psychology
Berdyansk State Pedagogical University
<https://orcid.org/0000-0002-3653-5432>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.360>

Abstract. *The article is devoted to the empirical study of psychological factors of national identities' development of Ukrainian students of higher education institutions of during the martial law. The purpose of the article is an empirical study of the psychological factors of the development of Ukrainian student youth' national identity during the martial law, given the settlement of residence (city or village) before entering the institution of higher education. The essence and the main factors in the development of personalities' national identity are covered. The sample was presented with 165 respondents 17-22 years, which lived in different cities (84) and villages (81) of Ukraine before entering the higher education institution.*

Empirically revealed high and average levels of national identity in all respondents who lived in the villages of the country, and most respondents who lived in the cities of Ukraine before entering the higher education institution. More respondents who lived in the villages of Ukraine before entering the institution of higher education, in the process of developing their national

identity, attached the most important to such features of the nation as the state Ukrainian language and history of Ukraine. At the same time, more respondents who lived in the cities of Ukraine before entering a higher education institution, gave the most important in the process of developing their national identity to Ukrainian culture. In the process of development of its national identity, the main features of the nation (state Ukrainian language, history and culture of Ukraine) were given by more of the respondents who lived in the cities of Ukraine before entering a higher education and statistically insignificant less than the number of respondents who lived in the villages of Ukraine before entering a higher education institution. More respondents who lived in the cities of Ukraine before entering higher education, gave the least importance to such features of the nation as the state Ukrainian language and history of Ukraine in the process of developing its national identity. More respondents who lived in the villages of Ukraine before entering a higher education institution, in the process of developing their national identity gave the least importance to such features of the nation as the Ukrainian culture. The greater influence of the main features of the nation (state Ukrainian, history and culture of Ukraine) on the process of developing the national identity of respondents who lived in the villages of Ukraine before entering higher education, compared to respondents who lived in cities of Ukraine before entering higher education institutions, statistically confirmed.

Key words: *national identity, development, language, history, culture, city, village, student youth of Ukraine.*

Стаття надійшла до редакції 09.10.2023 р

УДК 316.61:7

Сторож Олена

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології та психотерапії
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0002-2197-1282>

DOI <https://doi.org/10.35619/prapr.v.1i21.355>

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕТЕРМІНАНТІВ ТВОРЧОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

***Анотація.** В статті проаналізовано наукові дослідження впливу освітнього середовища на творчість, розвиток креативності та творчу соціалізацію студентів.*

З'ясовано, що творчість виступає ефективним механізмом адаптації до соціальних, культурних, суспільно-політичних змін, а сучасний українець має не просто вміти адаптуватися до нової ситуації, але й бути спроможним змінити її, змінюючись, розвиваючись при цьому сам.

Визначено, що творча соціалізація це активне входження особистості до суспільства, що забезпечується творчо-перетворюючими діями, які реалізуються в соціумі заради досягнення позитивних змін у процесі опанування традицій, норм і цінностей культури, а період студентства є одним із найбільш чутливих періодів для реалізації цього процесу.

Виявлені основні детермінанти креативного навчання, що забезпечує розвиток креативності студентів та оптимізує процес творчої соціалізації студентів: управління, викладання, навчальний клімат, мотивація та особистісні якості.

Зроблено висновок про те, що необхідне створення цілеспрямованої, системної та інтеграційної моделі до активізації та оптимізації творчої соціалізації студентської молоді під час навчання в умовах війни та у подальшому - в суспільстві. Розроблена та представлена модель, що включає три основних етапи (рівні) взаємодії: проблемно-адаптаційний, рефлексивно-творчий та творчо-адаптаційний.

***Ключові слова:** креативність, творчість, креативне мислення, суб'єктність, адаптація, соціалізація, творча соціалізація*

Постановка проблеми. Наразі в Україні йде війна, а на фоні суспільно-політичних змін, відбувається реорганізація систем освіти, науки, культури, бізнесу, тощо. Тому підготовка креативних, готових до здійснення інновацій, реформ, змін українського суспільства та сфер його життєдіяльності, українців постає найголовнішою задачею освіти вишів. Крім того, творчість виступає ефективним механізмом адаптації до соціальних, культурних, суспільно-політичних змін, а сучасний українець має не просто вміти адаптуватися до нової ситуації, але й бути спроможним змінити її, змінюючись, розвиваючись при цьому сам.

Креативність – це основа творчості та якість, що розвивається, як у когнітивному і особистісному плані, так і в плані взаємодії творчої реалізації особистості у соціально-культурному середовищі.

Креативність розвивається та реалізується у творчій діяльності, під час вирішення проблем та завдань, що постають перед особистістю в певний момент часу. А на сучасному етапі розвитку та життєдіяльності українського суспільства, завдань, що потрібне вирішувати нестандартними способами, безліч, тож є необхідність орієнтуватися та

адаптуватися до мінливого соціокультурного середовища швидко та ефективно та мати на нього вплив, щоб змінювати його, згідно потреб майбутньої України.

Таким чином проблема творчої соціалізації студентів у тих обставинах невизначеності, в яких знаходяться усі українці, набуває великої актуальності та значимості. Але ми вбачаємо необхідність визначити її детермінанти в умовах, в яких відбувається професійно-особистісний розвиток та творча соціалізація сучасних українських студентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психологічний аспект феномену соціалізації особистості присвячені наукові розвідки низки вітчизняних і зарубіжних психологів, таких як: Маслоу, П'яже, Роттера, Фрейда, та інших. В свою чергу політична та економічна соціалізація розглядалася у працях сучасних українських вчених: Дембицької, Зубіашвілі, Карамушки, Москаленко, Орбан-Лембрик, Пірен, Циби, та інших.

Творчий розвиток розглядався як процес, що здійснюється у онтогенезі через творчу діяльність такими українськими дослідниками як Боришевський, Максименко, Моляко, Костюк та інших. Особливої уваги науковці надавали проблемам творчого розвитку особистості та діагностичного інструментарію для його виміру, основні концепції та методики представлені у роботах зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема: Вільямса, Гілфорда, Кульчицької, Моляко, Смільсон, Торренса, Тунік, та інших. У свою чергу взаємозв'язок між феноменами соціалізації та творчістю досліджувався у роботах Алдера, Балла, Власової, Роджерса та інших.

Психологічні особливості студентства та завдання самовизначення та самореалізації, що ним вирішуються вивчалися зарубіжними та вітчизняними дослідниками у напрямку вікової психології: Еріксоном, Роджерсом, Скрипченко, Костюком, Моляко, Музикою, та іншими. Зазначається, що під час соціалізації, самовизначення та самоздійснення у період студентства метою і водночас вищою ланкою розвитку особистості є набуття суб'єктності, що проявляється як перехід від ролі реципієнта соціальних ролей та впливів до їх активного здійснення та перетворення (Дембицька, 2012).

Теоретичний аналіз наукових джерел показує, що суб'єктність як системна якість особистості у тому числі забезпечується творчою діяльністю, творчою спрямованістю та творчим життєтворенням як їх результатом. Таким чином, творча соціалізація – це активне входження особистості до суспільства, що забезпечується творчо-перетворюючими діями, які реалізуються в соціумі заради досягнення позитивних змін у процесі опанування традицій, норм і цінностей культури (Туріна, 2011). І період студентства є одним із найбільш чутливих періодів для реалізації цього процесу.

Мета статті – визначення основних детермінант творчої соціалізації студентів під час війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши взаємовідношення та взаємовплив феноменів творчості та соціалізації особистості в онтогенезі, зокрема у юнацькому віці, ми дійшли до обґрунтування того, що творча соціалізація студентів – це процес стійкої, загальної адаптації, що реалізується через незахисні адаптаційні механізми психіки, результатом якої є систематизація, конструювання, інтегрування студентом образу світу через активізацію творчого мислення, проявом якого є майстерність, винахідливість, створення інноваційних та суспільно корисних продуктів творчої діяльності. Таким чином, головним напрямком актуалізації творчої соціалізації студентів під час війни є стимуляція активності та розвитку творчого мислення під час професійного навчання, тому визначимо основні складові цього психологічного феномену.

Креативне мислення це складна системна якість, що має відношення як до особистості, так і до процесу творчості так і до її продукту (Kaufman & Beghetto, 2009). Воно включає в себе поєднання мотивації, особистісних особливостей та емоцій (Crompton, 1999), здатності розв'язувати проблеми (Barak & Albert, 2017), уяву (Dziedziewicz & Karwowski, 2015) та наполегливість під час діяльності у ситуації невизначеності (Plucker & Dow, 2010).

Yamin (2017) визначає креативність як здатність виконувати завдання унікальним, оригінальним і релевантним способом, беручи до уваги обмеження завдання або ситуації.

Plucker та Dow (2010) вказують на важливість взаємодії між різними точками зору, а також процесами та середовищем, у якому особистість чи група створює оригінальний, корисний продукт у соціальному середовищі.

Важливими детермінантами для активізації творчості студентів є педагог та система освіти. Існує навіть визначення для особливого підходу до навчального процесу – креативне навчання.

Креативне навчання має за мету заохочувати легкість, уяву, гнучкість, відкритість студентів і динамізм студентської групи, а також розвивати цікавість, дослідницьку діяльність і різні механізми для розробки нових ідей (Craft, 2011). Cheung and Leung (2013) вказує, що це функція викладачів – створювати атмосферу, що заохочує студентську співпрацю та активну участь у навчанні, використовувати усе різноманіття засобів, можливостей та технік, що дозволяють студентам самовизначитися, самовиразитися та почувати себе вільно в ситуації взаємодії із викладачем (Крафт, 2011). Lin (2011) визначив модель, що визначає креативне навчання, що має за мету розвиток креативності та творчого мислення через підтримку творчих ідей і результатів творчої діяльності студентів. Boonchan, Pupat and Seesan (2015) провели масштабне емпіричне дослідження та виявили низку детермінантів, що впливають на креативність студентів: управління, викладання, навчальний клімат, мотивація та особистісні якості. Зокрема, дослідниками виявлено, що управління прямо впливає на творчість студентів. Існує три основні компоненти управління: політика, місія та ідентичність. Політика – це набір ідей або план дій, яких дотримується декан, керівник кафедри або група викладачів університету. Наприклад, політика впливає на створення можливостей для отримання освіти, підвищення якості випускників, навчання та розвиток викладачів і педагогічного персоналу, розвиток університету та зміцнення громади. Місія – це письмова декларація основної мети та спрямованості університету, яка зазвичай залишається незмінною з часом. Наприклад, університет проводить різноманітні заходи для заохочення та розвитку творчих здібностей студентів. Ідентичність означає, ким є особа, або які якості особи чи групи відрізняють їх від інших, або стан наявності унікальних ідентифікаційних характеристик, якими не володіє жодна інша особистість.

Що стосується другого детермінанту – викладання, то це діяльність викладачів, яка складається з п'яти основних факторів, таких як: поведінкові цілі, предмет, навчання, оцінка та вдосконалення викладання. Поведінкові цілі можуть бути визначені в рамках опанування студентами форм самовираження або дій викладача, що можна спостерігати. Предмет – визначає знання, досвід навчання, практичні навички, ставлення, цінності, процес, попередні ідеї, концепції та системи мислення. Навчальна діяльність – план уроку, який необхідно виконати. Оцінювання навчання – це перевірка знань та вмінь, його прогресу у навчанні. Удосконалення навчання до рівня креативного визначає заохочення до змін та розвитку, опанування та сприйняття змін.

Наступний детермінант креативності студентів – це мотивація. Вона визначається як процес, що ініціює, спрямовує та підтримує цілеспрямовану поведінку. Мотивація – це те, що спонукає особистість діяти, вона має три основні компоненти: потреби, потяги і задоволення. Потреба є спонукальною силою, що змушує діяти для її задоволення. Потреби варіюються від базових потреб виживання (спільних для всіх людей), які задовольняються потребами, до культурних, інтелектуальних і соціальних потреб (залежать від місця, вікового періоду, та інших чинників). Для того, щоб розвивати креативність студентів, потрібно відповідати на їхні очікування та бажання продовжувати навчання. Потяг – це прагнення до самореалізації, потреба в досягненнях, приналежності та статусі та інші подібні мотиви, що мають джерелом когнітивні моделі та соціальні впливи, а не біологічні потреби (їжа, безпека

та продовження роду). Викладачі та одногрупники можуть заохочувати студентів до розвитку творчого мислення та опанування творчої діяльності.

Задоволення від результатів діяльності, зокрема креативної – це рівень зовнішнього і, особливо, внутрішнього схвалення результатів при порівнянні із очікуваннями. Хоча задоволення іноді ототожнюють із продуктивністю, треба зазначити, що задоволення передбачає винагороду, тоді як продуктивність – це виконання того, що насправді було обіцяно. Наприклад, студенти виявляють позитивні ставлення до себе, коли досягають творчого розвитку – це також можна визначити як винагороду.

Важливим детермінантом креативності студента є також його особистість як сукупність характеристик або якостей, що має три основні складові: особиста свобода, впевненість у собі та самооцінка. Свобода – це більше, ніж просто право діяти, вона забезпечує рівні можливості для життя та благополуччя. Так, студенти можуть розвивати свою креативність, незважаючи на зовнішні умови навчання. Впевненість у собі – це покладення на власну цілісність, силу та здібності, вона відображає загальну суб'єктивну емоційну оцінку людиною власної цінності. Так, студент може вважати, що має потенціал для якісного виконання екзаменаційної роботи. Самооцінка – це позитивні чи негативні оцінки себе і дослідники вже концептуалізували її як впливовий детермінант особистісної креативності. І також важливим детермінантом креативності є ставлення студента до навчання. Voonchan та співавтори вважають, що ставлення до навчання це аспект освітнього середовища, що визначається характерними вимогами групи, що сприймаються студентами та до яких вони спрямовані. Дослідники визначають три основні компоненти ставлення до навчання: підтримка педагогів, прийняття викладачів і участь студента.

Підтримка викладача визначає надання допомоги, підбадьорення студентів, орієнтація на досягнення успіху у навчальному процесі. Так, викладач може надавати студентам допомогу та керівництво у діяльності, що розвиватиме творчі здібності. Якщо викладачі зосереджені на творчому розвитку та соціалізації студента, і вони є потребами самих студентів, то процес буде детермінантом креативності та творчої соціалізації.

Прийняття викладачами студентів та їх діяльності це акт прихильне сприйняття та схвалення творчості та особистісного зростання. Участь студента, як компонента ставлення до навчання – це не тільки ефективне виконання творчих завдань, але участь у оцінюванні своєї творчості, плануванні творчої діяльності та активність у процесі творчої соціалізації.

Вітчизняні науковці виділяють і ці, вищеописані детермінанти розвитку креативності, творчої соціалізації та загальної якісної підготовки студентів, і декілька додаткових:

- рівноправні партнерські та колегіальні відносини студентів та викладачів;
- підтримка самостійності та прийняття відповідальності студентів;
- підтримка впевненості у собі, почуття цінності у студентів;
- організація креативного навчального процесу та середовища;
- формування групової згуртованості та групової підтримки у студентських групах;
- залучення викладачів та студентів до співробітництва прийнятті рішень, що мають відношення до навчальної та творчої діяльності;
- можливість зворотного зв'язку та емоційного обміну між студентами, викладачами та адміністрацією
- надання можливості та підтримка творчого самоздійснення студентів та їх творчої соціалізації.

Із оглядом на вищеописані підходи до детермінантів креативності та творчої діяльності студентів, ми зробили висновок про те, що підхід до актуалізації креативності, творчого мислення та творчості студентів за для їх активної творчої соціалізації під час навчання в умовах війни повинен бути системним, цілеспрямованим та інтегративним. Тож

ми визначили три основні етапи та одночасно рівні психологічної взаємодії освітнього середовища зі студентами, що включає у себе не тільки викладачів, але й всю систему організації навчального процесу для забезпечення творчої соціалізації студентської молоді: проблемно-адаптаційний, рефлексивно-творчий та творчо-адаптаційний.

Основним завданням проблемно-адаптаційного рівня є виявлення та подолання стереотипів (шаблонів) у поведінці та мисленні студентів. Даний рівень вміщує п'ять модулів: соціально-адаптаційний, особистісний, комунікативно-емоційний, соціально-активний та психофізіологічний. Завдання цього рівня взаємодії мають бути спрямовані на: оптимізацію психологічного клімату студентської групи, формування групової згуртованості, активізацію самопізнання і самоорганізації студентів, визначення студентами індивідуального способу реагування у невизначених, складних життєвих ситуаціях, у тому числі під час війни, розвиток соціальної гнучкості і творчої активності, активізацію психологічних ресурсів студентів, тощо.

На рефлексивно-творчому рівні основним завданням є опанування навичками рефлексії та позитивного мислення, що є неодмінними характеристиками у моделі успішної творчої особистості. Також завданням на цьому рівні є розвиток творчого мислення. На наш погляд, цей рівень включає два модулі: рефлексивно-усвідомлюючий та творчо-розвиваючий. Напрямки взаємодії на цьому етапу визначаються через: трансформацію уявлень студентів про себе та інших за допомогою рефлексії та зворотного зв'язку, переосмислення уявлень про себе і про інших шляхом саморефлексії і розширення меж і прийомів рефлексивного усвідомлення та конструктивного подолання мисленнєвих труднощів, оволодіння прийомами і навичками позитивного мислення; усвідомлення учасниками себе як неповторної, творчої і успішної особистості; активізація творчого потенціалу, розвиток особливостей творчого мислення: швидкості, гнучкості, оригінальності і деталізації мислення; оволодіння практичними навичками конструктивного і творчого вирішення професійних і життєво-соціальних задач.

Завданнями третього – творчо-адаптаційного – рівня є інтеграція студентами набутого протягом двох попередніх рівнів досвіду і впровадження його у життєву практику, а також розвиток цілепокладання і системно-цілісного та творчого ставлення до минулого, теперішнього і майбутнього. Цей рівень складається з двох модулів: інтеграційного та життєтворчо-соціального. Завданнями модулів є узагальнення отриманого досвіду пізнання себе і оточуючих через механізми адаптованості і творчості; розвиток цілепокладання, розуміння часової перспективи; закріплення нових творчо-адаптаційних способів взаємодії зі світом; інтеграція внутрішнього і зовнішнього життєвого стану суб'єкта; формування механізмів творчої соціалізації особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Представлений аналіз наукових досліджень впливу освітнього середовища на творчість, розвиток креативності та творчу соціалізацію студентів довів нас до висновку, що необхідне створення цілеспрямованої, системної та інтеграційної моделі до активізації та оптимізації творчої соціалізації студентської молоді під час навчання в умовах війни та у подальшому – в суспільстві. Нами розроблена та представлена модель, що включає три основних етапи (рівні) взаємодії: проблемно-адаптаційний, рефлексивно-творчий та творчо-адаптаційний. Перспективами подальших досліджень ми вбачаємо втілення розробленої моделі на практиці, а саме впровадження її в освітній процес та перевірка її ефективності.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Дембицька, Н.М. (2012) Психологічні засади становлення суб'єктності студентів у відносинах власності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. Т.5. 7-10.
- Сторож, О.В. (2011). *Психологічні особливості творчої соціалізації старшокласників*. (Дис. канд. психол. наук). Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ.
- Сторож, О.В. (2015) Теоретико-методологічний аналіз творчої соціалізації студентів. Психологічні основи забезпечення активності освіти у вищому навчальному закладі: монографія. Рівне : О.Зень. 33-62.
- Туріна, О.А. (2011) Культуротворчі чинники творчої соціалізації особи. *Вісник Книжкової палати*. № 1. 35-40.
- Barak, M., & Albert, D. (2017). Fostering Systematic Inventive Thinking (SIT) and Self-Regulated Learning (SRL) in Problem-Solving and Troubleshooting Processes among Engineering Experts in Industry. *Australasian Journal of Technology Education*, 4, 1-14.
- Boonchan, B., Pupat, P. and Seesan, B. (2015) Variables Affecting the Creativity of Undergraduate Students at Nakhon Ratchasima Rajabhat University. *Creative Education*, 6, 2241-2249.
- Cheung, H.P.R., & Leung, C.H. (2013). Preschool Teachers' Beliefs of Creative Pedagogy: Important for Fostering Creativity. *Creativity Research Journal*, 25, 397-407.
- Craft, A. (2011). *Creativity and Education Futures: Learning in a Digital Age*. Sterling: Trentham Books.
- Dziedziewicz, D., & Karwowski, M. (2015). Development of Children's Creative Visual Imagination: A Theoretical Model and Enhancement Programmes. *Education 3-13*, 43, 382-392.
- Kaufman, J. C., & Beghetto, R. A. (2009). Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review of General Psychology*, 13, 1-12.
- Lin, Y. S. (2011). Fostering Creativity through Education: A Conceptual Framework of Creative Pedagogy. *Creative Education*, 2, 149-155.
- Plucker, J., & Dow, G. (2010). Attitude Change as the Precursor to Creativity Enhancement. In R. Beghetto, & J. Kaufman (Eds.), *Nurturing Creativity in the Classroom* (pp. 362-379). Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/CBO9780511781629.018>.
- Tartakovsky E.(2023) The psychology of romantic relationships: motivations and mate preferences *Front. Psychol.*, 28. Sec. Personality and Social Psychology. Vol. 14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1273607>
- Yamin, T. S. (2017). Excellence, Creativity and Innovation Education. In T. S. Yamin, K. W. McCluskey, T. Lubart, D. Ambrose, K. McCluskey, & S. Linke (Eds.), *Innovation Education* (pp. 1-14). Sweden: ICIE the International Centre for Innovation in Education.

REFERENCES

- Dembytska, N.M. (2012) Psykholohichni zasady stanovlennia subiektnosti studentiv u vidnosynakh vlasnosti. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Psykholohiia. Pedahohika. Sotsialna robota*. T.5. 7-10. [in Ukrainian]
- Storozh, O.V. (2011). *Psykhologichni osoblyvosti tvorchoi sotsializatsii starshoklasnykiv*. (Dys. kand. psykhol. nauk). Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv.
- Storozh, O.V. (2015) Teoretyko-metodolohichniy analiz tvorchoi sotsializatsii studentiv. *Psykhologichni osnovy zabezpechennia aktyvnosti osvity u vyshchomu navchalnomu zakladi: monohrafiia*. Rivne : O.Zen. 33-62. [in Ukrainian]
- Turina O.A. (2011) Kulturotvorchi chynnyky tvorchoi sotsializatsii osoby. *Visnyk Knyzhkovoii palaty*. № 1. 35-40. [in Ukrainian]

- Barak, M., & Albert, D. (2017). Fostering Systematic Inventive Thinking (SIT) and Self-Regulated Learning (SRL) in Problem-Solving and Troubleshooting Processes among Engineering Experts in Industry. *Australasian Journal of Technology Education*, 4, 1-14. [in English].
- Boonchan, B., Pupat, P. and Seesan, B. (2015) Variables Affecting the Creativity of Undergraduate Students at Nakhon Ratchasima Rajabhat University. *Creative Education*, 6, 2241-2249. [in English].
- Cheung, H.P.R., & Leung, C.H. (2013). Preschool Teachers' Beliefs of Creative Pedagogy: Important for Fostering Creativity. *Creativity Research Journal*, 25, 397-407. [in English].
- Craft, A. (2011). *Creativity and Education Futures: Learning in a Digital Age*. Sterling: Trentham Books. [in English].
- Dziedziewicz, D., & Karwowski, M. (2015). Development of Children's Creative Visual Imagination: A Theoretical Model and Enhancement Programmes. *Education 3-13*, 43, 382-392. [in English].
- Kaufman, J. C., & Beghetto, R. A. (2009). Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review of General Psychology*, 13, 1-12. [in English].
- Lin, Y. S. (2011). Fostering Creativity through Education: A Conceptual Framework of Creative Pedagogy. *Creative Education*, 2, 149-155. [in English].
- Plucker, J., & Dow, G. (2010). Attitude Change as the Precursor to Creativity Enhancement. In R. Beghetto, & J. Kaufman (Eds.), *Nurturing Creativity in the Classroom* (pp. 362-379). Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/CBO9780511781629.018>. [in English].
- Tartakovsky E.(2023) The psychology of romantic relationships: motivations and mate preferences *Front. Psychol.*, 28. Sec. Personality and Social Psychology. Vol. 14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1273607> [in English].
- Yamin, T. S. (2017). Excellence, Creativity and Innovation Education. In T. S. Yamin, K. W. McCluskey, T. Lubart, D. Ambrose, K. McCluskey, & S. Linke (Eds.), *Innovation Education* (pp. 1-14). Sweden: ICIE the International Centre for Innovation in Education. [in English].

THEORETICAL ANALYSIS OF THE FACTORS OF CREATIVE SOCIALIZATION OF STUDENTS DURING THE WAR

Olena Storozh

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of the Department of Practical Psychology and
Psychotherapy Rivne State University of the Humanities
<https://orcid.org/0000-0002-2197-1282>

DOI <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i21.355>

Abstract. *The article analyzes scientific research on the influence of the educational environment on creativity, the development of creativity and creative socialization of students.*

It was found that creativity acts as an effective mechanism of adaptation to social, cultural, socio-political changes, and a modern Ukrainian should not only be able to adapt to a new situation, but also be able to change it, changing, developing at the same time. It was determined that creative socialization is the active entry of an individual into society, which is ensured by creative and transformative actions that are implemented in society in order to achieve positive changes in the process of mastering cultural traditions, norms and values, and the student period is one of the most sensitive periods for the implementation of this process .

The main determinants of creative learning, which will ensure the development of students' creativity and optimize the process of creative socialization of students, are identified: management, teaching, educational climate, motivation and personal qualities. It was concluded that it is necessary to create a purposeful, systemic and integration model to activate and optimize the creative socialization of student youth during their studies in the conditions of war and in the future - in society. A model was developed and presented, which includes three main stages (levels) of interaction: problem-adaptive, reflexive-creative, and creative-adaptive.

Key words: *creativity, creativity, creative thinking, subjectivity, adaptation, socialization, creative socialization*

УДК 159.922.6:[17.023.32:130.2]

Шумик Любов,
здобувач першого (бакалаврського) ступеня вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0009-0009-4560-9067>

Широких Анастасія,
доктор філософії спеціальності 053 «Психологія»,
доцент кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0003-1338-320X>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.354>

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ВПЛИВ ВОЄННИХ ДІЙ В НА ЇЇ ФОРМУВАННЯ

***Анотація.** У науковому дискурсі сьогодення проблема ідентичності є проблемою міждисциплінарною, адже вона представлена майже у всіх галузях суспільних та гуманітарних наук. На основі міждисциплінарного підходу висвітлено теоретичні аспекти формування ідентичності. Розглянуто проблему в онтогенетичному ракурсі вікової динаміки. Окреслено генезу, види, форми і детермінанти ідентифікації. На основі аналітичної диференціації висвітлено теоретичні аспекти формування національної ідентичності. Проведено опитування серед осіб юнацького і раннього дорослого віку щодо правової самосвідомості як елементу державної (що афілює до національної) ідентичності. Згідно якого констатовано низький та середній рівень правосвідомості досліджуваних.*

Національну ідентичність визначено як фундаментальний механізм інтеграції народу через соціалізацію і комунікацію в суспільних соціальних інститутах. Національна ідентичність визначається як локальне осмислення особою метапричин приналежності до певної нації; як ключовим інструментом детермінізму формування об'єднаного суспільства всередині країни. Війна як найжорстокіше політико-соціально-психологічне явище означено каталізатором зміцнення свідомого самовизначення, переоцінки цінностей, підсилювачем світоглядної рефлексії і чинником формування чіткої диференціації національної ідентичності.

***Ключові слова:** ідентифікація, ідентичність, національна ідентичність, вікові етапи розвитку, війна.*

Постановка проблеми. Розвиток національної ідентичності є складним і багатогранним процесом, який формується протягом усього життя людини під впливом ендогенних та екзогенних факторів. В умовах війни ідентичність відіграє для країни важливе значення, оскільки обумовлює чітке визначення та транслювання приналежності суб'єкта до конкретного народу. Вона діє як установка на основі свідомого чи підсвідомого особистісного аналізу крізь призму власної системи ціннісних орієнтацій; породжує верифіковану інтенціональну активність поділяти систему народних цінностей і національно-політичних поглядів країни, в якій народився і живеш. Національна ідентичність є дієвим механізмом єдності і солідарності народу. Національна ідентифікація -пусковий механізм колективної інтеграції у боротьбі за можливість «бути», бути автентичними і захищати свої географічні і ментальні кордони в реаліях сьогочасних викликів, з якими стикається країна. («Феномен національної ідентичності в умовах Глобалізації», 2021).

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Вивчення онтогенетичного ракурсу динаміки розвитку національної ідентичності як елементу самосвідомості та соціалізації людини свідчить

про вікову періодизацію її становлення. Ще з народження поступово починають формуватися різні сторони психофізичного самовідчуття, багатогранність самосвідомості (образу «Я», Я-концепції) та цілісної структури особистості. Значимі зовнішні й внутрішні чинники динамічно впливають на становлення, на процес індивідуальної самозміни: вдосконалення, формування стійких установок і світогляду дитини. «У дитинстві шляхом ідентифікації починають формуватися мовлення, більшість поведінкових стереотипів, елементів статевої ідентичності, особистісних рис та ціннісних орієнтацій» (Приходько & Юрченко, 2020). З'являється розуміння своєї ролі у світі, в континуумі країни, міста / села, родини, сім'ї, дружнього кола, кохання, орієнтація у власному суб'єктивному просторі. У даному процесі можуть виникати об'єктивні / суб'єктивні чинники / обставини життя, що інтенсивністю, потужністю своєї дії можуть спричиняють найглибший (та, не рідко, деструктивний) вплив на особистість. Одним із таких позначається війна – найжорстокіше соціально-психологічне явище, що за специфікою дії модифікує всі системи цінностей і значень; поглядів людини. Вплив війни на формування ідентичності висвітлюють не багато дослідників, зокрема: Колесник, Шамша, Остапенко, Костів, Ковалик, Бабенко, Угрин, Герчагівська, Глян, Бистрицький, Вацик. Тому наш науковий інтерес спрямований на глибше дослідження цієї теми.

Метою статті є розгляд вікових особливостей розвитку національної ідентичності, аналіз впливу воєнних дій на її формування.

Основний виклад матеріалу. Загалом, проблема ідентичності висвітлюється у роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених (Бандури, Ватерман, Ядова, Брейкуелл, Теджфел, Тернер, Марсія, Мід, Еріксона, Фройда, Коростеліної, Шнейдер, Куна, Московічі, Макпартленда, Каламаж, Яблонської та ін.). Серед основних елементів національної ідентичності виокремлюють наступні: історична територія (або рідний край), спільні міфи та історична пам'ять, спільна масова громадська культура, спільна економіка, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів (Сміт, 1994).

Ідентифікація (від лат. *identificare* – ототожнювати) у наукових джерелах описується як уподібнення себе, переважно неусвідомлюване, до значущого іншого як зразка на основі емоційного зв'язку із ним. Ідентифікація – процес, через який людина: а) запозичує свою ідентичність від будь-кого; б) поширює свою ідентичність на будь-кого; в) змішує чи плутає свою ідентичність з ідентичністю іншого. Відповідно, ідентифікація тісно пов'язана з моделюванням (Приходько & Юрченко, 2020)

Розглядаючи означену категорію, варто відзначити диференціацію її видів (соціальна, групова, індивідуальна, особистісна, статева, професійна), форм (повна / неповна, цілісна / дифузна) і детермінант (відчуттів, уподобань, уявлень, переконань, цінностей, установок) ідентичності. Експлікуючи саме поняття, варто окреслити три фундаментальних значення. Ідентифікація це: 1) процес розпізнавання людиною чи системою певного об'єкта/суб'єкта; 2) процес ототожнення себе з іншим суб'єктом чи групою суб'єктів; 3) визначення образу себе, своїх моральних орієнтирів та цінностей, які впливають на власну поведінку та рішення. На думку авторів, ці три процеси можуть бути послідовними, де широке осягнення попереднього етапу обумовлює формування наступного.

Дослідники (Мак-Дугалл, Теджфел, Тернер, Васютинський, Гнатенко, Горностай, Донченко, Павленко, Слюсаревський, Татенко, Хазратова) окреслюють соціально-психологічний механізм формування національної ідентичності на основі соціально-групової ідентичності за принципом «Ми-вони», «чужі-свої» на основі потреби соціальної приналежності (потреба третього рівня піраміди потреб концепції Маслоу) (Орбан-Лембрик., 2005). Особа ототожнює себе з групою і прагне оцінити її позитивно, підтримуючи високий статус групи й одночасно – власну самооцінку. Національна ідентичність є різновидом такої групової соціальної ідентифікації.

У розрізі онтогенетичного ракурсу становлення ідентичності, Вишневський (Троцинський, Скуратівський, & Ярош, 2018) пропонує власну класифікацію стадій

формування національної ідентичності, в якій робить акцент на змістовому аспекті поетапного становлення національної ідентичності. Він виокремлює щонайменше три стадії, які накладають на свідомість помітний відбиток, збагачують її цілісність і зміст:

- етнічне самоусвідомлення;
- національно-політичне самоусвідомлення;
- державно-патріотичне самоусвідомлення.

Перший етап раннього етнічного самоусвідомлення починається з раннього періоду життя в сім'ї, з маминої колискової, бабусиної казки, народних звичаїв та обрядів, народної пісні;

Другий етап – національно-політичне самоусвідомлення – припадає переважно на підлітковий та юнацький період і передбачає усвідомлення себе як частки нації. На цьому етапі відновлюється історична пам'ять і формується почуття національної гідності. У цьому аспекті імперативне значення має висвітлення правдивої історичної культури та освіти народу, повернення до культурних надбань.

Третій етап – громадянське самоусвідомлення – період розуміння, що бути націоналістом – значить поважати свою націю; бути патріотом – значить любити і захищати свою Батьківщину.

Згідно епігенетичної теорії Еріксона, Его-ідентичність особистості формується протягом всього життя поетапно, через подолання криз і новоутворень віку. Дослідники Девос, Романова, Солдатова, Шпет визначили, що початкові «проблиски» ідентифікації (ототожнення) у дітей виявляються після народження через відчуття себе з мамою одним цілим, а згодом – у віці 3–4-х років, коли з'являються ознаки особистісної диференціації. Первинне сприйняття ними яскравих зовнішніх відмінностей – кольору шкіри, волосся – диференціація за відмінними ознаками – проявляється достатньо рано, в перші роки життя. У ранньому дитячому віці формується усвідомлення дитиною своєї приналежності до первинних малих соціальних груп «сім'я» і «родина», що реалізується через спілкування з батьками, родиною та оточуючими близькими людьми (у межах сімейного соціального інституту). Сім'я як фундаментальний елемент цілої структури суспільства стає механізмом зрощування цінностей для формування футуральної стабільності і цілісності держави. Дошкільний та молодший шкільний вік – етапи формування групової, гендерної, ідентичності під впливом соціальних інститутів дошкільного закладу та школи. Розширюється почуття приналежності до нових соціальних груп. Діти у процесі навчання починають формувати національну ідентичність : згідно освітньої методики розвивають українське мовлення, пізнають національну духовну і матеріальну культуру, освоюють писані і неписані елементи національної символіки (Стасюк, 2015). Згідно ст. 20 Конституції України, такими є: Державний Прапор, Герб і Гімн України та неписані символи – материнська пісня, батьківська хата, українська вишиванка, свіжий хліб, коровай, лелека, соловей, верба, калина, мальва, барвінок, вишня та ін. – освоюються через великий емоційно-образний світ у пізнавально-ігровій діяльності, як щось унікальне і притаманне тільки українській культурі (Кирилюк, 2020).

У початковій школі діти починають знайомитися з фольклором, народними традиціями, звичаями та обрядами, вивчають народні танці, казки, пісні, вірші, в яких втілюються національні ідеї та мають цінісну, смислову наповненість українською автентичною ментальністю. *Діяльнісно-практична самоідентифікація в такому разі стає можливою завдяки участі у національних святах, народних танцях, фольклорі, музиці, кулінарних традиціях. Важливе значення має освоєння національної мови. Взаємодія зі своєю культурою через комунікацію та інтеграцію з представниками своєї нації розширює самосвідомість особистості дитини, інкультурує та закладає підґрунтя національної ідентичності як приналежності та відчуття себе частиною етнічної спільності.* Особливістю молодшого шкільного віку є пізнавальна активність та допитливість дітей. У зоні когнітивної сфери молодшим школярам уже доступне розуміння певних загальних зв'язків і закономірностей. Це

досягається, зокрема, за допомогою логічного мислення, формуючими інструментами розумових операцій (Бех, Докукіна, Федоренко, Шкільна & Журба, 2019). Тому одним із провідних завдань, які покликана вирішувати початкова школа – формування активної допитливості і цілісної картини культурного світу зростаючих українців.

Підлітковий вік є періодом, коли молоді люди інтенсифікують індивідуальну пошуково-ідентифікаційну діяльність. Вони можуть досліджувати своє походження, родові лінії та історичні події, які вплинули на їхню національну ідентичність. (Бех, Докукіна, Федоренко, Шкільна, & Журба, 2019). Цей процес допомагає підліткам зрозуміти своє місце у світі та сформувати національну самосвідомість як приналежність до конкретної держави. Вони цілеспрямовано генерують та скеровують пізнавальний потенціал на свою національну складову особистості та шукають своє місце у соціумі (соціальна ідентичність). Розширюють зону інтересів до змістову наповненість державних національних ідей, інтенціюють бажання не лише до інтеріоризації, а і до екстеріоризації у народній творчості. Підлітки досліджують свою культуру, релігію, історію; традиції і порівнюють їх з цінностями інших націй (культурна, релігійна ідентичність). Культура та ідентичність нації еволюціонують відповідно до змін у суспільстві, технологічного прогресу та інших факторів. Важливо підтримувати відкритий діалог та розуміння між різними культурами, щоб забезпечити гармонію та співіснування в сучасному багатокультурному світі (Стегній, 2020). Тому що баланс у процесах диференціації та інтеграції забезпечує стабільність ааккультурації та інкультурації народу. Таким чином, етнокультурна ідентичність підлітків є складним психологічним утворенням, що характеризується спрямованістю етнічних установок, цілісністю й суперечливістю національного самовизначення, ступенем включеності до контексту національної культури та позитивним її сприйняттям (Стасюк, 2015).

У юності формування національної ідентичності набуває обширності та більш стійкого характеру. Особа розуміє свої корені, ідентифікується із нацією, активно взаємодіє з нею. Юнаки можуть виявляти націоналістичні настрої, брати участь у національних святах та заходах, висловлювати свою громадянську позицію з питань, пов'язаних з національною ідентичністю. Бути свідомим творцем історії народу через інтенсивне втілення національних ідей і національних цінностей. Юнацький вік характеризується молодіжним максималізмом, розширенням сфери особистісної свободи і вибору (Павелків, 2015). Відбувається інтенсифікація і поглиблення світогляду (особистісна, індивідуальна ідентичність), посилюються процеси ретро- та футурореклексії нації. Мають місце процеси диференціації та інтеграції у сфері міжкультурних, міжетнічних та міжнаціональних відносин. Культурна різноманітність та глобалізація впливають на формування національної ідентичності через зростання міжнаціональних контактів та міграційних процесів. Що породжує питання про те, як зберегти національну ідентичність у контексті культурного змішування та соціальної міжнаціональної інтеграції. Проте, цей процес також може зміцнювати національну ідентичність, оскільки люди відчують потребу у збереженні та захисті своєї культури та спадщини в умовах глобалізації (Дедуш, 2018). Це велика можливість проявити власне, насичене ідейним змістом і широким діапазоном етнічної збагаченості особисте «Я», яке може бути набагато продуктивнішим у досягненні життєвих цілей і в спілкуванні, зокрема, аніж дифузний «збіднений» образ «Я-концепції» з несформованою соціально-національною приналежністю, який когнітивіст Келі експлікував у психології «простим особистісним конструктором».

У період дорослості людини формується цілісна професійна ідентифікація. Етнічні установки набувають базової стійкості, зміцнюється усвідомлення своєї етнічної приналежності, формується етнічний світогляд, здійснюється діалог мов і культур, мислення стає поліфонічним, розширюється культурний кругозір. Під впливом різноманітних змін, новим змістом наповнюється Я-образ особистості, в якому все більшої ваги набувають національні ідентичні складові. На етапі похилого віку людина може почати переосмислювати свою

національну ідентичність, особливо під впливом зміни соціального середовища : міграції або глобалізації. Важливою задачею на цьому етапі є збереження та передача національної спадщини молодшим поколінням. Старші люди грають важливу роль у збереженні і просуванні своєї національної культури, ділячи свої знання, досвід і історію – з молодими поколіннями. Посилюється філософське ставлення до світу. З'являється усвідомлення наявності вищої мети (мета цілі) залишити найкраще після себе, передати майбутньому поколінню свою мудрість і досвід.

Україна пройшла складний шлях із часів початку війни на Сході. З березня 2014 р. й досі українці є невольниками російської агресії, що значно вплинуло на українську ідентичність. З'явилася нова ідентичність, котра зводиться до дефініції себе як народу, що бореться за своє майбутнє. Натомість з'явилися й нові стереотипи щодо росіян, які виглядають як вороги, навіть якщо раніше вони були друзями. (Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: доба нестійкої інституційності : матеріали Всеукр. наук.- практ. конф., 2023).

Наукова діячка Козловець зазначає, що на національну ідентичність як функціонуючий процес закономірно впливають мас-медіа (телебачення, радіо, мережа Інтернет) та політична ситуація (Воропаєва, 2020). Засоби масової інформації, будучи одним із інструментів зовнішньої і внутрішньої державної політики, формують масову самосвідомість суспільства, транслуючи загальні життєві цінності, ідеї, норми; «виросчують» уявлення людей про моделі життя і життєвий устрій, про життєтворчість (загалом у глибокому сенсі). ЗМІ не лише ідуть в ногу з часом, але й випереджають час на крок, а то і кілька, аби змодельовати певні футуристичні когніції та інтенції реципієнтів-людей. Планомірно, на розуміння таких соціально-психологічних явищ, як війна, патріотизм, національна ідентичність, вплив останніх є не менший: ЗМІ транслює образ «справжнього українця», що передбачає якості національної відповідальності за свій вклад у боротьбу за перемогу та мир.

Бойко (2022) зазначає, що «ефективними шляхами формування національної та національно-культурної ідентичності в умовах російсько-української війни є: поширення ареалу спілкування українською мовою; доступ до правдивої інформації та розвиток критичного мислення; формування національної свідомості та самосвідомості; культивування національної гідності та протистояння проявам національної меншовартості; впровадження ефективних реформ; подолання ксенофобії та нетерпимості; дотримання політичної рівності громадян України, вираженої в чинній системі прав і обов'язків, звернення уваги на спільність громадянської культури та ідеології; виховання молоді на основі національних цінностей. Українознавча компетентність є одним із ключових факторів безпеки української нації та формування національної ідентичності» (Бойко, 2022). На думку французького соціолога Шнаппера (2007), «війна, протистояння небезпеці із зовнішніми чинниками пробуджують свідомість етнічних груп та народжують спільноту, що усвідомлює власну самобутність (Шнаппер, 2007). Відповідно, формування національної ідентичності є складним процесом, що визначається не лише примітивним рядом символічних асоціацій, а є психічним утворенням, що фіксує в собі багато складових елементів когнітивного, емоційного та поведінкового спектрів.

Ми трактуємо національну ідентичність як ототожнення себе з етносом українців; як осягнення матеріальної, духовної, культурної спадщини праукраїнців, сповідування християнської (або іншої) релігії, відтворення національних свят, традицій, звичаїв, обрядів. Державну ідентичність визначаємо через розуміння історії становлення державності України, знання адміністративної структури, ресурсозабезпеченості (багатств природних, водних та земельних надр, корисних копалин), символіки країни, основ державно-правового регулювання громадян (Конституції та кодексів України, законів, підзаконних актів, постанов, указів, міжнародних актів) Вони регулюють систему правовідносини: визначаючи права і обов'язки громадян у різних сферах життя. Це розуміння географічних та екологічних переваг і геополітичної сфери комунікації на міжнародній арені. Національна ідентичність формується на основі розуміння «хто я?»; національна і державна – «чим я володію (духовні і матеріальні

цінності)» і державна «на що я маю право та які у мене обов'язки?» Цілісна національна ідентичність передбачає активну цілеспрямовану освіту для досягнення минулого, діяльного теперішнього для потенційного майбутнього розвитку України.

Варто наголосити на значенні правової самосвідомості як одній з засад державної ідентичності, що містить у собі знання прав і обов'язків українців як членів великої соціальної групи «Україна». Нами було проведено опитування серед громадян юнацького та раннього дорослого віку щодо правової освіченості та правового самоусвідомлення. В опитуванні використовувалися наступні питання: 1. Чи знайомі Ви зі змістом Конституції України?; 2. Чи знаєте Ви зміст інших кодексів України, сферу і правові засади їх регулювання? 3. Чи розумієте Ви сутність змін прав і обов'язків громадян України у період війни і воєнного стану? Оцінка здійснювалася за дихотомічною шкалою. Опитування проводилося в усній формі методом інтерв'ю. Генерація вибірки досліджуваних становила 100 осіб: 50 чоловіків та 50 жінок.

Отримані результати опитування представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Обізнаність представників юнацького вікового періоду та періоду ранньої дорослості з основними нормативними документами держави

Вибіркова сукупність досліджуваних, N=100	Кількісні показники ствердних відповідей респондентів на означені питання (у %)		
	Чи знайомі Ви зі змістом Конституції України?	Чи знаєте Ви зміст інших кодексів України, сферу і правові засади їх регулювання?	Чи розумієте Ви сутність змін прав і обов'язків громадян України у період війни і воєнного стану?
Жінки юнацького віку	40	30	60
Жінки раннього дорослого віку	60	70	40
Чоловіки юнацького віку	50	25	80
Чоловіки раннього дорослого віку	50	75	20
Середні значення	50	26	70
	50	73	30

Відповідно до результатів опитування, інтерпретуємо та констатуємо низький, що тяжіє до середнього рівня правосвідомості досліджуваних громадян юнацького та раннього дорослого віку з невеликими відсотковими відмінностями між вибірками за гендерними ознаками. Відповідно до відсоткового співвідношення показників за першим питанням інтерв'ю, з Конституцією як основним законом України знайомі 50% досліджуваних. Знання інших кодексів України проявляється не так інтенсивно (характерне 26% досліджуваних). Але результати за третім питанням показують експансію цікавості до законодавства у зв'язку із воєнними діями. При чому, правова самосвідомість збільшилася у вибірці чоловіків. Звідси, робимо висновок про зростання значення розуміння законів, прав і обов'язків, які породила війна.

Сутність формування національної ідентичності полягає в тому, що вона має увібрати суспільні, економічні, політичні та культурні ознаки єдності українства, репрезентувати національний простір, не заперечуючи права відтворення інших ідентичностей особистості.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Ідентичність є динамічним процесом, що починає формуватися від народження (через ототожнення з мамою); планомірно трансформується онтогенетично на всіх вікових етапах і може збагачуватись протягом цілого життя. Має різні види (групова, соціальна, культурна, релігійна, особистісна, індивідуальна, гендерна, професійна,

національна) та форми (повна/неповна, цілісна/дифузна). Глибина, широта і стійкість ідентичності залежать від пізнавального інтересу і діяльнісного характеру засвоєння суспільного досвіду.

Генезою національної ідентичності є соціальна та групова ідентичність, яка базується на потребі приналежності (теорія потреб Маслоу) за принципом «свої-чужі» та «ми-вони». Національна ідентичність – це фундаментальний механізм інтеграції народу через соціалізацію і комунікацію в спільних соціальних інститутах. Національна ідентичність визначається як осмислення особою метапричин приналежності до певної нації. Осягнення матеріальних і духовних цінностей народу. Є ключовим інструментом детермінізму формування об'єднаного суспільства всередині країни. Війна, як найжорстокіше політико-соціально-психологічне явище, це інтенсивний каталізатор зміцнення ідентичності, переоцінки цінностей, підсилювач світоглядної рефлексії і чинник формування чіткої диференціації національної ідентичності, що експансивно формується на основі загрози власному буттю і автентичності. Війна відіграла каталізуючу роль у чіткій диференціації українців в спектрі їхнього ідентифікаційного самовизначення.

В дослідженні нами проведено експеримент серед осіб юнацького і раннього дорослого віку щодо правової самосвідомості як елементу державної (що афілює до національної) ідентичності. Згідно якого констатовано низький та середній рівень правосвідомості досліджуваних. Таким чином, результат опитування інтерпретується нами як дещо дифузна правосвідомість. Що може бути ознакою факту користування благами держави громадянами – не у повній мірі. Відповідно, розуміємо, що виявлена проблема потребує вирішення. Вважаємо стратегічно важливим завданням системи освіти України корегувати недолік, тому **перспективу подальших досліджень** вбачаємо у розробці методів підвищення рівня правової самосвідомості, експансію якого вже обумовила війна.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Averianova N & Voropaieva T. (2020) Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal* (7), 45–71.
- Бех, І.Д., Докукіна, О.М., Федоренко, С.Д., Шкільна, І.М. & Журба, К.О. (2019). *Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : Посібник*. Київ
- Бойко, С. (2022). Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. *Українознавчий альманах*, (30).
- Воропаєва, Т. С. (2020). Інтегративне осмислення трансформацій колективної ідентичності громадян України. *Virtus: Scientific Journal*, (7),25.
- Дедуш, О. (2018). Явище «національна ідентичність» у координатах ноосферної концепції Володимира Вернадського. *Народна творчість та етнологія*, 3(373), 79–84.
- Кирилюк, О. (2020). Українська національна ідентичність, національна пам'ять та національна резистентність. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тота- літаризм як система знищення національної пам'яті»*, 226–229.
- Орбан-Лембрик, Л. Е. (2005). Соціальна психологія. Академвидав.
- Павелків, Р. (2015). *Вікова психологія* (2-ге вид.). Кондор.
- Приходько Ю.О. & Юрченко, В. І. (2020). Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. Каравела. 418 с.
- Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: доба нестійкої інституційності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (2023). Дніпро. держ. ун-т внутр. справ.
- Сміт, Е. Д. (1994). *Національна ідентичність*. Основи. 224 с.
- Стасюк, Г. (2015). Особливості формування етнокультурної та громадянської ідентичності в освітньому середовищі. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*, (37), 237–246.
- Стегній, О. І. (2020). *Національна ідентичність*. *Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія* (22-ге вид.). Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.

Трощинський, В. П., Скуратівський, В. А. & Ярош, Н. П. та ін. (2018). Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія. НАДУ [Formation of Ukrainian identity in the conditions of modern challenges: theoretical and political aspects: monograph. NAPA].

Феномен національної ідентичності в умовах Глобалізації [The phenomenon of national identity in the conditions of globalization]. (2021). Механізми управління розвитком територій: зб. наукових праць у 2 ч., 276.

REFERENCES

Averianova N. & Voropaieva T. (2020) Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019) [Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019)]. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal* (7), 45–71. [in Ukrainian].

Bekh, I. D., Dokukina, O. M., Fedorenko, S. D., Shkil'na, I. M. & Zhurba, K. O. (2019). Formuvannya v uchniv osnovnoyi shkoly natsional'no-kul'turnoyi identychnosti v konteksti suchasnykh polikul'turnykh vplyviv : Posibnyk [Formation of national and cultural identity in elementary school students in the context of modern multicultural influences: Manual]. [in Ukrainian].

Boyko, S. (2022). Formuvannya natsional'noyi identychnosti ukrayins'koyi molodi v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny [The formation of the national identity of Ukrainian youth in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*, (30). [in Ukrainian].

Voropayeva, T. S. (2020). Intehratyvne osmyslennya transformatsiy kolektyvnoyi identychnosti hromadyan Ukrayiny [Integrative understanding of transformations of collective identity of citizens of Ukraine]. *Virtus: Scientific Journal*, (7),25. [in Ukrainian].

Dyedush, O. (2018). Yavyshche «natsional'na identychnist'» u koordynatakh noosfernoyi kontseptsiyi Volodymyra Vernads'koho [The phenomenon of "national identity" in the coordinates of Volodymyr Vernadskyi's noosphere concept]. *Narodna tvorchist' ta etnologiya*, 3(373), 79–84. [in Ukrainian].

Kyrylyuk, O. (2020). Ukrayins'ka natsional'na identychnist', natsional'na pam'yat' ta natsional'na rezystentnist' [Ukrainian national identity, national memory and national resistance]. *Zbirnyk naukovykh prats' za materialamy vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi z mizhnarodnoyu uchastyu «Totalitaryzm yak systema znyshchennya natsional'noyi pam'yati»*, 226–229. [in Ukrainian].

Orban-Lembryk, L. E. (2005). Sotsial'na psykholohiya. [Social Psychology]. Akademvydav. [in Ukrainian].

Pavelkiv, R. (2015). Vikova psykholohiya (2-he vyd.) [*Developmental psychology (2nd edition)*]. Kondor. [in Ukrainian].

Prykhod'ko YU.O. & Yurchenko, V. I. (2020). Psykholohichnyy slovnyk-dovidnyk: Navch. posib. [Psychological dictionary-reference: Education. manual]. Karavela. 418 s. [in Ukrainian].

Problemy formuvannya hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini: doba nestiykoyi instytutsiynosti : materialy Vseukr. nauk.-prakt. Konf [Problems of the formation of civil society in Ukraine: the era of unstable institutionalism: materials of Vseukr. science and practice conf]. (2023). Dnipro. derzh. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].

Smit, E. D. (1994). Natsional'na identychnist' [National identity]. Osnovy. 224 s. [in Ukrainian].

Stasyuk, H. (2015). Osoblyvosti formuvannya etnokul'turnoyi ta hromadyans'koyi identychnosti v osvith'omu seredovyshchi [Peculiarities of ethnocultural and civic identity formation in the educational environment]. *Problemy humanitarnykh nauk. Psykholohiya*, (37), 237–246. [in Ukrainian].

Stehniy, O. I. (2020). Natsional'na identychnist' [National identity]. *Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny : entsyklopediya* (22-he vyd.). Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].

Troshchyns'kyy, V. P., Skurativs'kyy, V. A. & Yarosh, N. P. ta in. (2018). Formuvannya ukrayins'koyi identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoretychni i politychni aspekty: monohrafiya. NADU. [in Ukrainian] .

Fenomen natsional'noyi identychnosti v umovakh Hlobalizatsiyi. (2021). *Mekhanizmy upravlinnya rozvytkom terytoriy: zb. naukovykh prats' u 2 ch.*, 276. [in Ukrainian] .

DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY: AGE-RELATED FEATURES AND THE INFLUENCE OF MILITARY ACTIONS

Liubov Shumyk

Bachelor's degree student of the
Rivne State University of the Humanities (Rivne)
<https://orcid.org/0009-0009-4560-9067>

Anastasiia Shyrokykh

Doctor of Philosophy, specialty 053 "Psychology" Rivne State
University of the Humanities (Rivne)
<https://orcid.org/0000-0003-1338-320X>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.354>

Abstract. *In current scientific discussion, the problem of identity is an interdisciplinary problem because it is presented in almost all fields of social sciences and humanities. Based on an interdisciplinary approach, the theoretical aspects of identity formation are highlighted. The theoretical aspects of the problem in the ontogenetic perspective of age dynamics are considered. The genesis, types, forms and determinants of identification are outlined. On the basis of theoretical differentiation, the theoretical aspects of the formation of national identity are highlighted. An experiment was conducted among youth and early adulthood regarding legal self-consciousness as an element of state (belonging to national) identity. According to the experiment, the low and average level of legal consciousness of the researched was ascertained.*

National identity is defined as a fundamental mechanism of people's integration through socialization and communication in common social institutions. National identity is defined as a human understanding of the metareasons of belonging to a certain nation. It is a key instrument of determinism in the formation of a united society within the country. War as the cruelest political-social-psychological phenomenon is defined as a catalyst for the strengthening of identity, a reevaluation of values, an amplifier of worldview reflection and a factor in the formation of a clear differentiation of national identity.

Key words: *identification, identity, national identity, age stages of development, war*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Балашов Едуард** доктор психологічних наук, професор кафедри психології Національний університет «Острозька академія», м. Острог, Україна
- Безлюдна Валентина** кандидат педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м.Рівне, Україна
- Березюк Тетяна** кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м.Рівне, Україна
- Бондаревська Людмила** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м.Черкаси, Україна
- Бутрин Василь** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, ОПП «Психологія бізнесу і управління» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Дерполюк Олена**
(Derpoliuk Olena) здобувач ступеня PhD кафедри психології та соціальної роботи Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна
- Івашкевич Ернест**
(Ivashkevych Ernest) кандидат психологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови та методики викладання Рівненського державного гуманітарного університету, перекладач, м.Рівне, Україна
- Кізь Ольга** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Корчакова Наталія** доктор психологічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м.Рівне, Україна
- Лега Єлизавета** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м.Черкаси, Україна
- Лисенко Софія** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

- Манюк Олесь** кандидат філософських наук, доцент, здобувач другого (магістерського) ступеня вищої освіти Національного університету «Острозька академія», м. Острог, Україна
- Назаревич Вікторія**
(Nazarevich Victoria) кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Назарець Людмила** кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Руденко Наталія** кандидат психологічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології та спеціальної освіти імені проф. Т.І. Поніманської Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Саленкова Лариса** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
- Співак Любов** доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Бердянського державного педагогічного університету
- Сторож Олена** кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Широких Анастасія** доктор філософії, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету
- Шумик Любов** здобувач освітнього ступеня «Бакалавр» Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна

З М І С Т

Березюк Тетяна Психологічний аспект процесу професійного становлення майбутніх менеджерів в управлінській діяльності	5
Бондаревська Людмила, Лега Єлизавета, Лисенко Софія, Саленкова Лариса Ефект онлайн-дезінгібіції у контексті віртуально спілкування	13
Бутрин Василь, Кізь Ольга Експериментальне дослідження практики використання нетворкінгу у сфері бізнес-діяльності: соціально-психологічний вимір.....	23
Derpoliuk Olena Ethical principles of conducting the psyc –correctional process as an example of the etnical codes of Ukraine and Canada	36
Ivashkevych Ernest Translation activity and linguistic thinking as a content of psycho-linguistic elements of the text.....	46
Корчакова Наталія, Безлюдна Валентина Молодіжні наративи та особисті настанови у сфері інтимного життя	58
Манюк Олесь, Балашов Едуард Проблеми індивідуалізації когнітивних процесів.....	67
Nazarevich Victoria Scientific methods of studying ostracism ineducational community ...	75
Руденко Наталія, Назарець Людмила Аналіз етнічної ідентичності та толерантності українських підлітків.....	81
Співак Любов Психологічні чинники розвитку національної ідентичності студентської молоді України в період воєнного стану.....	92
Сторож Олена Теоретичний аналіз детермінантів творчої соціалізації студентів під час війни	102
Шумик Любов, Широких Анастасія Вікові особливості розвитку національної ідентичності та вплив воєнних дій на її формування	110
Відомості про авторів	119